

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 32 (71) № 1 2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Головний редактор:

Міловська Надія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Члени редакційної колегії:

Берназюк Інна Миколаївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Берназюк Ян Олександрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, суддя Верховного суду України

Дорохіна Юлія Анатоліївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Ляшко Олександр Олександрович – кандидат юридичних наук, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Клименко Олена Вікторівна – доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Макаруха Зоряна Мар'янівна – доктор юридичних наук, доцент кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Недюха Микола Петрович – доктор філософських наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Петков Сергій Валерійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Скақун Юлія Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, перший проректор, доцент кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Федоренко Владислав Леонідович – доктор хабілітованих наук правничих, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України

Швачка Вікторія Юріївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Шемчук Віктор Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного та приватного права, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Заслужений юрист України

Сабіна Грабовська – доктор хабілітованих наук, професор кафедри державної теорії, права і політики Жешувського університету, Жешув, Польща

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(протокол № 6 від 3 лютого 2021 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 15713-4184Р від 28.09.2009 року)

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (спеціальності: 081. Право, 293. Міжнародне право, 262. Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2021

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Козинець О.Г., Калітник О.О.

НАДЗВИЧАЙНІ ВІЙСЬКОВІ СУДИ ЯК СКЛАДНИК СУДОВОЇ СИСТЕМИ
ЧАСІВ НАЦІОНАЛЬНИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1920 РР.....1

Мозолюк-Боднар Л.М.

ВПЛИВ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ НА ЗМІЦНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ДИСЦИПЛІНИ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ.....7

Сонько Я.В.

ОСОБЛИВОСТІ ЧУДНІВСЬКОЇ КАМПАНІЇ ТА ЇЇ ІСТОРИКО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ.....12

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Колодій О.А.

ФУНКЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ.....17

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Guuvan P.D.

THE TEMPORAL ASPECT OF EXERCISING A SUBJECTIVE RIGHT
AND FULFILLING A LEGAL OBLIGATION.....23

Коробцова Н.В.

ВАДИ ВОЛІ ПІД ЧАС УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРІВ ПРО НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ.....29

Мирославський С.В., Плотнікова М.В.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В РАЗІ ВІДСТУПЛЕННЯ ЧАСТИНИ ПРАВА
ВИМОГИ ЗА КРЕДИТНИМИ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ, ЗАБЕЗПЕЧЕНИМИ ІПОТЕКОЮ.....34

Шабалін А.В.

ГЕНЕЗИС ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАХИСТУ
РЕЧОВИХ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРАВІ.....40

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Пижова М.О.

СУТНІСТЬ СПРАВЕДЛИВОЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ.....46

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Лещинський В.П.

ПОВНОВАЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ЗА НАСЛІДКАМИ
ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ЗАКОННІСТЮ
ДОЗВІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ.....51

Мельниченко Б.Б.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ АКТ ЯК ОСНОВНА ФОРМА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ.....57

Пайда Ю.Ю.

СУТНІСТЬ ТА СПЕЦИФІКА СПІВВІДНОШЕННЯ ОРГАНІВ
ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ З ІНШИМИ ГАЛУЗЯМИ ПРАВА.....63

Саконова А.О. НЕЗАЛЕЖНА ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ З ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ФІЗИЧНИХ ОСІБ.....	72
Сарнацький М.А. ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БАНКРУТСТВА В УКРАЇНІ.....	79
Ситніченко О.М. ОКРЕМІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ.....	86
Хачатурян В.Х., Хачатурян Т.Х. ПРО ВИНИКНЕННЯ ТА ІСТОРІЮ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ.....	91
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО	
Катеринчук К.В. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ШКОДА ЗДОРОВ'Ю ОСОБИ» У ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ.....	95
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ	
Говорун Є.О. ЗУПИНЕННЯ ПЕРЕБІГУ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	100
Лоскутов Т.О. ЩОДО КРИТЕРІЇВ ВИЗНАЧЕННЯ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	106
Сезонов В.С., Піддубна А.В. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗБИРАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ДОКУМЕНТІВ ЯК ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	111
Юрків Р.Р. ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ПІДКУПУ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	120
СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
Череватий М.Ю. СУДОВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ЗАВДАННЯ СУЧАСНОГО ЕТАПУ.....	126
ЮРИДИЧНА ДЕОНТОЛОГІЯ	
Тильчик В.В., Чигрина Г.Л. МЕТОДОЛОГІЯ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ ЯК ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ВИКОРИСТАННЯ ЙОГО В УКРАЇНІ.....	132
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	139

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Kozynets O.H., Kalitnyk O.O.

EMERGENCY MILITARY COURTS AS A COMPONENT JUDICIAL SYSTEM
OF THE NATIONAL LIBERATION COMPETITIONS OF 1917–1920.....1

Mozoliuk-Bodnar L.M.

THE INFLUENCE OF LEGAL ENGINEERING ON STRENGTHENING
STATE DISCIPLINE: THEORETICAL ASPECT OF RESEARCH.....7

Sonko Ya.V.

PECULIARITIES OF THE CHUDNIV CAMPAIGN AND ITS HISTORICAL
AND LEGAL CONSEQUENCES12

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Kolodii O.A.

FUNCTIONS OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS
OF THE UKRAINIAN PEOPLE: CONCEPTS, SIGNS AND CLASSIFICATION.....17

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Guyvan P.D.

THE TEMPORAL ASPECT OF EXERCISING A SUBJECTIVE RIGHT
AND FULFILLING A LEGAL OBLIGATION..... 23

Korobtsova N.V.

DEFECTS OF WILL WHEN CONCLUDING AGREEMENTS
ON THE PROVISION OF MEDICAL SERVICES29

Myroslavskyi S.V., Plotnikova M.V.

PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT IN CASE
OF THE PARTIAL CONCESSION OF THE CHOSE
IN ACTION FOR CREDIT OBLIGATIONS SECURED BY A MORTGAGE34

Shabalin A.V.

GENESIS OF CIVIL-PROCEDURAL PROCEEDING
OF PROPERTY RIGHTS TO LAND IN EUROPEAN LAW40

LABOR LAW; THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY

Pyzhova M.O.

THE ESSENCE OF FAIR PAY46

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Leshchynskyi V.P.

POWERS OF THE ADMINISTRATIVE COURT AS A RESULT
OF JUDICIAL CONTROL OVER THE LEGALITY OF PERMITTING
ACTIVITIES IN THE FIELD OF URBAN PLANNING.....51

Melnychenko B.B.

ADMINISTRATIVE ACT AS THE MAIN FORM
OF PUBLIC MANAGEMENT57

Paida Yu.Yu. THE ESSENCE AND SPECIFIC FEATURES OF INTERACTION OF PUBLIC ADMINISTRATIVE BODIES WITH DIFFERENT AREAS OF LAW.....	63
Sazonova A.O. INDEPENDENT PROFESSIONAL ACTIVITY AND ITS RELATIONSHIP WITH ENTREPRENEURIAL ACTIVITY OF INDIVIDUALS.....	72
Sarnatsky M.A. FOREIGN EXPERIENCE APPLICATION ONTO FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF BANKRUPTCY IN UKRAINE	79
Sytynichenko O.M. CERTAIN ASPECTS OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF INFORMATION SECURITY	86
Khachaturian V.Kh., Khachaturian T.Kh. THE ORIGIN AND HISTORY OF LEGAL REGULATION OF BANKING IN UKRAINE	91
 CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW	
Katerynychuk K.V. PROBLEMS OF DEFINING THE CONCEPT OF “HARM TO THE HEALTH OF A PERSON” IN THE DRAFT CRIMINAL CODE OF UKRAINE	95
 CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY	
Hovorun Ye.O. SUSPENSION OF TIME LIMITS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION	100
Loskutov T.O. ON THE CRITERIA FOR DETERMINING THE ADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS	106
Sezonov V.S., Pidlybna A.V. PROBLEMATIC ISSUES OF COLLECTION AND USE OF DOCUMENTS AS SOURCES OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS	111
Yurkiv R.R. THE PECULIARITIES OF PLANNING THE INVESTIGATION OF MEDICAL WORKERS BRIBERY.....	120
 JUDICIAL SYSTEM; PROSECUTOR’S OFFICE AND ADVOCACY	
Cherevatiy M.Yu. JUDICIAL REFORM IN UKRAINE: PROBLEMS AND TASKS OF THE PRESENT STAGE	126
 JURIDICAL DEONTOLOGY	
Tylchyk V.V., Chyhryna H.L. TRAINING METHODOLOGY FOR LAWYERS AS THE SPECIALISTS IN FINANCIAL INVESTIGATIONS: THE WORLD’S EXPERIENCE AND ITS USE IN UKRAINE	132
INFORMATION ABOUT AUTHORS	139

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 344.3:340.15

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/01>

Козинець О.Г.

Національний університет «Чернігівська політехніка»

Калітнік О.О.

Національний університет «Чернігівська політехніка»

НАДЗВИЧАЙНІ ВІЙСЬКОВІ СУДИ ЯК СКЛАДНИК СУДОВОЇ СИСТЕМИ ЧАСІВ НАЦІОНАЛЬНИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1920 РР.

У статті охарактеризовано історичний шлях побудови судової системи за часів Національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., коли держава та її адміністративний апарат піддавалися значним трансформаціям та реорганізаціям. Досліджено особливості побудови судової системи під керівництвом Центральної Ради, Української Держави П. Скоропадського та Директорії Української Народної Республіки.

Кожний новий орган намагався змінити та пристосувати вже наявну систему судочинства, проте активні політичні процеси, розбіжності в питаннях ідеологічного спрямування, внутрішньо державні чвари та тиск іноземних держав привели до відсутності єдиної та діючої системи судочинства, яка в подальшому стала знаряддям політичних репресій.

У період 1917–1920 рр. влада на теренах сучасної України змінювалась аж тричі. Першим урядом із початку Української революції стала Українська Центральна Рада. Попри активну законодавчу діяльність, запровадження реформ та підтримку політичних партій, УНР було ліквідовано, відбувся державний переворот, а до влади прийшов Павло Скоропадський. Українську Народну Республіку було перетворено на Українську Державу монархічного типу на чолі з гетьманом, як наслідок, система правосуддя була пристосована до політичного курсу другого у період 1917–1920 рр. керівництва. Правління П. Скоропадського було недовгим, амбітні плани щодо створення могутньої армії та законного правосуддя так і не були втілені.

14 грудня 1918 р. гетьман П. Скоропадський зрікся влади, цей крок був очікуваним та зрозумілим, ще 14 листопада 1918 р. на таємному засіданні УНС було утворено верховний орган для управління повстанням, а саме Директорію УНР, яка в подальшому стала третім урядом за період 1917–1920 рр. Загострення міждержавних конфліктів, складна політична ситуація, введення воєнного стану фактично зупинили діяльність цивільного правосуддя. Прогалину судочинства було заповнено шляхом створення воєнно-польових судів, однак через анархію, відсутність уніфікованого законодавства та репресивну політику цей судовий орган було розформовано. На зміну воєнно-польових судів уряд Директорії створив надзвичайні військові суди.

26 січня 1919 р. в Українській Народній Республіці був введений воєнний стан, як наслідок, основними та головними судами стали надзвичайні військові суди, вироки в яких виносилися за спрощеною процедурою, вони не підлягали оскарженню і негайно виконувалися, також була відсутня інстанційність. Окрім цього, до неконтрольованого рівня суворості вироків додалася смертна кара за крадіжку, умисне знищення, присвоєння та розтрату скарбового майна чи грошей.

Ключові слова: історія, судова система, розвиток і становлення, Українська революція, Центральна Рада, Надзвичайні Військові Суди, Директорія Української Народної Республіки.

Постановка проблеми. Варто розглянути історичний шлях побудови судової системи за часів Національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., коли держава та її адміністративний апарат піддавалися значним трансформаціям та реорганізаціям. Також необхідно дослідити особливості побудови судової системи під керівництвом Центральної Ради, Української Держави П. Скоропадського та Директорії Української Народної Республіки.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження процесу становлення судової системи за часів Національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. та аналіз особливостей організації правосуддя в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню окремих етапів цього історичного періоду присвятили свої роботи низка дослідників, зокрема В. Землянська, В. Рум'янцева, О. Мироненко, О. Копиленко.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вплив Лютневої революції, піднесення українського національно-визвольного руху, послаблення Російської та Австро-Угорської імперій унаслідок Першої світової війни стали головними причинами початку Української революції.

Активна діяльність українських політичних партій та громадських організацій привела до формування представницького органу влади в Україні, а саме Української Центральної Ради. Перед новоствореним парламентом постало завдання побудови нового державного апарату та судової системи в умовах боротьби за автономію України під тиском Тимчасового уряду.

Новий уряд через брак часу та активні політичні процеси був не в змозі створити нову судову систему, відбулися незначні зміни, було очевидним те, що влада намагалася привести всю судову структуру до звичної на той час системи законодавства, а саме відповідно до Судових статутів Російської імперії 1864 р.

З огляду на воєнно-політичну кризу та хаос у державі почалися створюватись окремі органи, які взяли на себе судові функції. Так, у Катеринославській і Херсонській губерніях виникли тимчасові суди в складі мирного судді (голови), одного представника від робітників і одного від селян. У Луганську виник революційний трибунал, склад якого обирався Радою робітничих і солдатських депутатів [1, с. 31].

Так чи інакше питання реформування судової системи було вирішено. Важливість створення окремої та незалежної судової системи була вперше висвітлена в Декларації Генерального

секретаріату 10 липня 1917 р., яка в подальшому була підтверджена Декларацією 12 жовтня 1917 р. Наступного разу реформа судової системи була висвітлена в програмних цілях Центральної Ради в Третньому Універсалі, у якому зазначалась важливість упорядкування судової системи.

Фундаментально важливим для процесу українізації та здобуття незалежності була Постанова Центральної Ради від 10 листопада 1917 р., у якій зазначалось, що «суд на Україні твориться іменем Української Народної Республіки» [2, с. 408].

Збільшовизовані частини російської армії, які дислокувалися на Південно-Західному фронті та у великих містах України, спроба більшовиків захопити Київ та намагання здійснити внутрішній переворот зумовили зміну наявної системи та появу надзвичайних судових установ.

14 лютого 1918 р. були запроваджені посади головних губернських комісарів, яким надавалося право створювати революційні воєнні суди, що діяли в складі двох представників від місцевих громадських організацій і чотирьох представників за призначенням губернського коменданта [3, с. 76].

Проте на цьому зміни новоствореної судової системи не закінчились. Незважаючи на позитивні наслідки Брестського мирного договору від 9 лютого 1918 р. УНР із Центральними державами, а саме Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Болгарією, серед яких слід назвати визнання України на міжнародній арені та продовження процесу українського державотворення, негативним було те, що необхідно було поновити довоєнні кордони між Австро-Угорщиною та Україною, як наслідок, на цих територіях запровадити воєнно-польові суди, юрисдикція яких поширювалась на українців.

Це призвело до фактичної окупації німецькими військами території України, розколу в українському суспільному русі. Відсутність програми, яка б об'єднала всі верстви українського населення, та дефіцит навичок у побудові сильної армії привели до падіння Української Народної Республіки.

У ніч з 29 на 30 квітня 1918 р. відбувся державний переворот, а вже 30 квітня 1918 р. Павла Скоропадського було проголошено гетьманом України. Політико-адміністративний устрій Української Держави в перші місяці було докорінно змінено, гетьман зосередив у своїх руках законодавчу, виконавчу та судову владу.

У перші тижні існування гетьманату в Україні діяла змішана судова система, тобто діяли судові установи часів Російської імперії, суди, створені Тимчасовим урядом, і суди, засновані Централь-

On January 26, 1919, martial law was imposed in the Ukrainian National Republic. As a result, the main courts in the republic were emergency military criminal courts, sentences in the court were handed down for a simplified procedure, they were not subject to appeal and were immediately enforced, and also there was no instance. In addition, government was introduced the death penalty for theft, deliberate destruction, misappropriation and misappropriation of treasury property or money.

Key words: *history, judicial system, development and establishment, The Ukrainian Revolution, Central Rada, Emergency military court, Directorate of The Ukrainian National Republic.*

6. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства : учеб. для юрид. вузов и фак. Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 2000. С. 427.

7. Кодекс законів про працю України : Закон України прийнятий Верховною Радою України від 10 грудня 1971 р. № 322-08. Дата оновлення: 31.12.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 12.01.2021).

8. Кудрявцев В.Н. Законность: содержание и современное состояние. Законность в Российской Федерации. Москва : Спарк, 1998. 213 с.

9. Поліщук Г.Б. Місце та значення юридичної техніки в процесі кодифікації законодавства. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 70–73.

Mozoliuk-Bodnar L.M. THE INFLUENCE OF LEGAL ENGINEERING ON STRENGTHENING STATE DISCIPLINE: THEORETICAL ASPECT OF RESEARCH

The article analyzes the impact of legal techniques on strengthening state discipline. It is determined that the main purpose of legal technique is: accurate, complete, clear, correct statement of the act of expression of will in the act-document, reflection in the text of the document of the true will of the legislator. The quality of legal techniques affects the implementation of disciplinary rules.

The author summarizes the provisions on the essence of state discipline and the dependence of its effective implementation on: legal techniques (established by the state norms, rules, responsibilities, which are due to the most objective reality) and the subjective factor (subordination of the subject of social relations to established norms, rules, responsibilities, which is manifested in the actual lawful conduct of the subjects).

It is determined that due to effective legal regulation in compliance with the requirements of legal techniques on the content and writing of regulations, it becomes possible to improve the implementation of disciplinary requirements contained in these rules. In addition, with the help of legislative techniques (legal constructions, legal concepts, legal terms, legal presumptions, legal fictions) provides technical and legal quality (semantic, structural, stylistic) of laws and clarity and accessibility to their recipient.

It is concluded that legal technique is important for strengthening state discipline: it provides accessibility of legislation and convenience in its use; Depending on how perfectly, clearly and intelligibly set out the views of the legislator or other lawmakers depends on its correct and adequate understanding and quality of implementation. In addition, thanks to legal techniques, the subject of legal relations can quickly and correctly find the rule that must be followed in a given life situation.

It is formulated that legal technique is one of the factors that can ensure the correct application and implementation of regulations, including those that contain disciplinary requirements; the quality of legal equipment is a necessary condition for strengthening state discipline and the effectiveness of its implementation.

Key words: legal technique, state discipline, law-making, law enforcement, legal regulation, normative-legal act, individual act.

Сонько Я.В.

Національна академія внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ЧУДНІВСЬКОЇ КАМПАНІЇ ТА ЇЇ ІСТОРИКО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

Стаття присвячена дослідженню Чуднівської військової кампанії та її правових, а також геополітичних наслідків у контексті історії української державності. Докладно проаналізовано основні положення Чуднівського договору (Слободищенського трактату), його історико-правове, суспільно-політичне значення, порядок функціонування взаємовідносин із сусідніми державами. На особливу увагу заслуговує висвітлення хронологічної послідовності плину військової операції та об'єктивних передумов до початку бойових дій. Другий етап Української національної революції з 1657 до 1663 років характеризується виникненням важливих чинників подальшого державотворення для українського народу. За цієї доби відбувалася запекла боротьба за гетьманську булаву, наростали фактори соціально-політичної конфронтації, відновлювалися старі форми соціально-економічних відносин, впроваджувалися новітні політично-ідейні принципи, протиставлялися соціальні системи, класові інтереси, національна еліта відходила від державної ідеї. Також розглядається низка концепцій та виокремлення проблем реалізації договору і його основних пунктів. Визначено роль та місце договору в історії державно-правових явищ. Проведено детальний аналіз іноземних публікацій на основі окремих польських джерел, щоденників польських сучасників подій, значного комплексу документів, які раніше були мало задіяні історіографією у формуванні державно-правового аспекту Слободищенського трактату. Окрім того, виокремлено загальне значення суттєвих причинно-наслідкових взаємозв'язків подальших правових відносин, зовнішньополітичної діяльності, зокрема дипломатичних стосунків між Гетьманщиною, Річчю Посполитою та Московією.

Ключові слова: угода, договір, Чуднів, Слободище, Юрій Хмельницький, Річ Посполита, військова кампанія, право.

Постановка проблеми. Військові події на полотні української історії мали значущий та безпосередній вплив на формування складових основ державності. Одним із центральних епізодів багатоетапного військового конфлікту московсько-польської війни є битва під Чудновим, яка має фундаментальні наслідки для Речі Посполитої, Московії та Козацько-Гетьманської держави. Окрім дослідження послідовних бойових дій Чуднівської військової кампанії 1660 року, доцільно зважати на формування історико-правового значення Слободищенського трактату загалом та його дипломатичного функціонування, який тісно пов'язаний із сусідніми державами. Докладний аналіз цього історичного етапу допоможе якісніше сформулювати розуміння його правової сутності. Так, історико-правовий аспект Чуднівської угоди потребує переосмислення в контексті сучасних глобальних світових умов, опрацювання концептуальних проблем та підходів до цього питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню Чуднівської кампанії присвячені праці вітчизняних та зарубіжних науковців,

серед яких: В. Чермак, А. Гнилко, Ф. Равіта-Гавронський, Р. Романський, Я. Віммер, Л. Оссолінський, Н. Костомаров, В. Герасимчук, А. Малов. У своїх працях зазначені автори відображали аспект бойових дій без усебічного розгляду та детального аналізу історико-правової концепції. Натомість наше дослідження глибше охоплює розуміння причинно-наслідкових зв'язків правового характеру на тлі висвітлених подій в історії українського державотворення, а також доповнює наявні доробки, розширюючи сферу актуальності історико-правових питань.

Постановка завдання. Завданням статті є визначення ролі та наслідків бойових дій Чуднівської кампанії 1660 року на формування української державності та встановлення факторів укладення Слободищенського трактату і згодом його історико-правового значення із використанням польської історіографії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українські та польські дослідники визначають низку об'єктивних передумов, що спонукали Річ Посполиту та Московське царство до військо-

вої операції на українських теренах. Одними з таких причин є завершення війни зі Швецією й подальше підписання 3 травня 1660 року Олівського мирного договору між Річчю Посполитою та Шведською імперією, внаслідок чого Польща вдалася до початку військової операції на українських землях. Втім, безпосередньо це зумовлено падінням влади Івана Виговського та проголошенням влади Юрія Хмельницького, котрий вимушений був укласти нерівноправний договір із Московією (Переяславські статuti, які суттєво обмежували автономію козацької України) [1, с. 318]. Варто зазначити, що Іван Виговський не мав підтримки Речі Посполитої щодо ухвалення Гадяцького договору, зокрема через протистояння зі шведами в Пруссії та з конфедерацією, яка мала частину армії під командуванням Маріуша-Станіслава Яскульського. Втім, основне завдання польсько-литовської сторони – повернення українських земель [2, с. 26].

Отже, навесні 1660 року польсько-литовські війська розпочали підготовку до наступу на схід із метою повернення втраченої України. Війська Московії контролювали не тільки Лівобережну Україну, а й інші українські губернії Речі Посполитої. Основні фортифікаційні споруди й важливі міста Великого Князівства Литовського, зокрема Вільнюс, перебували під владою російських завоювників [3, с. 225]. Таким чином, розпочалося суттєве перегрупування сил на східний напрям бойових дій. Так, війська під проводом полководця Стефана Чарнецького, що поверталися з Данії, рушили на Литву. У напрямі України були задіяні коронні сили, які взяли в облогу Мальборк та Ельблонг – полки гвардії короля Речі Посполитої на чолі з бароном фон Людингаузенем-Вольфом та воєводою Яном Сапігою [4, с. 126].

Отже, рішення щодо війни з Московією приймалися на військовій раді у травні 1660 р. у Варшаві, в якій безпосередньо брав участь король Речі Посполитої Ян II Казимир. Відповідно до затвердженої згоди вирішено, що коронну армію буде поділено на дві групи. Військові підрозділи Чарнецького мали надати допомогу литовській армії, аби протиставити московським силам князя Івана Хованського, тоді як гетьман коронний Станіслав Потоцький, посилений татарськими військами, мав бути скерований до України. У резервних формуваннях залишився дивізіон Любомирського, який після підписання миру зі шведами також було спрямовано на українську територію. Завдяки рішучим діям литовська армія 28 червня 1660 року біля с. Полонки (Білорусь)

завдала тяжкої поразки воякам Хованському і вже на початку липня захопила Мінськ, а згодом всю територію Білорусі аж до притоку Дніпра – р. Березина. Отже, перемога біля Полонки і початок наступальних дій у напрямі Дніпра відкрили нові можливості для коронного війська, спрямованих на українські терени бойових дій [5, с. 201].

Водночас гетьман Юрій Хмельницький, дочекавшись підкріплення від російського воєводи князя Григорія Ромодановського та козацьких полків, повільно рухався в напрямі до московських військ Шереметьєва і згодом дійшов до Прилук, де залишився там аж до 30 вересня, маючи інформацію про складне становище московського царя [1, с. 375]. Тому польській стороні необхідно було знищити московські війська на чолі з Шереметьєвим ще до того, як ті приєдналися до армії Хмельницького. Загалом українсько-московська армія налічувала майже 80 тис. осіб у двох великих формуваннях [6, с. 52].

Зосередження коронних військових підрозділів поблизу Тернополя хоч і було тривалим, проте вже 9 вересня вони об'єдналися з татарськими силами на чолі з нурадин-султаном [6, с. 37]. На військовій нараді у Старокостянтиніві розроблялися дві концепції ведення дій проти вояків Шереметьєва [7, с. 104]. Зокрема, постала дилема: чи чекати російських військ на шляху до Любара, або радше застати їх зненацька в їх напрямі. Зрештою було вирішено залишити Старокостянтинів і через Острополь розпочати похід у напрямі Любара проти московського війська. Перші воєнні сутички сталися 14 вересня 1660 року, коли кавалерійські розвідувальні підрозділи коронного війська донесли звістку про наступ російсько-козацьких сил [8, с. 145]. Початок кампанії та її перебіг засвідчив запеклість протистояння між польсько-татарською й козацько-московською арміями. Після двотижневої облоги на околицях Любара воєвода Шереметьєв був змушений провести відступальну операцію до Чуднова, де 27 вересня був повторно заблокований польсько-татарським військом.

Неабияким визначальним епізодом Чуднівської кампанії 1660 року, що визначила її подальшу долю, стала битва під Слободищем між козацькою армією гетьмана Юрія Хмельницького та польсько-татарським військом на чолі з маршалком Любомирським і нурадин-султаном Мурат-Гіреєм. Армія українського гетьмана зупинилася в Бердичеві, об'єднавшись у Прилуці Збараській під керівництвом уманського полковника Ханенка, а вже 6 жовтня військо прибуло до Слободища [9, с. 45].

Варто наголосити, що під Слободищами українські козацькі підрозділи провели одну з найблискавичніших військових захисних операцій, завдавши удару по польських підрозділах, які поблизу Чуднова утримували в облозі козацько-московський контингент. Проте українська старшина, дізнавшись про невдачі та облогу Шереметьєва, вирішила провести перемовини з поляками. 17 жовтня під Слободищами гетьман Юрій Хмельницький підписав мирну козацько-польську угоду (Слободищенський трактат), яка фактично повторила Гадяцьку угоду. Прибувши до польського табору, Хмельницький присягнув на умовах Чуднівського договору й за рекомендацією Потоцького та Любомирського дозволив польським підрозділам розташуватися на зимовий постій в українських містах та селах [10, с. 229]. На перший погляд, політичний хід української старшини видається незрозумілим і нелогічним після підписання не вигідних умов договору з тими, з ким точилася битва під Слободищами, про що свідчить її недостатній державницький потенціал. Оскільки правобережні полки мали неабияку міць, спроможну докорінно змінити ситуацію на свою користь поблизу Чуднова, саме це непокоїло польське керівництво.

Отже, укладена угода повторювала основні положення Гадяцької угоди 1658 року, окрім пункту про Велике Князівство Руське, що суперечить вольностям Війська запорозького і потребам підтримки сталого миру. Поміж головних пунктів Чуднівської угоди варто зазначити такі: гетьман із військом відступається від царя, зрікається його протекції як і протекції інших володарів, а лишається під опікою польського короля; козаки зобов'язуються не вчиняти нападів на володіння кримського хана та турецькі міста; польські і татарські полонені мають бути звільнені; якщо Шереметьєв несподівано розпочав би наступальні дії, козаки гетьмана Хмельницького мали б спільно з польською армією воювати проти нього. Аналогічні спільні дії передбачалися і для пригнічення всіх заколотів, що могли виникати в Україні за участю московських вояків, також козаки відновлюють присягу вірності у всіх містах, усім їм гарантуються цілковита амністія, збереження прав та привілеїв [11, с. 202].

Згідно зі Слободищенським трактатом скасовано не вигідні для України, продиктовані Москвою Переяславські статті 1659 року, зокрема, розірвано союз із московським царем і відновлено державний зв'язок України з Річчю Посполитою [12, с. 237]. Якщо оцінювати з пра-

вової позиції укладення угоди, то на його підставі Україна діставала лише автономію з гетьманом на чолі і зобов'язувалась воювати разом із польським військом проти Московії та не вчиняти нападів на землі Кримського ханства. Політико-правовим наслідком цього трактату була також цілковита капітуляція московського війська. Згодом Слободищенський трактат було схвалено Козацькою радою в Корсуні. Однак окремі лівобережні полки обрали сторону Московії і присягнули цареві. Зокрема, опозиційний рух проти гетьмана Хмельницького очолив його дядько Яким Сомко, який прагнув отримати гетьманську булаву. Гетьманування домагався й ніжинський полковник Василь Золотаренко. Саме через ці розбіжності й розмаїття поглядів започатковано поділ Козацько-Гетьманської держави на Правобережну й Лівобережну частини [13, с. 107]. Звісно, у Москві успішно скористалися міжособною боротьбою в Козацькій Україні. Зокрема, підтримуючи різних претендентів на гетьманство, московський уряд загострював ситуацію й водночас посилював свою владу на Лівобережжі. До того ж не мала жодного бажання відмовлятися від українських земель і Польща [13, с. 107].

З вищевикладеного варто наголосити, що кампанія 1660 року продемонструвала вражаючу міць Речі Посполитої та спонукала козацьких старшин на підтримку ідеї підпорядкування королю Яну II Казимиру. Окрім того, важливу роль відіграв певний страх перед Ордою, яка вимагала покарання невірному союзника, а також успіхи польсько-литовських військ у Литві. Звідси і було прийнято рішення Хмельницького та його оточення повернутися до Речі Посполитої, зважаючи на перевагу польської армії та складне становище московитів. Однак порушення умов капітуляції московських військ перед польсько-татарською стороною та невизнання їх царем означало, що потрібно продовжувати боротьбу за Правобережжя й Лівобережжя. Адже Лівобережна частина та Київ досі залишились під владою московитів, де були зосереджені значні військові сили. Проте успіх Чуднова все ж наблизив Річ Посполиту до витіснення Москви з України. Втім, польська сторона усвідомлювала труднощі, зокрема, пов'язані зі спільними діями з татарами, які виношували власну політичну та військову мету, та катастрофічне становище армії.

Чуднівська угода також започаткувала постійний розкол всередині Гетьманської держави, позбавленої дієздатних керівників-козаків. Коронне військо поширилося на Правобережжя,

певною мірою стримавши козацьку автономію. В універсалах, які Юрій Хмельницький надсилав до полків, повідомляючи про угоду з поляками, наказував не створювати перешкод для переправи польських та татарських військ через Дніпро, а також, щоб козаки не піддавались на провокації воєвод Якова Сомка та Івана Брюховецького [14, с. 170]. Проте у багатьох випадках універсали не мали бажаного ефекту й не виконувалися. Окрім того, у вказівках гетьмана від 9 грудня 1660 року, що надавалися посланцям, які здійснювали візити до короля, зазначалася вимога відновити Гадяцькі пакти і повернути православні церкви, які утримували уніати [14, с. 171].

Слід зазначити, що Чуднівські угоди для Московії стали неабиякою поразкою і втратою України, зокрема Правобережної, причому більш як на сто років. Певна річ, перехід гетьмана Юрія Хмельницького й старшини з його оточення на бік поляків був логічним підсумком нав'язаної Переяславської угоди 1659 року і негнучкої політики Москви. Водночас політична і військова ситуація не надто спонукали до укладення нової угоди з Річчю Посполитою [15, с. 130]. Адже перемога поляків біля Чуднова не стала сприятливим чинником для розвитку Гетьманщини, а, навпаки, започаткувала її розкол. Поляки не мали наміру йти на певні поступки козакам, проте й не мали ентузіазму для ведення подальших воєнних дій із метою підпорядкування Лівобережжя, де розташовувались гарнізони Московії. Таким чином, державницьке управління опинилося у вкрай несприятливих обставинах. Адже зберегти єдність Гетьманщини, отримати гарантії від Речі Посполитої і зміцнити козацьку владу було тепер за складно. Проте, незважаючи на вкрай мізерні здобутки для української сторони, польська влада розглядала навіть їх як надмірну поступку, що,

безперечно, згодом призвело до нового кола протистоянь [16, с. 116].

Висновки. Чуднівська угода 1660 року з Польщею не була сприйнята більшістю лівобережного козацтва. А втручання інших держав у протистояння різних козацьких угруповань у боротьбі за гетьманську булаву призвело до поділу України на Лівобережну та Правобережну, що ворогували між собою: одна підтримувала Московію, інша – Річ Посполиту. Отже, в Україні розпочалася нова громадянська війна, що призвело до постійного поділу українських земель на польську (Правобережжя) та московську (Лівобережжя) частини, яке було підтверджено Андрусівським договором у січні 1667 р.

Укладення угоди під Чудновим засвідчує, що інтереси козаків та гетьманів на чолі з Юрієм Хмельницьким більше схилились до союзу із Річчю Посполитою на умовах Гадяцького договору 1658 року. Жорстка політика Московії стосовно Гетьманщини, прагнення негайно вирішити всі спірні питання і позбавити непоступливих гетьманів реальної влади спричинили так звану «Чуднівську катастрофу» 1660 року саме для московитів. Розгром російських військ поблизу Чуднова став переломним моментом у всій зовнішній політиці Московської держави і змінив ставлення царського уряду до України. Саме від цього моменту на відновлених російсько-польських мирних перемовинах Москва вперше відмовилася від Правобережжя і навіть пропонувала передати полякам лівий берег Дніпра. Проте, переконавшись у неспроможності своїх воєнних амбіцій, Річ Посполита на перемовинах вдовольнилась лише Правобережною Україною. І вже в січні 1667 року укладено Андрусівське перемир'я, яке для Гетьманщини де-юре означало початок територіального розколу.

Список літератури:

1. Kroll P. Od ugody hadziackiej do Cudnowa. Warszawa, 2008. 452 s.
2. Janas E. Konfederacja wojska koronnego w latach 1661–1663. Dzieje i ideologia. Lublin, 1998. 297 s.
3. Nagielski M. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku. Warszawa, 2007. 358 s.
4. Wimmer J. Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku. 382 s.
5. Kossarzecki K. Kampania roku 1660 na Litwie. Warszawa, 2005. 461 s.
6. Hniłko A. Wyprawa cudnowska w 1660 roku. Warszawa, 1931. 212 s.
7. Sikorski J. Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864, t. II. Warszawa, 1966. 205 s.
8. Grabowski A. Ojczyste spominki. Krakow, 1845. 367 s.
9. Герасимчук В.І. Чуднівська кампанія 1660 р. Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Львів : З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1912. С. 31–54.
10. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 447 с.
11. Przyjacieli ludu. Leszno, 1844. R. 11. T. 1. № 26. 208 s.

12. Коваль М.В., Верстюк В.Ф., Кондуфор Ю.Ю. Історія України: Курс лекцій: У 2 кн. Кн. 2: XX ст. Київ : Либідь, 1992. 464 с.
13. Овсій І.О. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року). Навч. посібник. Київ : Либідь, 1999. 240 с.
14. Бутич І.Л., Ринсевич В.П., Тесленко І.А. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687). Київ : Львів, 2004. 1118 с.
15. Яковлева Т.О. Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667 рр.). Київ : Основи, 2003. 644 с.
16. Горобець В.М. Спроба імплантації козацького Гетьманату в соціально-політичну структуру Речі Посполитої в контексті сеймової боротьби 1661 р. *Київська старовина*. 2001. № 3. С. 108–118

Sonko Ya.V. PECULIARITIES OF THE CHUDNIV CAMPAIGN AND ITS HISTORICAL AND LEGAL CONSEQUENCES

The article is devoted to the study of the Chudniv military campaign and its legal and geopolitical consequences in the context of the history of Ukrainian statehood. The main provisions of the Treaty of Cudnov (Treaty of Slobodyshche), its historical and legal, socio-political significance, the order of functioning of relations with neighboring states are analyzed in detail. Of particular note is the coverage of the chronological sequence of the military operation and the objective preconditions for the start of hostilities. The second stage of the Ukrainian national revolution from 1657 to 1663 is characterized by the emergence of important factors for further state formation for the Ukrainian people. During this period there was a fierce struggle for the hetman's mace, growing factors of socio-political confrontation, restoration of old forms of socio-economic relations, introduction of new political and ideological principles, opposition of social systems, class interests, departure of the national elite from the state idea. A number of concepts and highlights of the implementation of the agreement and its main points are also considered. The role and place of the contract in the history of state and legal phenomena are determined. A detailed analysis of foreign publications is based on individual Polish sources, diaries of Polish contemporaries, a large set of documents that were previously insufficiently used by historiography in the formation of the state and legal aspect of the Slobodyshche treatise. In addition, the general significance of the significant causal relations of further legal relations, foreign policy, in particular diplomatic relations between the Hetmanate, the Commonwealth and Muscovy.

Key words: *agreement, treaty, Chudniv, Slobodyshche, Yuriy Khmelnytsky, Polish-Lithuanian Commonwealth, military campaign, law.*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7; 342.4

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/04>**Колодій О.А.**

Національна академія внутрішніх справ

ФУНКЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

У статті розкрито поняття та ознаки функцій конституційно-правового статусу Українського народу. Виокремлено види функцій конституційно-правового статусу Українського народу.

Визначено, що загально-цивілізаційна функція є передусім основою для міжнародної інтеграції та співпраці, адже Український народ є суб'єктом загальносвітової спільноти. Він не може забезпечити власне існування та еволюційний розвиток, перебуваючи в ізоляції. Проте інколи стверджують, що це положення тлумачиться на шкоду державному суверенітету, але основоположним (первинним) є саме народний суверенітет, а для його забезпечення існує державний. Останній має право на існування тільки тому, що є необхідним для забезпечення реалізації народного суверенітету.

Стверджується, що у сучасній гуманітарній науці існують різні теорії суспільства. Наприклад, громадянське, одержавлене, індустріальне, постіндустріальне, інформаційне, відкрите суспільство, але для будь-якого з них характерна наявність інтегративних зв'язків, взаємодії та взаємозалежності.

Відзначено, що громадянське суспільство характеризується розвиненістю та соціальною солідарністю, яка означає, що Український народ є єдиною спільнотою, яка організовано здатна захищати загальнонародні, колективні (групові) та індивідуальні інтереси своїх членів.

Запропоновано під сутністю державоутворюючої функції Українського народу розуміти такий напрям його діяльності, який характеризується первинною, постійною, верховною, універсальною, установчою його владою на управління державою та прийняття остаточних рішень з усіх питань загальнодержавного значення. Державоутворююча функція Українського народу – це його реальна можливість самостійно визначати свою долю та розпоряджатися нею, створювати таку державу, яка відповідає його інтересам, потребам та побажанням.

Соціально-регулятивно-охоронна функція конституційно-правового статусу Українського народу здійснюється насамперед завдяки цілеспрямованому або неконтрольованому створенню різноманітних соціальних норм.

Ключові слова: Український народ, правосуб'єктність, гарантії конституційних прав, права та обов'язки, конституційно-правовий статус Українського народу.

Постановка проблеми. У статті увага буде акцентовуватися на основних функціях конституційно-правового статусу Українського народу. Однак насамперед хотілося б зазначити, що джерелом функцій конституційно-правового статусу Українського народу є цілі, які ним переслідуються. Беззаперечно, такими найбільш важливими цілями є, по-перше, забезпечення власного існування, по-друге, еволюційний розвиток Українського народу. Саме для реалізації цих цілей є логічно обґрунтованим виокремлення загальноцивілізаційної, суспільствоутворюючої, державоутворюючої, соціально-регу-

лятивно-охоронної та інших функцій, завдяки яким формуються та існують людська спільнота загалом, національні, у кожній окремій країні, суспільство, держава, місцеве самоврядування, соціальні регулятори, а у середовищі останніх існує право.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання поняття, ознак та видів функцій конституційно-правового статусу Українського народу були предметом наукових досліджень широкого кола науковців, таких як Ф.П. Шульженко, Г.Г. Демиденко, О.В. Петришин, С.Д. Гусарев, А.Ю. Олійник, О.Л. Слюсаренко.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження поняття, ознак та видів функцій конституційно-правового статусу Українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Певно, що насамперед серед основних варто назвати загальноцивілізаційну функцію Українського народу. Цивілізація – це 1) рівень суспільного розвитку і матеріальної культури, досягнутий тією або іншою суспільно-економічною формацією, а також ступінь і характер розвитку культури певних епох і народів; сукупність виявів досягнутого ступеня суспільного розвитку; 2) сучасна культура, прогрес, освіта; 3) третій ступінь у розвитку людської культури, якому передують два інші, а саме доба дикунства й доба варварства [1, с. 207].

Грунтуючись на вищевикладеному, звертаємо увагу на «Малу енциклопедію етнодержавознавства», у якій зазначається, що «формування етнічної території нерозривно пов'язане з існуванням на ній певного етносу. Український етнос впродовж тисячоліть на теперішній державній етнічній території творив реальне життя у всіх вимірах – духовне, соціальне, матеріальне. Минали бурхливі століття, а він героїчно відстоював свій природний життєвий простір, скріпившись навіки найвищою цінністю – мовою, спільністю, самосвідомістю, емоційністю, врешті ментальністю, створивши цілий світ духовної та матеріальної культури. Будучи за своєю природою доброзичливим, гостинним, він приймав у своє етнокультурне середовище групи іншого біоценозу. Отже, основою У. н. є етнічні українці, тобто корінне населення України, а також представники інших націй та етнічних груп, які ідентифікують себе з етнічними українцями в сфері економічного, соціально-політичного, культурного життя та менталітету» [2, с. 634].

Аналізуючи загальноцивілізаційну функцію Українського народу, наголошуємо насамперед на тому факті, що Український народ вніс значний вклад у створення загальноцивілізаційних правових надбань. Так, С. Ерліх є основоположником теоретико-методологічного обґрунтування нового соціолого-правового підходу до розгляду соціальних явищ, у зв'язку з чим «пов'язується офіційне народження нової галузі науки – соціології права» [3, с. 1]; під керівництвом гетьмана П. Орлика з'являється одна з перших у світі демократичних конституцій «Пакти і Конституції законів та вольностей Війська Запорозького» (Конституція Пилипа Орлика від 5 квітня 1710 р.)

[4, с. 122]; Л.Й. Петражицький є одним із засновників самобутньої психологічної теорії права, головним завданням якої є прагнення звільнити теорію права від вузького юридичного догматизму [5, с. 188]; Б.О. Кістяківський, базуючись на методологічному плюралізмі, обґрунтовує синтетичну (інтегративну) теорію права, за якою існує чотири теоретичних визначення права (державно-організаційне, соціологічне, психологічне, нормативне) та два «технічні поняття», а саме юридико-догматичне та юридико-політичне [5, с. 192]; М.С. Грушевський одним із перших визначав державу як «суверенний союз народу» та наполягав на безкласовості Українського народу [5, с. 206].

Варто також визнати, що загальноцивілізаційна функція є передусім основою для міжнародної інтеграції та співпраці, адже Український народ є суб'єктом загальносвітової спільноти. Він не може забезпечити власне існування та еволюційний розвиток, перебуваючи в ізоляції. Проте інколи стверджують, що це положення тлумачиться на шкоду державному суверенітету, але основоположним (первинним) є саме народний суверенітет, а для його забезпечення існує державний. Останній має право на існування тільки тому, що є необхідним для забезпечення реалізації народного суверенітету.

Не менш важливою є суспільствоутворююча функція. У 6-томній «Юридичній енциклопедії» зазначається, що «суспільство – у широкому розумінні відособлена від природи частина матеріального світу, що є формою життєдіяльності людей; сукупність відносин між людьми, що складаються у процесі їх спільної діяльності. Термін «суспільство» застосовується і у вузькому значенні задля характеристики певного типу С. (первіснообщинне С., рабовласницьке С., феодалське С. тощо) або населення певної країни (українське С.)» [6, с. 728].

Слід визнати, що у сучасній гуманітарній науці існують різні теорії суспільства. Наприклад, громадянське, одержавлене, індустріальне, постіндустріальне, інформаційне, відкрите суспільство, але для будь-якого з них характерна наявність інтегративних зв'язків, взаємодії та взаємозалежності. Будь-якому суспільству завжди властиве щось спільне, чим можуть бути публічні та приватні інтереси, минуле, сучасне і майбутнє, сім'я, поділ праці, солідарність, мова, менталітет, соціальні регулятори, рівень розвитку продуктивних сил, держава тощо. Зазначені інтегративні зв'язки, взаємодія та взаємозалежність об'єктивно існують між усіма інституціями суспільства, а саме

націями, національними меншинами, корінними народами, соціальними та етнічними групами, територіальними громадами, що об'єднані спільним проживанням, політичними партіями, громадськими об'єднаннями, окремими громадянами. Саме завдяки цим зв'язкам, взаємодії та взаємозалежності утворюється соціально-політична спільність – народ.

У такий спосіб народ як цілісна одиниця стає народом, що посвідчується утворенням національного суспільства та держави. Це є проявом первісної, природної установчої влади, а саме єдиної влади, якій монополює та безпечливо належить право створювати суспільство, державу, правила співіснування та співмешкання, визначати умови проживання у суспільстві та державі.

Беззаперечно, одним із найбільш важливих завдань Українського народу є формування громадянського суспільства. Щодо цього шеститомна «Юридична енциклопедія» та «Великий енциклопедичний юридичний словник» зазначають, що «громадянське суспільство – суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом всебічного забезпечення інтересів, прав та свобод людини і громадянина» [7, с. 143].

Отже, громадянське суспільство характеризується розвиненістю та соціальною солідарністю, яка означає, що Український народ є єдиною спільнотою, яка організовано здатна захищати загальнонародні, колективні (групові) та індивідуальні інтереси своїх членів. Громадянське суспільство, окрім єдності інтересів, має також відрізнитися своєю приватною власністю, сформованою системою недержавних інституцій, здатних його захищати, а за необхідності – протистояти державі. Саме громадянське суспільство має бути спроможним формувати демократичну, соціальну та правову державу, адже остання з'являється лише в умовах існування громадянського суспільства. Поза його існуванням така держава є неможливою.

Водночас діалектика становлення громадянського суспільства свідчить про те, що воно засновується на засадах самовиникнення, самодостатності, саморегуляції та власного розвитку і завжди має намагатися обмежувати вплив держави на інститути та процеси, які в ньому відбуваються. Однак на початкових етапах його розвитку, тобто в умовах, коли тільки починають формува-

тися його ознаки, принципи, інститути та структури, держава повинна сприяти їх становленню, інакше громадянське суспільство буде формуватися довго й болісно.

Під час формування громадянського суспільства важливо, щоби політично ініціативні його лідери, партії, групи та прошарки утворили інститути громадянської самоорганізації та самоврядування, розвинули у його середовищі навички громадянської єдності та солідарності. Проте це зовсім не означає абсолютної однорідності, відсутності різних інтересів та прагнень у середовищі громадянського суспільства. Це насамперед вимагає вміння їх консолідувати, об'єднати для досягнення загальнонародних цілей.

Є всі підстави віднести до функцій конституційно-правового статусу Українського народу державоутворюючу функцію, але під час її розгляду доцільно насамперед звернути увагу на визначення держави. Отже, «держава – територіальна організація влади, яка об'єднує населення на засадах громадянства, здійснюється за посередництвом апарату управління шляхом ухвалення і реалізації законів та інших правових актів задля забезпечення функціонування та сталого розвитку суспільства, захисту прав людини і громадянина» [8, с. 89]. Враховуючи зазначене визначення, зазначаємо, що витоки цієї функції ґрунтуються на теорії суспільного договору.

Таким чином, сутність цієї функції полягає у невід'ємному та природньому праві Українського народу утворювати, змінювати, контролювати, ліквідувати власну державу, а також управляти нею. Український народ, до речі, як і будь-який інший, що проживає в умовах демократії, утворює, змінює, контролює, ліквідує власну державу, а також управляє нею для задоволення публічних інтересів, тобто інтересів тих соціальних груп, із яких він складається. Зрозуміло, що публічні інтереси можуть реалізовуватися за умови непорушності конституційного ладу, стабільності інститутів публічної влади, територіальної цілісності, політичної, економічної, ідеологічної та іншої незалежності та самодостатності, інших якісних характеристик. Саме для забезпечення вищевикладеного утворюється держава. За умови реальності зазначеного ніби відбувається ототожнення народу і держави, розуміння й визначення держави через народ, і навпаки.

Отже, сутність державоутворюючої функції Українського народу полягає у тому, що це такий напрям його діяльності, який характеризується первинною, постійною, верховною, універсаль-

ною, установчою його владою на управління державою та прийняття остаточних рішень з усіх питань загальнодержавного значення. Державоутворююча функція Українського народу – це його реальна можливість самостійно визначати та розпоряджатися своєю долею, створювати таку державу, яка відповідає його інтересам, потребам та побажанням.

Будь-який народ, зокрема Український, повинен мати можливість утворювати, змінювати, контролювати, ліквідувати не тільки власну державу, але й її органи. Це стосується інших інститутів публічної влади, мається на увазі насамперед система місцевого самоврядування. Саме тому визнається первинним народний суверенітет, запроваджується безпосереднє та представницьке народовладдя.

Держава зобов'язана представляти загальні інтереси народу, регулювати та охороняти суспільні відносини за участю народу, забезпечувати розвиток суспільства в інтересах народу, допускати можливість саморозвитку народу, нести відповідальність перед народом, виражати загальні інтереси більшості, враховувати інтереси меншості та максимально узгоджувати їх. Народ зобов'язаний забезпечувати розвиток своєї держави, захищати її суверенітет, територіальну цілісність, недоторканість, економічну, інформаційну та іншу безпеку.

Оцінюючи відносини між народом та державою, маємо врахувати, що саме народ як єдине джерело влади наділений правом визначати, які рішення влади є справедливими, добровільно підкорюючись їм, що є основоположним чинником стабільної та процвітаючої держави. Народ є основним суб'єктом вибору, реалізації та функціонування державної влади, це є основоположною умовою її існування, що проявляється у визнанні ним наявної влади, позитивному схваленні влади та добровільному підкоренні їй, тобто взаємовідносини між Українським народом та українською державою повинні мати договірний та стійкий характер, за якого визнається первинність суверенітету Українського народу, який його реалізує через державну владу від імені усього суспільства та через місцеву владу від імені територіальної громади села, селища міста.

Тісно пов'язана з попередньою соціально-регулятивно-охоронна, насамперед правоутворююча, функція конституційно-правового статусу Українського народу.

Соціально-регулятивно-охоронна функція конституційно-правового статусу Українського

народу здійснюється насамперед завдяки цілеспрямованому або неконтрольованому створенню різноманітних соціальних норм. При цьому під соціальними нормами розуміють «загальні правила поведінки людей у суспільстві, що зумовлені об'єктивними закономірностями, є результатом свідомо-вольової діяльності певної частини чи всього суспільства і забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу» [9, с. 103]. Також доречно стверджується, що «соціальні норми – це правила поведінки загального характеру, які виявляють волю певної частини населення або всього суспільства і гарантуються різними засобами соціального впливу» [10, с. 226].

Існують різноманітні підстави для класифікації соціальних норм, а тому розрізняють політичні, організаційні, етичні, естетичні, технічні, правові, моральні, звичаєві, корпоративні, релігійні та інші норми. Однак беззаперечним є те, що найбільш важливими у регулюванні та охороні суспільних відносин є правові норми, або норми права, які утворюються у результаті процесу правоутворення, тому зауважимо, що під правоутворенням розуміють «правове поняття, що охоплює різні форми та способи виникнення і буття права, його упорядкування і розвитку, зокрема: а) його зовнішнє відображення в правових письмових документах (нормативних актах, угодах, судових прецедентах тощо); б) існування в ненормативному вигляді (правосвідомість, правові принципи, правові теорії і концепції, конкретні правовідносини тощо); в) процеси виникнення правових моделей поведінки та їх фактичної реалізації» [11, с. 189].

Отже, правоутворення, яке реалізується Українським народом, – це процес, який передбачає з'ясування необхідності у регулюванні та охороні певних суспільних відносин, усвідомлення їх сутності, первинне формулювання найбільш загальних правил поведінки, їх юридичне оформлення у вигляді норм та принципів права. Ще раз хотілося б наголосити на тому, що цей процес відбувається безперервно тому, що постійно виникають нові типи та види суспільних відносин, з'являються нові суб'єкти, які наділяються власними правовими статусами, а ті суб'єкти, які вже їх мають, постійно домагаються розширення, зміни та модифікації своїх правових статусів.

Висновки. Усе вищевикладене дає змогу виокремити найбільш важливі кваліфікуючі ознаки функцій конституційно-правового статусу Українського народу та сформулювати їх визначення таким чином:

1) закріплюються або повинні передбачатись у Конституції, законах та підзаконних нормативно-правових актах України;

2) є основними комплексними напрямками діяльності Українського народу, що зумовлено необхідністю його подальшого розвитку;

3) мають цілеспрямований характер, який пояснюється загальною метою розвитку Українського народу;

4) відображають соціальне призначення та роль Українського народу серед інших народів, світової спільноти загалом;

5) є багатоманітними та поширюються на всі сфери життєдіяльності суспільства (гуманітарну, політичну, економічну, соціальну, духовну системи тощо), тому мають відповідний зміст;

6) впливають зі змісту елементів (складників) конституційно-правового статусу Українського народу, у своїй сукупності визначають його пра-

вове становище як суб'єкта різноманітних правових відносин;

7) знаходять своє подальше втілення у функціях суспільства, держави, соціальних норм, насамперед права.

Сформульовані ознаки дають змогу запропонувати власне визначення функцій конституційно-правового статусу Українського народу: це передбачені у нормативно-правових актах, основні, комплексні напрями діяльності Українського народу, що зумовлені необхідністю його подальшого розвитку, відображають його соціальне призначення та роль серед інших народів, світової спільноти, поширюються на всі сфери життєдіяльності суспільства, впливають зі змісту елементів конституційно-правового статусу і знаходять своє подальше втілення у функціях суспільства, держави, соціальних норм, насамперед права.

Список літератури:

1. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 11. 699 с.
2. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького ; редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. Київ : Довіра: Генеза, 1996. 942 с.
3. Кобан О.Г. Соціологічна теорія права Є. Ерліха : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2014. 24 с.
4. Шульженко Ф.П. Історія політичних і правових вчень : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 464 с.
5. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. Г.Г. Демиденка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2008. 240 с.
6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998. Т. 5 : П–С, 2003. 736 с.
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998. Т. 1 : А–Г. 672 с. ; Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2007. 992 с.
8. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол. О.В. Петришин (голова) та ін. ; Національна академія правових наук України ; Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
9. Гусарев С.Д., Олійник А.Ю., Слюсаренко О.Л. Основи загальної теорії держави і права (терміни, визначення, елементи змісту). Київ : НАВСУ. 1998. 237 с.
10. Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Богачова Л.Л. та ін. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Харків : Право, 2002. 432 с.
11. Лисенков С.Л., Колодій А.М., Тихомиров О.Д., Ковальський В.С. Теорія держави і права : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 448 с.

Kolodii O.A. FUNCTIONS OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF THE UKRAINIAN PEOPLE: CONCEPTS, SIGNS AND CLASSIFICATION

This scientific article reveals the concepts and features of the functions of the constitutional and legal status of the Ukrainian people.

The types of functions of the constitutional and legal status of the Ukrainian people are singled out. It is determined that the general civilizational function is, first of all, the basis for international integration and cooperation, because the Ukrainian people are a subject of the world community. It cannot ensure its own existence and evolutionary development while in isolation.

However, it is sometimes argued that this provision is interpreted to the detriment of state sovereignty, but the fundamental (primary) is the people's sovereignty, and to ensure it there is a state. The latter has the

right to exist only because it is necessary to ensure the realization of people's sovereignty. It is argued that there are various theories of society in the modern humanities, such as civil, state, industrial, post-industrial, informational, and open societies, but each is characterized by integrative connections, interactions, and interdependencies.

It is noted that civil society is characterized by development and social solidarity, which means that the Ukrainian people is the only community that is able to protect the national, collective (group) and individual interests of its members. It is proposed to understand the essence of the state-forming function of the Ukrainian people to understand such a direction of its activity which is characterized by primary, permanent, supreme, universal, constituent power to govern the state and make final decisions on all issues of national importance.

The state-forming function of the Ukrainian people is its real opportunity to independently determine and manage its own destiny, to create such a state that meets its interests, needs and wishes.

The social-regulatory-protective function of the constitutional and legal status of the Ukrainian people is carried out, first of all, due to the purposeful or uncontrolled creation of various social norms.

Key words: *Ukrainian people, legal personality, guarantees of constitutional rights, rights and responsibilities, constitutional and legal status of the Ukrainian people.*

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

UDC 347.4

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/05>

Guyvan P.D.

Poltava Institute of Business

THE TEMPORAL ASPECT OF EXERCISING A SUBJECTIVE RIGHT AND FULFILLING A LEGAL OBLIGATION

This article is devoted to the study of the nature of the flow over time of the essential elements of the legal relationship – subjective law and legal obligation. In this case, the movement of civil relations is studied taking into account the main principle of modern property turnover – the proper performance of obligations, the essence of which is that the performance must be carried out properly by the parties in accordance with the terms of the contract and the law. The urgency of this issue is given by the fact that the legal position on the duration of subjective law as one of the factors influencing the limits of the conduct of the entitled person, as well as the restriction of the right to certain terms – has become established. It is emphasized that the exercise of subjective civil rights is always limited in time. As a rule, the term of existence of the subjective right coincides with the term of realization of the right and therefore the concepts of “existence” and “realization” of the subjective right have identical meaning. The content of the practical application of the rule on the implementation of subjective substantive law during its existence can be reduced to a scientifically sound principle of civil rights. In other words, the realization of subjective law is possible only within certain limits that characterize its content, duration and nature of implementation. In this case, the limits of the exercise of the right are determined not only by its content, established in accordance with the legal requirements contained in specific legislation, but also the time frame of existence. Any actions committed by a person outside the duration of his right should be considered an offense. Therefore, acts committed by a subject of law outside the period of their existence, even if they correspond to the scope of authority of the person, should be considered as the commission of actions that do not constitute the full content of the law, i. e. as their commission without proper grounds. As a result, the right may be denied due to non-belonging to the person. Therefore, the presentation of claims by the authorized person outside the exercise of the right (say, after the expiration of the contract) will entail the impossibility of its implementation.

Key words: *subjective civil law, temporal boundaries, abuse of law.*

Formulation of the problem. Legal relations are regulated by law and protected by the state public relations, the participants of which act as bearers of mutually corresponding legal rights and obligations [1, p. 479]. It develops both in space (through the realization of its essential elements) and necessarily in time. Almost every fourth article of the Civil Code of Ukraine in one form or another traces the influence of the time factor, in some way indicates the consequences associated with the expiration or due date. Time is closely related to the internal characteristics of a person's subjective right and determines the period of existence of this right. In the legal norm, the temporal element, as a rule, man-

ifests itself as a direct indication of the term or term, but may have a different form, for example, when it is indicated about the timeliness and reasonableness of performance, and so on. It is no exaggeration to say that it is through the establishment of substantive legal deadlines that the subjective rights of participants in civil relations are determined. The question of time limits in civil law has always been the subject of meticulous attention of science.

One of the main principles of modern property turnover is the principle of proper performance of obligations, the essence of which is that performance should be carried out by the parties properly in accordance with the terms of the contract

and the law, and in the absence of such conditions and requirements – in accordance with business customs, turnover or other requirements that are usually imposed (Article 526 of the Civil Code of Ukraine, Part 1 of Article 193 of the Civil Code of Ukraine). It is as a result of proper performance that the interests of the creditor are most satisfied. The attribute of performance of the obligation under the contract is the parties, term and place of performance. The question of the terms (terms) of fulfillment of the obligation by the counterparty under the contract in the regulatory regime is very important, because from determining the moment from which the debtor's obligation to perform a certain obligation and the moment at which such obligation ends, i. e. from setting the term of performance of the obligation depends on the possibility of further exercise by the creditor (creditor) of his subjective right and, ultimately, its protection. Nowadays, the position on the limitations of any subjective right is quite indisputable in civilization, if the limits of the law are not established, it is impossible to exercise it. But, unfortunately, the position on the duration of subjective law as one of the factors influencing the limits of the conduct of the entitled person, as well as on the limitation of the right to certain terms – has become established.

Analysis of recent research and publications. In scientific works, issues of temporal influence on the possibility of realization of subjective law within the regulatory legal relationship have been studied by such scholars as M.M. Agarkov, V.P. Griбанov, O.S. Joffe, V.V. Lutz, S.M. Bratus, Z.V. Romovska, P.M. Rabinovich, S.O. Slipchenko, etc. In these works, an analysis of the temporal component of a person's right to perform their own productive actions and demand the necessary behavior from the counterparty. However, the main problems of the organization of interaction of subjects in time at the level of the authorized – the obliged person remain unsolved. In particular, the place of terms in the holistic system of factors that determine the proper exercise of the right and distinguish it from abuse, based on its purpose and the nature of the legal impact on the mediated relationship. Unfortunately, the term in civil law is mainly not in the context of its impact on the content of subjective law, but as a separate socio-legal phenomenon. And this, one way or another, leads to an isolated analysis and a possible narrow assessment of its legal essence. This work is aimed at achieving certainty in this issue.

Presenting main material. Civil law relations of their participants may be carried out only on the basis of regulatory norms, if the activities of per-

sons in the field of civil circulation are lawful. In other words, regulatory is a legal relationship under which the normal substantive and legal interaction of its participants. In fact, such a relationship is a legal relationship between the parties to civil relations, which is determined by the rules of civil law and is designed to ensure the realization of rights and responsibilities. The authority due to the authorized person is exercised by him/herself independently or by performing the necessary actions by the obligated subject. For example, under a contract, one party (the contractor) must perform certain work for the customer, and the latter must accept and pay for it. The activities of each of the parties to the agreement, if it takes place within the lawful conduct specified by law or contract, are mutually expected and therefore normal. But, despite the normal course of regulatory relations, their content includes certain requirements of the authorized person and the responsibilities of another. Such claims, which do not have a claim, are not subject to the statute of limitations. And the possibility of coercive measures provided for in the agreement is abstract. Therefore, the probability of coercion has the form of only an objective possibility, so it is not part of the content of the regulatory relationship.

A legal relationship is a set of rights and obligations of counterparties. Subjective law can arise as a result of a person's will. For example, by concluding a property lease agreement, the parties create by their actions the right to use and own certain property. However, it can occur outside the will of the entitled person, for example, the right of a citizen to inherit, the right to compensation for damage, etc. [2, p. 117]. On the contrary, the realization of subjective law always occurs as a result of specific volitional actions of the person, aimed at transforming into reality the inherent possibilities of behavior in law. Moreover, in one rule it is impossible to fully reflect the order of behavior, taking into account the specific features of individual cases. And although any rule tries to achieve the greatest possible degree of generalization, it always remains one or another element of abstraction. S.M. Bratus noted that the legislative specification of subjective law still does not cover all its possible manifestations, as the rule of law remains a general rule of conduct [3, p. 80–81]. This is not about specific outward expressions of possible behavior, which is the content of subjective law, but about options for actions aimed at the implementation of subjective law. Therefore, despite the fact that civil law determines the general order of conduct of the entitled person, it is often its special regulation

within the same type of relationship. These actions reflect not only the will of the entitled person, but also the specific features of the case.

The exercise of subjective civil rights is limited in time. Thus, quite often the period of realization of the right is established by the relevant rules of law, i. e. in fact the normative order determines the limits of the exercise of a person's right. As a rule, the term of existence of the subjective right coincides with the term of realization of the right and therefore the concepts of "existence" and "realization" of the subjective right have identical meaning. In particular, this is typical of the warranty period, during which a person has the right to use a quality product and identify its shortcomings. Accordingly, the omission of the specified warranty period terminates not only the ability to take action to further make claims to eliminate deficiencies, but also the very existence of such a person's authority. The form of implementation of the principle of justice, good faith and reasonableness is the order of implementation of its requirements in the behavior of the subjects of civil turnover, in the relationship between them. In material relations, the implementation of the principle of fairness and reasonableness, as a rule, is associated with the establishment of the limits of subjective material rights of counterparties [4, p. 11]. The content of the practical application of the rule on the implementation of subjective substantive law during its existence can be reduced to a scientifically sound principle of civil rights. By its legal force, this principle is to enshrine in law the general obligation of any entitled person to exercise his powers only within the content of the relevant subjective substantive law [5, p. 12]. In other words, the realization of subjective law is possible only within certain limits that characterize its content, duration and nature of implementation. There is no doubt that the limits of the exercise of the right are determined not only by its content, established in accordance with the legal requirements contained in specific legislation, but also the time frame of existence [6, p. 28–29]. Any actions committed by a person outside the duration of his right should be considered an offense.

Therefore, it is extremely important to establish in each case the length of time during which the exercise of a subjective right is possible. In the vast majority of cases, such a task is not difficult: the time of existence of the right is set by law or with the consent of the parties. However, in contrast to the provisions of criminal or administrative law, which quite clearly define the scope of permitted (prohibited) conduct, including its duration, civil law, based on the princi-

ple of permissiveness, often (and this is dictated by the specifics of the subject of regulation) contain permits of a general nature. In the Civil Code of Ukraine such terms as necessary, reasonable, as soon as possible, etc. are widely introduced [7, p. 467]. This, in turn, implies the need for judicial interpretation of these terms in the event of a dispute. However, as rightly pointed out by M.S. Malein, judicial discretion is not a competition of the law, it is itself a manifestation of the will of the legislator, who normatively provided for the expediency of such discretion from the point of view of society [8, p. 56].

However, the problem of proper exercise of substantive law only within the limits (including time), which are established by law or with the consent of the parties, continues to be relevant. Some modern researchers argue that legal relations are a form of law enforcement, as a consequence of a special legal form of legal influence – legal regulation, a tool for the transition of general models in the plane of specific behaviors – subjective rights and legal obligations for these subjects. objects [9, p. 60–61]. The severity of this problem, in particular with regard to temporal certainty, is added by the sometimes ill-considered and frankly unsuccessful legal acts issued by the authorities. It is enough to cite such documents adopted at the level of laws of Ukraine. Thus, the law establishes some amorphous, quasi-legal possibility of exercising the lessee's right to use someone else's property for up to one month after the content of this right has expired – the end of the lease agreement. This approach seems rather strange and illegal, especially given that when the landlord, even on the thirtieth day after the expiration of the contract announces its termination, the transaction will be terminated from the expiration of its term. That is – retrospectively. And monthly use will be illegal. Then he openly views the abstractness of the constructed syllogism and its practical complexity, and sometimes ineffectiveness.

And the wording of Part 3 of Art. 267 of the CCU, according to which the expiration of the statute of limitations (according to the doctrinal definition – the term of the right to sue) does not extinguish the subjective protective authority (claim), until requested by the defendant. The latter is a participant not in a material legal relationship, but in a completely different way in essence – a procedural one, which is regulated by the norms of public law, and, in the end, may never arise at all. Therefore, according to the idea of our legislator, the material right to sue, even after the expiration of the term for its implementation, exists for as long as you like, and sometimes – forever. Unfor-

Unfortunately, such illegal approaches of the legislator are not an exception, and no matter which of the numerous examples we turn to, in each case the discrepancy between the abstract construction of the normatively established rule and specific life situations is striking.

Such approaches practically nullify all the theoretical constructions that have been made by scientists about the illegality of the implementation of subjective substantive law outside it. Meanwhile, these doctrinal developments deserve attention. All researchers agree that the exercise of law outside its borders does not meet the principles of civilization. But then the differences begin: some scholars cover such a violation with the concept of “abuse of rights” [10, p. 16], others do not agree with this. We support the next position: the use of a right outside its scope cannot be qualified as an abuse of a right, because in fact no right exists anymore. To abuse a right, you must own it. Since this manifestation in the absence of law is a behavior contrary to law, it falls under the definition of a common offense [8, p. 63].

Consider this question from a temporal point of view. Acts committed by a subject of law outside the period of their existence, even if they correspond to the scope of a person’s powers, should be considered as the commission of actions that do not constitute the full content of the law, i. e. as their commission without proper grounds. As a result, the right may be denied due to non-belonging to the person. Unfortunately, this issue is not regulated in our legislation (moreover, as indicated above, there are rules of the opposite nature that allow the implementation of the law outside its content). What, then, should be understood as an abuse of rights? This question is answered in numerous scientific studies, and such an answer is quite correct. The basic postulate here is usually the doctrinal definition that the exercise of civil rights should take place in accordance with their purpose. That is, according to the purpose for which the right is called, it must be aimed at a specific result. This goal, directing the behavior of the right holder, is manifested in the substantive rights [11, p. 79–84]. Thus, scientific thought eventually combined these two concepts: “abuse of law” and “exercise of law contrary to its purpose”. When considering disputes, the court must refuse to protect the right when the case file indicates that a citizen or legal entity has committed actions that may be qualified as an abuse of rights, in particular actions aimed at harming others. The law (Part 6, Article 13, Part 7, Article 319 of the CCU) also indicates the possibility of refusing to protect civil law in the event of its implementation contrary to the purpose.

However, such an understanding was not formed in civilization immediately. There has been and continues to be some controversy in the literature about the very possibility of abuse of rights and denial of protection if the right holder acts within the framework of his right. In particular, M.M. Agarkov rejected such influence on the right holder, and considered the criteria of improper use of the right unreliable. He argued that since the right is granted to a person, his actions within the law correspond to its purpose and purpose [12, p. 435]. Some modern researchers, already guided by new approaches to the restriction of substantive rights, also deny the possibility of abuse of subjective rights as well as exceeding the limits of its implementation [13, p. 84]. After all, according to these scientists, the very reduction of a person’s freedom to the framework of a material obligation is already a restriction. S.M. Bratus, on the contrary, pointed to the real possibility of abuse of rights and insisted on the introduction of an adequate legal response. After all, the degree of concretization of subjective law, expressed in a certain legal norm, is not so significant as to clearly define the exclusive list of permissible actions and to prevent the manifestation of initiative in the commission of other acts. Therefore, the relevant rule of law remains a general rule of conduct, which leads to the need to establish criteria for assessing the legality of certain actions of the right holder in relation to their compliance with its purpose. At the same time, the author noted that the basis of these criteria should be the compliance of certain actions to implement their rights to the moral principles of society [3, p. 80–81, 84]. It is clear that in this case the significance of the subjective factor increases significantly, the role of judicial discretion increases, which is not desirable.

Modern doctrine and legislation adhere to the thesis of the possibility of abuse of rights by its holder. At the same time, it is obvious that such abuse is an act of the authorized person “in his own right”, but these actions are directed against other protected rights and interests [14, p. 192]. In civil law, the generally accepted view is that the exercise of a subjective right is the commission of certain actions by an authorized person within the limits of his existing powers as a subject of law. If the methods of realization of the right go beyond the socially desirable directions of realization of the right established by the law, it is qualified as abuse of the right. This is largely true in the exercise of the right contrary to its purpose or to the detriment of the interests of others. In particular, the law of many countries explicitly prohibits so-called harassment: the use of a right solely

for the purpose of harming another person (see, for example, paragraph 226 of the German Civil Code). However, it cannot be accepted that abuse of rights is the conduct of the right holder contrary to its content. After all, if a person's action does not correspond to the content of the right due to him, his actions should be qualified as illegal. Such (illegal) are the actions of a person to exercise the right outside the time limits of its existence. They cannot be recognized as an abuse of rights, because at the time of exercise this right no longer belonged to the person [15, p. 80–81]. Instead, we should agree with the thesis that the abuse of a right is not related to the content of the right itself, but to its implementation [16, p. 54–55], so the commission of certain actions, both legal and illegal outside the content of the law should be classified as those that are not based on subjective law.

From the conducted research it is possible to draw certain conclusions. It cannot be accepted that the abuse of a right is the commission of certain acts by an authorized person that go beyond subjective

law. Such an approach, whether we like it or not, will inevitably lead to the position that the exercise of a subjective right outside its limits or content is also an abuse of law. However, the falsity of this position is clearly highlighted in the analysis of the possibilities of realization of substantive law outside the time limits of its existence. With regard to the exercise by the authorized person of the powers that constitute the content of the subjective right, before the existence or after the end of the right, the statement of M.M. Agarkov that such actions took place outside the law and therefore can not be considered an abuse of law [12, p. 427]. It is clear that the presentation of claims by the authorized person outside the exercise of the right (say, after the end of the contract) will entail the impossibility of its implementation. A person has committed a legally significant act outside the term of existence of a certain subjective right, so it would be wrong to consider him a subject who exercises (uses) his right. Such actions should not be considered as an abuse of rights, but as illegal.

References:

1. Теория государства и права : учебник / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. Москва : Юрист, 1997. 642 с.
2. Харитоновна О.І. Співвідношення категорій «правовідносини інтелектуальної власності» та «регулятивні, організаційні, охоронні цивільні правовідносини». *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 65. С. 115–125.
3. Братусь С.Н. О пределах осуществления гражданских прав. *Правоведение*. 1967. № 3. С. 79–86.
4. Бабич І. Г. Принцип справедливості в римському праві і у сучасному зобов'язальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2006. 22 с.
5. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 320 с.
6. Гуйван П.Д. Правовая природа гражданско-правовых сроков. *Legea si viata*. 2015. № 6/2(282). С. 26–30.
7. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс : підручник. Київ : Атіка, 2005. 560 с.
8. Малейн Н.С. Гражданский закон и права личности в СССР. Москва : Юридическая литература, 1981. 216 с.
9. Ромащенко І.О. Поняття цивільного правовідношення та його структура. *Юридичний журнал*. 2014. № 2/3. С. 59–63.
10. Белоножкин А.Ю. Содержание и формы злоупотребления субъективным гражданским правом : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2005. 22 с.
11. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. Москва : Российское право, 1992. 208 с.
12. Агарков М.М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве. *Известия Академии наук СССР. Отделение экономики и права*. 1946. № 6. С. 422–436.
13. Мічурін Є.О. До природи обмежень майнових прав фізичних осіб. *Форум права*. 2006. № 3. С. 81–86.
14. Филиппов П.М., Белоножкин А.Ю. Новое определение субъективного гражданского права и злоупотребление им. Волгоград : ВА МВД России, 2009. 248 с.
15. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві : монографія. Харків : Право, 2014. 632 с.
16. Емельянов В.И. Запрет злоупотребления гражданскими правами. *Законность*. 1999. № 10. С. 52–55.

Гуйван П.Д. ТЕМПОРАЛЬНИЙ АСПЕКТ ЗДІЙСНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА ТА ВИКОНАННЯ ЮРИДИЧНОГО ОБОВ'ЯЗКУ

Стаття присвячена дослідженню питання про характер перебігу в часі істотних елементів правовідношення – суб'єктивного права та юридичного обов'язку. При цьому рух цивільних відносин вивчається з урахуванням головного принципу сучасного майнового обороту – належного виконання зобов'язань, сутність якого полягає в тому, що виконання має бути проведене учасниками взаємн належним чином відповідно до умов договору й вимог законодавства у встановлений строк. Актуальності розглядуваній проблематиці надає те, що правова позиція стосовно строків існування суб'єктивного права як одного з факторів, що впливають на межі поведінки управненої особи, а також стосовно обмеження права певними строками не набула усталеного характеру. Підкреслюється, що здійснення суб'єктивних цивільних прав завжди має обмеження в часі. Як правило, строк існування суб'єктивного права співпадає зі строком реалізації права, тому поняття «існування» та «здійснення» суб'єктивного права мають тотожній зміст. Зміст практичного застосування правила про реалізацію суб'єктивного матеріального права впродовж строку його існування можна звести до науково обґрунтованого принципу здійснення цивільних прав. Інакше кажучи, реалізація суб'єктивного права можлива лише в певних межах, що характеризують його зміст, строк і характер здійснення. При цьому межі здійснення права визначаються не тільки його змістом, встановленим згідно з правовими приписами, що містяться в конкретних нормах законодавства, а й часовими межами існування. Будь-які дії, вчинені особою за межами тривалості її права, варто розглядати як правопорушення. Відтак вчинки, здійснені суб'єктом права поза періодом їх існування, навіть якщо вони відповідають обсягу повноважень особи, необхідно розглядати не інакше, як здійснення дій, що не становлять повний зміст права, тобто як вчинення їх без належних підстав. У результаті може настати відмова в захисті права у зв'язку з неналежністю його особі. Тому пред'явлення уповноваженою особою вимог за межами здійснення права (наприклад, після закінчення договору) зумовить неможливість його реалізації.

Ключові слова: суб'єктивне цивільне право, темпоральні межі, зловживання правом.

Мирославський С.В.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Плотнікова М.В.

Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету

ПРОБЛЕМИ ПРАВОНАСТОСУВАННЯ В РАЗІ ВІДСТУПЛЕННЯ ЧАСТИНИ ПРАВА ВИМОГИ ЗА КРЕДИТНИМИ ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ, ЗАБЕЗПЕЧЕНИМИ ІПОТЕКОЮ

Стаття присвячена дослідженню проблем, які виникають на практиці у зв'язку з відступленням частини права вимоги за кредитними зобов'язаннями, забезпеченими іпотекою. У статті проаналізовано наукові підходи та судову практику щодо відступлення права вимоги у кредитних зобов'язаннях. На основі цього відмежовано договір факторингу та цесію у відносинах заміни кредитора за кредитними зобов'язаннями. Незважаючи на те, що в кредитних договорах кредитором завжди виступає фінансова установа, заміна кредитора в зобов'язанні шляхом відступлення права вимоги не пов'язана з наданням фінансових послуг та розкриттям банківської таємниці, на відміну від договору факторингу, фактором за яким може бути виключно банк або інша фінансова установа. У статті зазначається, що наявність проблем правонаastosування зумовлена недосконалістю цивільного законодавства, яке дає змогу кредитору зловживати правом. Це стосується відступлення та перевідступлення частини права вимоги, забезпеченого іпотекою. Грошовий характер і, відповідно, подільність кредитного зобов'язання зумовлює можливість відступлення права вимоги за ним частинами. Через перевідступлення права вимоги кільком кредиторам виникає зобов'язання із множиною осіб на стороні кредиторів. Визначено, що відсутня регламентація порядку поділу забезпечення, тому кредитор вирішує це питання самостійно. На підставі аналізу судової практики визначено, що це може поставити боржника в складне становище в разі залишення забезпечення за однією частиною кредитного зобов'язання. У разі звернення стягнення на майно боржник втрачає право власності на майно, яке виступало предметом забезпечення первісного кредитного зобов'язання, та залишається боржником за іншими частинами поділеного кредитного зобов'язання. Внесено пропозиції з удосконалення цивільного законодавства щодо забезпечення в разі відступлення частини права вимоги.

Ключові слова: цесія, перевідступлення права вимоги, подільні зобов'язання, кредитний договір, іпотека.

Постановка проблеми. Залучення кредитних коштів для підприємств створює додаткові можливості розвитку бізнесу, водночас ризикованість підприємницької діяльності впливає на можливість їх повернення. Так звані «непрацюючі кредити» на початок 2020 року становили 48,4%, при цьому регулятор наголошує, що «банки мають інтенсивніше розчищати баланс: непрацюючі кредити слід реструктурувати, продати чи списати» [1]. Як зазначають фахівці, останніми роками основними покупцями таких кредитів є факторингові та колекторські компанії, рідше банки та приватні інвестори [2]. Відступлення права вимоги є однією з підстав заміни кредитора в зобов'язанні відповідно до ст. 512 Цивіль-

ного кодексу України (далі – ЦКУ) [3]. Значна частина кредитних зобов'язань перед банківськими установами забезпечується, як правило, іпотекою, і в разі відступлення права вимоги за основним зобов'язанням до цесіонаря переходить і право вимоги за іпотекою. На практиці при цьому виникають випадки, коли факторингова чи колекторська компанія здійснює наступне відступлення права вимоги за раніше відступленим зобов'язанням, причому зобов'язання відступається частинами різним суб'єктам [4]. Таке дроблення (поділ) кредитного зобов'язання, забезпеченого іпотекою часто ставить боржника у вкрай невігідне становище і створює для нього додаткові ризики. Зокрема, в разі повторного від-

ступлення меншої частини зобов'язання третій особі з передачею під цю меншу частину ста відсотків забезпечення у вигляді іпотеки, вартість якої перевищує вартість усього відступленого зобов'язання, виникає ситуація, коли новий власник меншої частини звертає стягнення на об'єкт іпотеки, реалізуючи його, як правило, за мінімальною ціною, а інший кредитор у позовному провадженні отримує самостійну можливість стягнення незабезпеченої решти відступленого грошового зобов'язання. Наслідком такої маніпуляції для боржника може стати і втрата права на об'єкт іпотеки, коли більша частина боргу виявиться непогашеною, і додаткові витрати, яких він не мав би без дроблення зобов'язання. Відповідно, виникає сумнів щодо достатності правового регулювання питань відступлення частинами права вимоги за кредитними зобов'язаннями з позиції забезпечення збалансованості захисту законних прав та інтересів не тільки кредиторів, але й боржника в таких зобов'язаннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі питання відступлення права вимоги були предметом дослідження таких вчених, як Є.О. Рябоконт [5], В.І. Пушай [6], В. Слома [7], С.І. Шимон [8; 9]. Умови оборотоздатності права вимоги за грошовим зобов'язанням характеризував О.А. Беляневич [10]. О.С. Ткачук та А.О. Ткачук, визначаючи особливості розгляду спорів, пов'язаних із забезпеченням кредитних зобов'язань, під час аналізу судової практики щодо іпотеки проблем у зв'язку з відступленням права вимоги за кредитними зобов'язаннями не розглядали [11]. Окремі питання відступлення чи переуступки прав вимоги за кредитними зобов'язаннями розглядали М.Б. Жолобецька, М.О. Полєнніков [12], І.В. Сарнаков [13], О.К. Степаненко [14], О.В. Черндачук [15], проте поза увагою дослідників залишається відступлення частини права вимоги за кредитними зобов'язаннями та його наслідки для іпотечного забезпечення.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз цивільного законодавства щодо відступлення частини права вимоги за кредитними зобов'язаннями, забезпеченими іпотекою, виявлення проблем правозастосування та розробка пропозицій із вдосконалення правового регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. За оцінкою банків, переуступка прав вимоги стосовно окремих проблемних активів є єдиним економічно обґрунтованим рішенням, необхідним для збереження стабільності та прибутковості діяльності банків [12, с. 721]. Заміна креди-

тора у зобов'язанні відбувається в порядку та на умовах, визначених у ст.ст. 512–519 ЦКУ. Відступлення права вимоги згідно з цими положеннями цивільного законодавства є однією з підстав заміни кредитора в зобов'язанні. Окремі положення щодо договору факторингу (фінансування під відступлення права грошової вимоги) містяться у Главі 73 ЦКУ. Договір факторингу деякі дослідники називають модифікованим варіантом уступки вимоги [16, с. 8]. Велика палата Верховного Суду у справі № 909/968/16 висловила позицію, що у ЦКУ проведено розмежування правочинів, предметом яких є відступлення права вимоги, а саме: правочинів із відступлення права вимоги (цесія) та договорів факторингу. Відмінність полягає у суб'єктному складі правочинів, предметі та меті укладання договору, обов'язковій оплатності договору факторингу, формі договору [17].

Відповідно до ст. 514 ЦКУ визначено, що права первісного кредитора, якщо інше не встановлено договором або законом, переходять до нового кредитора. Відступлення права вимоги В.І. Пушай характеризує як двосторонній, консенсуальний правочин, який може бути як відплатним, так і безвідплатним. Науковець також зазначає такі специфічні риси цесії, як абстрактний та розпорядчий характер [6, с. 55]. Кредитні зобов'язання належать до грошових зобов'язань, тому що за умовами договору боржник має передати кредитору обумовлену договором суму. О.А. Беляневич вказує, що право вимоги за грошовим зобов'язанням є оборотоздатним, тому що не має нерозривного зв'язку з особою кредитора, а його відступлення не заборонене законодавством [10]. Отже, відступлення права вимоги за кредитними зобов'язаннями може бути здійснене, проте в юридичній літературі висловлюються різні думки щодо питання, хто може бути цесіонарієм. Так, І.В. Сарнаков зазначає, що відступлення права вимоги за кредитними зобов'язанням можливе тільки іншій кредитній установі. Така позиція обґрунтовується тим, що передача права вимагати повернення кредиту суб'єкту небанківської сфери вимагає розкриття банківської таємниці, а сам кредитний договір потребує наявності банку як кредитора [13]. Стосовно розкриття банківської таємниці під час відступлення права вимоги за кредитним договором, то у 2011 році ст. 61 Закону України «Про банки і банківську діяльність» доповнено положенням, яке дозволяє банку надавати інформацію, що містить банківську таємницю, приватним особам та організаціям, у тому числі під час укладення договорів про відступлення

права вимоги до клієнта [18]. Хоча О.В. Черндачук розмежовує поняття «конфіденційна інформація» та «банківська таємниця», визначаючи, що перше трансформується в друге після того, як клієнт повідомляє її банку. При цьому, на думку дослідника, режим поширення конфіденційної інформації про особу потребує згоди цієї особи, тому залучення «колекторських» організацій може здійснюватися виключно за наявності такої умови в кредитному договорі [15, с. 41–42]. На нашу думку, набуття інформацією, яка передається клієнтом банківській установі, статусу банківської таємниці визначає для неї режим її поширення, тому варто застосовувати норму спеціального закону «Про банки і банківську діяльність», який дозволяє розкриття цієї інформації в разі відступлення банком права вимоги за укладеними договорами, зокрема кредитними.

Стосовно сторін кредитного договору, то у ст. 1054 ЦКУ визначено, що банк або інша фінансова установа є кредитором за кредитним договором. О.К. Степаненко висловлює слушну думку, що після виконання банком зобов'язань, що передбачені в кредитному договорі, банк має право відступити право вимоги будь-якому суб'єкту, який не має спеціальної правосуб'єктності [14, с. 22]. Щодо договору факторингу, положення ст. 1079 ЦКУ містять чітке положення, що фактором може бути тільки банк або інша фінансова установа, яка має право здійснювати факторингові операції відповідно до закону. Розмежовуючи цесію та договір факторингу, Велика палата Верховного Суду щодо суб'єктного складу правочинів з відступлення права вимоги, зазначила, що учасниками цесії можуть бути будь-яка фізична або юридична особа. При цьому, якщо право вимоги відступається «за номінальною вартістю», то застосовуються загальні положення про купівлю-продаж з урахуванням норм щодо заміни кредитора в зобов'язанні [17]. Таким чином, у разі відсутності умов, що властиві договору факторингу, особою, яка набуває право вимоги за кредитним зобов'язанням у разі його відступлення, може бути не тільки фінансова установа.

Розглянувши можливість відступлення права вимоги за кредитним зобов'язанням, варто визначити можливість поділу кредитного зобов'язання. Так, С.І. Шимон, аналізуючи відступлення права вимоги, що обтяжене обов'язком кредитора, в тривалих зобов'язаннях слушно зазначає, що відступлення частини майнового права (вимоги) можливе тільки для подільних вимог (подільних майнових прав), до яких науковець

зараховує 1) грошові вимоги, 2) вимоги про передавання речей, що визначені родовими ознаками, 3) вимоги про передавання кількох речей, визначених індивідуальними ознаками, якщо предметом відступлення буде вимога щодо однієї з цих речей. А також обґрунтовує необхідність доповнити ст. 514 ЦКУ положеннями, які б чітко вказували на можливість виконання зобов'язання частинами тільки в разі його подільності [8, с. 228]. О.К. Степаненко доводить, що відступлення частини права вимоги, яке виникає з кредитного договору, можливе з огляду на його грошовий характер [14, с. 21]. Отже кредитне зобов'язання за своєю природою є подільним. Правовим наслідком відступлення частини права вимоги є те, що виникає зобов'язання із множиною осіб на стороні кредиторів [8, с. 228]. Для часткових зобов'язань, відповідно до ст. 540 ЦКУ, вимагати виконання обов'язку у рівній частці має право кожен із кредиторів, якщо інше не встановлено договором або законом. У разі солідарного зобов'язання право пред'явити боржникові вимогу в повному обсязі має кожен із кредиторів (ст. 542 ЦКУ).

Ризикованість кредитних зобов'язань для кредитора зумовлює використання такого способу забезпечення виконання зобов'язань, як іпотека. Безумовним в юридичній літературі визнається те, що право вимоги не може бути відступлене без права, що забезпечувало виконання основного зобов'язання [9, с. 161]. Це також стосується іпотеки, і відступлення права вимоги за кредитним зобов'язанням означає перехід всього обсягу прав до нового кредитора в зобов'язанні, відповідно, до нового кредитора переходить і право вимоги за іпотекою. Виняток передбачено в разі видачі заставної (ч. 4 ст. 24 Закону України «Про іпотеку»), коли перехід прав іпотекодержателя за іпотечним договором та основним зобов'язанням до іншої особи здійснюється шляхом передачі заставної за правилами, визначеними у ст.ст. 25–27 цього Закону [19].

Цікавою є позиція Є.О. Рябокони щодо переходу прав за забезпечувальним зобов'язанням. Вчений обґрунтовує, що ст. 514 ЦКУ потребує доповнення, щоб в разі заміни кредитора в зобов'язанні, якщо інше не визначено законом або договором, до нового кредитора переходили усі права, які забезпечують виконання основного зобов'язання. При цьому науковець зазначає, що в разі подільності зобов'язання та переходу права кредитора в частині цього зобов'язання до нового кредитора права вимоги за забезпечувальним зобов'язанням мають переходити про-

порційно розміру переданого права вимоги за основним зобов'язанням, якщо інше не визначено законом або домовленістю сторін [5, с. 74–75]. Нині цивільне законодавство не визначає порядку поділу забезпечення і, з огляду на засади цивільного законодавства, кредитор вправі вирішити це питання самостійно. Отже чинне законодавство не виключає можливість зловживань із боку кредитора (кредиторів) у процесі поділу права вимоги за кредитним зобов'язанням. Аналіз матеріалів судової практики вказує на випадки, коли поділ кредитного зобов'язання деякими факторинговими компаніями свідомо здійснюється в диспропорційних частинах, і забезпечення відступається разом із меншою частиною грошового зобов'язання, яке істотно дисгармонує з реальною вартістю об'єкту іпотеки [4; 20]. Така схема створює двох самостійних кредиторів і два самостійні грошові зобов'язання. При цьому право на іпотеку зовсім не випадково, на наш погляд, передається разом із меншою частиною зобов'язання, оскільки це дає змогу такому кредитору відповідно до ст. 33 Закону України «Про іпотеку» задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки і реалізувати його за заниженою ціною. Для боржника це означатиме втрату права власності на майно нині і тривалу перспективу судових процесів, які, з огляду на судову практику, залишають не надто великі шанси на повернення майна або справедливої грошової різниці. У той же час втрата боржником права власності на об'єкт іпотеки не припиняє автоматично право іншого кредитора, який паралельно пред'явить позов про самостійне стягнення іншої (не забезпеченої іпотекою) більшої частини відступленого права вимоги за кредитним зобов'язанням. Унаслідок виконання рішення суду такий кредитор може звернути стягнення вже на інше майно боржника. Ми не ставимо під сумнів, що зобов'язання мають виконуватися належним чином і що боржник має виконати своє зобов'язання повністю, проте у разі перепродажу меншої частини зобов'язання третій особі з передачею під цю меншу частину ставідсотків забезпечення у вигляді іпотеки, вартість якої перевищує вартість усього відступленого зобов'язання, боржник може потрапити у вкрай не вигідне становище, яке було б неможливим до поділу зобов'язання, забезпеченого іпотекою.

Зазначена ситуація буде мати різні правові наслідки для боржника фізичної та юридичної особи. Відповідно до ст. 36 Закону України «Про іпотеку» визначена дійсність основного

зобов'язання після завершення позасудового врегулювання. Так, будь-які наступні вимоги іпотекотримача щодо виконання основного зобов'язання для боржника – фізичної особи є недійсними (якщо інше не визначено договором іпотеки чи договором про надання кредиту, чи договором про задоволення вимог іпотекотримача). В той час як для боржника – юридичної особи або фізичної особи – підприємця такі зобов'язання залишаються дійсними, якщо інше не було визначено в договорі. Ми вже зазначали, що така ситуація буде створювати вкрай не вигідні наслідки для боржника юридичної особи, адже звернення одним із кредиторів стягнення на предмет іпотеки звільнить боржника лише від частини зобов'язання саме перед цим кредитором, позбавить власності на предмет іпотеки, а друга частина кредитного зобов'язання все ще підлягатиме виконанню. Хоча відповідно до ч. 5 ст. 37 Закону України «Про іпотеку» передбачено обов'язок іпотекотримача відшкодувати іпотекотримачу перевищення 90 відсотків вартості предмета іпотеки над розміром забезпечених іпотекою вимог іпотекотримача, все ж виникає питання: забезпечені іпотекою вимоги будуть визначатися відповідно до основного зобов'язання чи його частини, права вимоги на яку набуде новий кредитор, або новий кредитор взагалі відмовиться відшкодувати перевищення? Тоді боржнику доведеться вирішувати ці спірні питання у суді та витратити час та кошти. Водночас кредитор, який має право вимоги за іншою частиною кредитного зобов'язання, матиме законне право вимагати погашення відповідного зобов'язання [21].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що переважно підставою відступлення права вимоги за кредитними зобов'язаннями є збереження фінансової стійкості та платоспроможності фінансової установи. Відступлення права вимоги здійснюється за договором купівлі-продажу права вимоги або договору факторингу. На відміну від факторингу, відступлення права вимоги в кредитних зобов'язаннях може здійснюватися не тільки фінансовій установі. У зв'язку з грошовим характером кредитних зобов'язань чинне законодавство прямо не забороняє відступлення та перевідступлення права вимоги частинами. Однак невизначеним у цивільному законодавстві залишається порядок поділу забезпечення, зокрема іпотеки. Сторони цього правочину самостійно вирішують, кому з нових кредиторів має належати право. При цьому цивільне законодавство ставить боржника за кредитним

зобов'язанням забезпеченим іпотекою у складне становище в разі передачі права вимоги кільком кредиторам. Шляхами вирішення цієї проблеми може бути закріплення в законодавстві нової норми щодо визнання погашеним усього основного зобов'язання в разі позасудового врегулювання звернення стягнення на предмет іпотеки

за правом вимоги на частину раніше розділеного кредиторами зобов'язання, забезпеченого іпотекою, або норми, яка міститиме заборону передавати (відступати) право вимоги за зобов'язанням, забезпеченим іпотекою, частинами. На наш погляд, найбільш раціональною буде заборона розділяти зобов'язання, забезпечені іпотекою.

Список літератури:

1. Висока частка непрацюючих кредитів (NPL) залишається значною проблемою банківського сектора. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl> (дата звернення: 10.01.2021).
2. Садовничий В. NPL без ручки. BANKSRATING. URL: <https://banksrating.com.ua/analytics/npl-bez-ruchki/> (дата звернення: 8.01.2021).
3. Цивільний кодекс України 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.01.2021).
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі № 910/6648/18 від 25 червня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82772636> (дата звернення: 10.12.2020).
5. Рябоконт Є.О. Особливості наступництва у правах вимоги за забезпечувальними зобов'язаннями. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 3. С. 64–113. URL: http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-pomeriv/3-11-2015/item/download/172_282c244e5ee3f71d877c24bc95a4edf2 (дата звернення: 12.01.2021).
6. Пушай В.І. Проблемні аспекти здійснення заміни осіб у зобов'язаннях. *Форум права*. 2013. № 3. С. 502–506. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_84 (дата звернення: 08.01.2020).
7. Слома В. Відступлення права вимоги та переведення боргу у зобов'язаннях з множинністю осіб. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 2. С. 113–118.
8. Шимон С.І. Відступлення права вимоги, що обтяжене обов'язком кредитора, в тривалих зобов'язаннях. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2012. Вип. 18. С. 223–229.
9. Шимон С. І. Законодавчі обмеження щодо цесії додаткового права вимоги. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2015. Вип. 30. С. 160–166.
10. Беляневич О.А. Про оборотоздатність права вимоги за грошовим зобов'язанням. *Приватне право і підприємництво*. 2015. Вип. 14. С. 44–50.
11. Ткачук О.С., Ткачук А.О. Деякі особливості розгляду спорів, пов'язаних із забезпеченням кредитних зобов'язань (іпотека, порука). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 6. С. 172–193.
12. Жолобецька М.Б., Поленников М.О. Особливості досліджень питань щодо документального підтвердження заборгованості по кредитним суперечкам у разі відступлення, переуступки прав вимоги. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Випуск 64. С. 708–720.
13. Сарнаков І.В. О возможности уступки права требования возврата денежных средств по кредитному договору. *Банковское право*. 2011. № 5. С. 39–43.
14. Степаненко Е.К. Уступка прав требования в банковских обязательствах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2003. 32 с. URL: <https://dSPACE.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/153707/0-776321.pdf?sequence=-1> (дата звернення: 12.01.2021).
15. Черндачук О.В. Конфіденційність інформації клієнта банку: актуальні питання. *Інформація і право*. 2016. № 1(16). С. 37–43.
16. Мироненко В.П., Коломієць К.В. Поняття, істотні умови та юридична природа договору факторингу. *Юридична наука*. 2018. № 1. С. 7–13.
17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 вересня 2018 року у справі № 909/968/16. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/76860058?ch=1013074> (дата звернення: 10.01.2021).
18. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#n819> (дата звернення: 14.01.2021).
19. Про іпотеку : Закон України від 5 червня 2003 року № 898-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#Text> (дата звернення: 10.01.2021).
20. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі № 910/974/18 від 21 лютого 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80036157> (дата звернення: 10.01.2021).
21. Мирославський С.В. Деякі питання позасудового врегулювання звернення стягнення на предмет іпотеки. *Цивільне право і процес: витоки, здобутки та перспективи розвитку* : матеріали міжн. наук.-практ. конф. Київ, 2020. Ч. 2. С. 50–53.

Myroslavskiy S.V., Plotnikova M.V. PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT IN CASE OF THE PARTIAL CONCESSION OF THE CHOSE IN ACTION FOR CREDIT OBLIGATIONS SECURED BY A MORTGAGE

The article deals with the problems arising in practice in case of the partial concession of the chose in action for credit obligations secured by a mortgage. The article analyzes the scientific approach and judicial practice in concession of the chose in action in credit obligations. Based on this, the factoring contract and the cession have been separated in relation to the replacement of the creditor according to credit obligations. Despite the fact that a financial institution is always a creditor in the credit contracts, the replacement of a creditor in a liability by concession of the chose in action is not related to the provision of financial services and the disclosure of banking secrecy. Unlike a factoring contract, a factor can only be a bank or other financial institution. The article notes that the existence of law enforcement problems is due to the imperfection of civil law, which allows the creditor to abuse the right. This applies to the partial concession of the chose in action secured by a mortgage. The monetary nature and the divisibility of the credit obligation correspondingly determine the possibility of concession of the chose in action in parts. By the concession of the chose in action to several creditors, a liability with lots of people on the creditor side arises. It has been determined that there is no regulation in the collateral division, so the creditor solves this problem independently. Based on the analysis of judicial practice, it has been defined that the debtor may occur in a difficult situation in the case of leaving collateral by one part of the credit obligation. In the event of foreclosure, the debtor loses ownership of the property that was the subject of the original credit obligation and remains the debtor for other parts of the divided credit obligation. The proposals have been made to improve the civil legislation with respect to the partial concession of the chose in action.

Key words: *cession, concession of the chose in action, divisible obligations, credit contract, mortgage.*

Шабалін А.В.

Центр експертних досліджень
Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України
ORCID ID: 0000-0001-8536-5081

ГЕНЕЗИС ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАХИСТУ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРАВІ

Наукову статтю присвячено дослідженню історично-правових аспектів процедури захисту речових прав на землю в українському праві. Досліджуються основні етапи правового захисту речових прав на землю, в кожному періоді визначенні свої особливості щодо означеної процедури захисту відповідного речового права. Значна увага приділена питанням матеріально-правової регламентації та процесуального порядку захисту речового права на землю в порядку цивільного судочинства. Досліджено історичні моделі захисту речового права на землю, що існували в Європі. Зазначається, що аналог правової процедури захисту права на землю з'явився ще у період Стародавнього Риму, у процесі формування інститут права власності. Згодом вказана процедура захисту речового права поширилась на територію сучасної Західної Європи. Вказується, що значний прогрес у формуванні захисту речових прав на землю був досягнутий в європейському праві у другій половині XIX – на початку XX ст., що пояснюється значним розвитком економічних відносин та необхідністю вироблення нових підходів цивільно-правового захисту порушеного речового права. У контексті дослідження вказується, що процедура судового захисту речового права знайшла своє закріплення у праві Австрії, до складу якої входила й частина українських земель, що є історичним свідченням існування європейських процедур захисту на українських землях того періоду. У процесі проведення подальшого дослідження розкрито особливості генезису правового захисту речових прав на землю в порядку цивільного судочинства на сучасному етапі розвитку європейських правових систем. Вказується, що сучасний європейський захист речового права на землю здійснюється як на підставі загальноєвропейських регламентів (директив), так і національного законодавства кожної країни. Така модель пояснюється особливостями правової системи Європейського Союзу, до складу якого входить більшість країни континенту. Також важливе значення для формування порядку судового захисту речового права на землю належить загальноєвропейським судовим інституціям – Європейському суду з прав людини та Суду Європейського Союзу. За результатами дослідження запропонована авторська періодизація етапів розвитку цивільно-процесуального захисту речових прав на землю в європейському праві.

Ключові слова: цивільно-процесуальний захист, суд, порушення речового права на землю, цивільний процес, Європа.

Постановка проблеми. Питання захисту речового права знайшло вирішення у праві практично всіх зарубіжних країн, які сповідують загальновизнані демократичні стандарти. Цілком зрозуміло, що захист будь-якого речового права є основою існування суспільства, оскільки такий захист спрямований на захист інституту власності як економічної та правової категорії. Без власності не можливий розвиток самого суспільства. У цьому плані найбільш повно процедура захисту порушеного речового права закріплена в європейському праві. Це пов'язано із тим, що саме на теренах сучасної Європи з'явилося й роз-

винулось речове право, а також розвинулась процедура правового захисту такого права. Це стосується й речових прав на землю. Нині європейське законодавство характеризується як одне з ефективних щодо захисту порушеного речового права, зокрема й права на землю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню дослідження генезису цивільного захисту речового права, зокрема й права на землю, приділяли уваги як науковці у сфері матеріального права (земельного, цивільного), так і процесуалісти, зокрема: В.І. Андрецев, А.В. Венедіктов, С.С. Бичкова, В.І. Бобрик, К.В. Гусаров,

Р.А. Майданник, А.М. Мирошніченко В.В. Носік, В.В. Комаров, П.Ф. Кулинич, О.А. Підопригора, Ю.Д. Притика, В.І. Тертишніков, Г.Г. Харченко, А.В. Шабалін, М.Й. Штефан, та ін.

Також значну увагу порушеному питанню приділяли й вчені історії права, які вивчали його в контексті загального дослідження розвитку зарубіжних правових систем, зокрема європейських. Дослідження особливостей правового захисту речових прав на землю в праві інших держав, також європейських, є фрагментарним.

Актуальність дослідження інституту цивільного-процесуального захисту на теренах Європи зумовлюється й тим, що нині Україна вибрала курс на запровадження європейських правових стандартів (Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом), як із наукової, так і з практичної точок зору є корисним розглянути, яким чином розвивалась процедура означеного захисту, які моделі були запроваджені – їх позитивні та негативні сторони тощо.

Отже, вищезазначене свідчить про необхідність дослідження цивільно-процесуального захисту речових прав на землю в європейському праві.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних етапів становлення цивільної процесуальної форми захисту порушеного речового права на землю в Європі, встановлення особливостей такого захисту та відповідних процедурних моментів, пов'язаних із вирішенням правових конфліктів у цій сфері.

Обґрунтованість теоретичних положень і рекомендацій щодо подальшого наукового розроблення теми, а також достовірність результатів забезпечено використанням сукупності філософських, загально- і спеціально-наукових методів, що використовуються у правових дослідженнях. Як основний загальнонауковий метод застосовано діалектичний метод наукового пізнання, метод історико-правового аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У рамках цієї статті ми зупинимось на основних етапах розвитку цивільної процесуальної процедури захисту речових прав на землю.

Дослідження генези захисту речових прав на землю, як й інших правових інститутів, варто розпочати з права Стародавнього Риму.

Саме римське право стало фундаментом для побудови правових систем більшості держав континентальної Європи (континентальне право), до яких належить й Україна.

Юриспруденція Стародавнього Риму – криниця знань про речові права – намагалася побуду-

вати правову конструкцію крізь призму практичної діяльності людини [1, с. 11]. Римська правова спадщина була предметом дослідження багатьох науковців, які приділяли увагу доктрині речового права. Це були вчені як дореволюційного періоду (В.О. Хвостов, С.А. Муромцев, Д.Д. Гримм, Й.О. Покровський тощо), так і радянського (О.С. Іоффе, В.А. Мусін, А.В. Венедиктов тощо), а також й сучасні вчені-правники (Є.О. Суханов, Г.Г. Харченко, Л.Ю. Василевський, Р.А. Майданник ін.).

Іншим важливим фактором, який зумовлює необхідність звернення до історії римського приватного права, є те, що означене право стало відправною точкою для формування сучасних судових процедур захисту порушеного права.

У Стародавньому Римі речове право розглядалось у контексті інституту право власності, обсяг і межі якого римляни визначали шляхом правомочностей власника. Право власності в будь-якій системі права (в тому числі й римській) є центральним правовим інститутом, який визначає характер усіх інших інститутів приватного права (договорів, сім'ї, спадкування тощо). У римському праві існував поділ речей на окремі види: був поділ на речі, які підлягали складній процедурі передачі, та речі, які не підлягали такій процедурі. До речей, які підлягали складній процедурі передачі – манципації, римляни зараховували землю, будівлі, рабів, робочу худобу, земельні сервітути та інші цінні речі, що становили економічну основу римського рабовласницького суспільства [2, с. 81–84].

Варто зазначити, що на ранніх етапах власного розвитку ще був не відомий інститут права власності через перелік повноважень, яким розпоряджався власник. Природа права власності зумовлена тим, що воно (право) є найбільш повним пануванням над річчю (майном) над певною річчю, з тим, що допускається цивільним правом [3, с. 341–315]. Інституції Юстиніана визначають право власності як повну владу особи над річчю. Однак головна властивість права власності, безумовно, – це поєднання необмеженого панування особи над річчю з правом розпоряджатися нею, правом визначати її долю (продати, обміняти, віддати в заставу, знищити тощо). У розвитку римського права особливе значення мало право власності на землю [4, с. 16–24].

У римському праві була сформована власна судова система, завданням якої був захист порушених прав, зокрема й речових.

Зупинимось на моделі судової системи Риму.

Судова система Риму складалася з двох видів судів: публічні суди (*iudicia publica*) та приватні суди (*iudicia privata*), а судовий процес існував у двох видах: цивільному та кримінальному.

Особливістю римського цивільного процесу в періоди республіки та принципату був його поділ на дві стадії:

- 1) розгляд справи у претора (*ius*);
- 2) розгляд справи в суді (*iudicium*).

Розгляд справи у претора був підготовчою стадією до розгляду в суді. Тут з'ясовувалися всі обставини справи, відшукувалися свідки та встановлювалися вимоги сторін. Якщо порушник визнавав свою провину та погоджувався відповідати за неї, на цьому етапі справа закінчувалася.

Якщо ж порушник не визнавав пред'явленого позову, справу передавали до суду, який і вирішував її по суті і зобов'язував порушника відшкодувати завдану шкоду [5, с. 29–31].

Захист прав у Давньому Римі був одним із ключових аспектів функціонування правової системи. Особливу увагу римські юристи приділяли захисту речового права. Правовою практикою Давнього Риму були вироблені два види цивільних позовів, які, до речі, знайшли втілення й у сучасному праві багатьох європейських країн, у тому числі й в праві України. Це такі позови, як 1) віндикаційний позов, 2) негаторний позов.

Віндикаційний позов (*res vindicatio*) мав місце тоді, коли одна особа заявляла, що є власником майна, яке перебуває в незаконному володінні іншої особи, і на цій підставі вимагала повернення майна. Віндикаційний позов захищав власника від найбільш бруталного порушення його права, а саме: від дій іншої особи, яка незаконно утримувала його річ (майно) [4, с. 101].

Негаторний позов (*actio negatoria*) мав місце в тому разі, коли належне власнику право не піддавалося сумніву, але інші особи зазіхали на те, щоб користуватись цією власністю, начебто маючи яке-небудь право на чужу річ (*ius in re aliena*) (сервітут, узуфрукт) [4, с. 102–103].

У праві Стародавнього Риму порушення права власності могли мати подвійний характер: позитивний або негативний, з огляду на те, чи здійснює третя особа всупереч волі власника прямо вплив на річ або ж вона заважає вільно користуватися річчю [6, с. 260–261].

Згодом завдяки рецепції римського права процедура судового захисту речових прав знайшла своє закріплення в середньовічній Європі. Це було пов'язано зі зростанням торгівлі, формуванням великих земельних феодальних угідь – феодальних лендлордій.

В юридичній літературі існують різні погляди на етапи західноєвропейської рецепції римського права, але найбільш поширеним є такий: I етап – ранне та пізніє середньовіччя (V – початок XII ст.); II етап – формування права «нової Європи» (XII–XVIII ст.) [6, с. 11]. Новітня рецепція – удосконалення національно-правових систем і створення нового права Європи (кінець XX – початок XXI ст.) [7, с. 140].

Цікавим правовим документом, який увібрвав напрацювання римських юристів, зокрема й у сфері захисту речових прав, є *Codex*, або *Edictum Theodorici*, який був створений за наказом остготського короля Теодоріка для Італії (500 р.). Документ містив 154 статті, в яких були й статті, присвячені захисту права власності, інших речових прав [8, с. 14–23].

Процедура судового захисту речових прав, у тому числі й права на землю, була втілена й в інших європейських правових документах епохи середньовіччя, про свідчать такі пам'ятники права, як Кутюми Бовезі (XIII ст.), Польська правда (XIII ст.), Законник Стефана Душана (XIV ст.), Збірник Магдебурзького права (XIV ст.), Акт «Про відправлення правосуддя» (XIV ст.) та ін. Так, якщо позивач не з'являвся в судові засідання, то це призводило до того, що він втрачав право на позов, а в разі неявки відповідача останній вважався таким, що програв процес [9, с. 406, 739, 756, 902].

Значним етапом у розвитку європейських процедур правового захисту речових прав стало проведення кодифікації у Франції та Німеччині. Результатом такої кодифікації стало прийняття у Франції Торгового кодексу (1807 р.), Цивільного кодексу (Кодекс Наполеона) (1803–1804 рр.), чим було запроваджено єдність у галузі торговельного та цивільного права Франції, у Німеччині – Загального вексельного статуту (1848 р.), Загального торгового уложення (1861 р.), Німецького цивільного кодексу (1900 р.), чим була запроваджена єдність у сфері вексельного, торговельного та цивільного права Німеччини [4, с. 13–14]. Кодифікація цивільного законодавства відбулась й у Австрії у 1811 р. (Австрійський Цивільний кодекс 1811 р.). Можливість захисту порушених речових прав у порядку цивільного судочинства була передбачена й австрійським імперським законодавством, зокрема Австрійським статутом цивільного судочинства 1895 р., який наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. діяв на території західних українських земель, що входили до складу Австрійської (Австро-Угорської) імперії.

В Австрійському статуті цивільного судочинства 1895 р. знайшла окрему регламентацію особлива процедура щодо захисту володіння, яка була спрямована на захист власності особи від незаконного посягання з боку інших осіб (ст. 2 гл. III Статуту) [10, с. 170–171].

Що стосується Німецького цивільного кодексу, який деякими з німецьких романістів називався «класичною будівлею з готичними деталями», то він побудований за пандектною системою розміщення приватноправових норм. Назва вказаної системи пов'язана не з Пандектами Юстиніана, а із системою, яка була висунута німецькими юристами у XVI ст. і складалася із Загального розділу і чотирьох спеціальних – Речове право, Зобов'язальне право, Сімейне право, Спадкове право. Загальний розділ містить правила, які застосовуються до всіх спеціальних розділів: особи, об'єкти тощо [9, с. 14]. Структура німецького кодифікованого цивільного акта стала еталоном для відповідних нормативних документів Західної Європи, оскільки перевагою такої структури є те, що закріплення в нормативі загального розділу або(чи) частини дає змогу уникнути повторів у спеціальних розділах [11, с. 4–6].

Іншим важливим етапом розвитку інституту захисту речового права в Європі стало створення та розвиток спільного європейського проєкту – Європейського Союзу (далі – ЄС).

Засадничими документами створення та функціонування Об'єднаної Європи визначені загальні критерії щодо правового захисту широкого кола цивільних прав: Угода про створення Європейського економічного співтовариства (1957 рік); Договір про створення Європейського Союзу (Маастрихтський договір – 1992 рік) – ст. ст. 2–10 Договору [16]; Лісабонська угода про внесення змін в Угоду про Європейський Союз й Угоду про заснування Європейської Спільноти – 2007 рік [12].

На сучасному етапі свого розвитку цивільна процесуальна форма захисту речових прав (це стосується й земельних відносин) була втілена в більшості країн сучасної Європи, в тому числі й держав–членів ЄС.

Так, наприклад, відповідно до Розділу 1 Глави 1 Цивільного процесуального кодексу Естонії кожна особа має право звернутися до суду зі захистом свого порушеного права чи невизначеного інтересу. Також таке право надано й особам, яким законом надано право звертатися в інтересах інших осіб (ст. 3 ЦПК Естонії). Основним завданням естонського судочинства є правильне та об'єктивне вирішення з урахуванням розумних строків та витрат (ст.ст. 2 ЦПК Естонії) [13].

Приділяючи увагу особливостям розвитку судової процедури захисту речових прав на землю в єдиній Європі, варто зазначити, що у формуванні єдиних критеріїв правового захисту вагома роль належить Європейському суду з прав людини (European Court of Human Rights, далі – ЄСПЛ).

ЄСПЛ є однією з інституцій Ради Європи, що створена 21 січня 1959 року для контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина, закріплених в Європейській конвенції з прав людини, ратифікованій 1953 року (далі – Конвенція) [14]. Розташований у Страсбурзі (Франція).

Предметом розгляду ЄСПЛ є скарги щодо порушення прав і свобод, закріплених у Конвенції. До ЄСПЛ можуть звертатися фізичні особи, групи фізичних осіб, неурядові організації після вичерпання національних шляхів правового захисту (ст.ст. 33–36 Конвенції) [14]. Важливою функцією ЄСПЛ є захист прав і свобод, визначених Конвенцією, а також формування єдиних демократичних стандартів правового захисту в державах–членах Ради Європи. Рішення ЄСПЛ є прецедентними, спрямовані на формування єдиної правозастосовчої практики [15].

Викладене стосується й процедури захисту речових прав на землю, які захищаються в рамках положень ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, де вказується, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [16].

Як бачимо, зазначені європейські правові документи надають широкий правовий захист речових прав. Це стосується й права на землю.

Так, наприклад, у справі «Ятрідіс проти Греції» (Iatridis v. Greece, рішення від 25.03.1999 року) заявника було позбавлено кінотеатру, який належав йому і який було примусово передано муніципальній владі. ЄСПЛ у власному рішенні зазначив, що наказ про позбавлення заявника прав на кінотеатр фактично був скасований грецьким судом, але земельну ділянку заявникові так і не повернули. Такі дії влади йдуть у розріз із правом заявника на мирне володіння майном – вимога статті 1 Першого протоколу полягає в тому, що будь-яке втручання з боку державного органу в мирне володіння майном має бути законним: друге речення пункту першого допускає позбавлення майна тільки «на умовах, передбачених законом», а пункт другий визнає, що держави мають право здійснювати контроль за користу-

ванням майном шляхом застосування «законів». Більше того, «верховенство права – один з основних принципів демократичного суспільства – притаманне всім статтям Конвенції <...> і передбачає обов'язок держави чи іншого органу влади виконувати судові постанови і рішення, винесені не на їхню користь <...> Звідси випливає, що розгляд питання про те, чи був забезпечений справедливий баланс між вимогами щодо загальних інтересів суспільства і вимогами щодо захисту основних прав особи <...> є доречним тільки тоді, коли встановлено, що конкретне втручання у право відповідає вимозі законності і не є свавільним» (п. 58 Рішення ЄСПЛ) [17].

Питання захисту речових прав (володіння майном) було предметом розгляду й в інших рішеннях ЄСПЛ («Спорронг і Льоннрот проти Швеції» від 23 вересня 1982 року; «Колишний король Греції та інші проти Греції» від 23 листопада 2000 року, «Булвес» АД проти Болгарії» від 22 січня 2009 року; East/West Alliance Limited» проти України» від 23 січня 2014 року та ін.).

Іншим важливою інституцією, яка також формує єдину практику правового захисту майнового права, є Суд ЄС (Court of Justice of the European Union). На цей загальноєвропейський судовий орган покладена важлива роль вирішення правових спорів щодо суб'єктів загальноєвропейського права [18; 19].

Основними правовими документами діяльності Суду ЄС є: Угода про створення Європейського економічного співтовариства (1957 рік); Договір про створення Європейського союзу (Маастрихтський договір – 1992 рік); Лісабонська угода про внесення змін в Угоду про Європейський Союз й Угода про заснування Європейської Спільноти – 2007 рік. Також спеціальним правовим документом є Статут (Протокол Суду – 1957 рік) [20, с. 409].

Наведене вище дає змогу дійти висновку, що нині правова регламентація цивільно-процесуального захисту речових прав на землю в Європі здійснюється як за загальноєвропейськими документами, так і за національним правом держав–

членів ЄС. Варто зазначити, що така модель захисту стосується й інших правовідносин на єдиному європейському просторі.

Дослідження практик Суду ЄС має важливе значення для України у світлі реалізації євроінтеграційних прагнень нашої держави.

Варто зазначити, що застосування практики ЄСПЛ в українській правозастосовній практиці стало позитивним кроком на шляху підвищення рівня захисту порушеного права. Це стосується й захисту речових прав на землю [20, с. 123–128].

Висновки. Все вищезазначене дає змогу дійти висновку, що правове регулювання захисту речових прав на землю в порядку цивільного судочинства в європейському праві пройшло кілька етапів, зокрема: 1) зародження правового регулювання захисту речових прав на землю в порядку цивільного, під час якого захист зазначеного права здійснювався відповідно до загальних правил цивільного судочинства й не мав окремої виокремленої регламентації. Водночас саме в цей період були сформовані універсальні способи захисту порушеного речового права – віндикаційний та негаторний позови (період Стародавнього Риму – початок XX ст.); 2) подальший розвиток правового регулювання захисту речових прав на землю в порядку цивільного судочинства, що характеризується появою більш чіткої регламентації процедури захисту, зокрема права власності в цивільному процесуальному законодавстві європейських країн, а також формуванню загальноєвропейських інститутів правового захисту права власності, – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та статті 1 Першого протоколу до неї, започаткування ЄСПЛ (початок XX ст. – друга половина XX ст.); 3) становлення системи правового захисту речових прав у рамках ЄС, характеризується формуванням єдиної європейської правозастосовної практики захисту речових прав на землю, що є можливим як у рамках національного цивільного судочинства, так і на загальноєвропейському рівні – ЄСПЛ, Суд ЄС (кінець XX ст. – донині).

Список літератури:

1. Харченко Г.Г. Речові права : монографія. Київ : Юрінком Інтер. 2015. 432 с.
2. Підопригора О.А. Основи римського приватного права : підручник. Київ : Вища шк., 1995. 267 с.
3. Підопригора О.А. Римське право : підручник / О.А. Підопригора, Є.О. Харитонova. Київ : Юрінком Інтер. 2003. 512 с.
4. Основи римського приватного права : підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В.І. Борисової та Л.М. Баранової. Харків : Право, 2008. 224 с.
5. Агафонов С.А. Римське право : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. Київ : НКУ, 2005. 143 с.
6. Гримм Д.Д. Лекції по догмі римського права / Под ред. и с предисл. В.А. Томсинова. Москва : Зерцало, 2003. 496 с.

7. Підопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. Ч. 2. 512 с.
8. Пахман С.В. История кодификации гражданского права / Под ред. и с предисл. В.А. Томсинова. Москва : Зерцало, 2004. 872 с.
9. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. В.М. Корецкого. Москва : Юридическая литература, 1961. 950 с.
10. Австрийский Устав гражданского судопроизводства 1895 года в сопоставлении с нашим уставом / Под ред. Н.А. Тура. Журнал Министерства Юстиции. 1896. Приложение к № 10. С. 209–226.
11. Иоффе О.С., Мусин В.А. Основы римского гражданского права : Учеб.-метод. пособие. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1974. 156 с.
12. European Justic. Site *E-justice.europa*. URL: https://e-justice.europa.eu/content_member_state LAW-6-EE-ES.do?member=1 (дата звернення: 20.11.2020).
13. Riigi Teataja. Code of Civil Procedure. Site *Riigiteataja.ee*. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/512122019004/consolidate> (дата звернення: 20.11.2020).
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.11.2020).
15. European Court of Human Rights. Rules of Court. URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts/rules&c=>
16. European Court of Human Rights. *European Convention on Human Rights*. URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c=> (дата звернення: 20.11.2020).
17. Case of *Iatridis v. Greece* (apl. 25.03.1999). *The International Journal of Human Rights*. Volume 3, 1999. Issue 4. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13642989908406847?journalCode=fjhr20> (дата звернення: 20.11.2020).
18. CVRIA. URL: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7024/sv/ (дата звернення: 20.11.2020).
19. Шабалін А.В. Суд Європейського Союзу (CVRIA): повноваження та деякі питання організації діяльності суду. *Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 8 червня 2018 року / за ред. проф. Р.С. Мельника, відпов. ред. к.н.ю. Л.Ю. Малюга. Київ : Видавничий дім «Гельветика». 2018. С. 371–373.
20. Толстых В.Л. Международные суды и их практика. Учебное пособие. Москва : Международные отношения. 2015. 504 с.
21. Шабалін А.В. Роль Суду ЄС (Court of justice) у формуванні європейської правозастосовчої практики. *Імплементція міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України* : збірник матеріалів III науково-практичного круглого столу, м. Київ, 14 травня 2020 р. / наук. ред. Бобрик В.І. Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 151 с.

Shabalin A.V. GENESIS OF CIVIL-PROCEDURAL PROCEEDING OF PROPERTY RIGHTS TO LAND IN EUROPEAN LAW

The scientific article is devoted to the study of historical and legal aspects of the procedure of protection of property rights to land in Ukrainian law. The main stages of legal protection of real rights to land are investigated, in each period determining its peculiarities in relation to the specified procedure for protection of the relevant real right. Considerable attention is paid to the issues of substantive legal regulation and the procedural order of protection of the real right to land in civil proceedings. The historical models of protection of the real right to land that existed in Europe are studied. It is noted that an analogue of the legal procedure for the protection of land rights appeared in the period of ancient Rome, during the formation of the institution of property rights. Subsequently, this procedure for the protection of property rights spread to the territory of modern Western Europe. It is pointed out that significant progress in the formation of protection of property rights to land was achieved in European law in the second half of the XIX – early XX centuries, due to significant development of economic relations and the need to develop new approaches to civil protection of infringed property rights. In the context of the study, it is noted that the procedure of judicial protection of property law has found special development in the law of Austria, which included part of the Ukrainian lands, which is historical evidence of European protection procedures in the Ukrainian lands of that period. In the course of further research the peculiarities of the genesis of legal protection of real rights to land in civil proceedings at the present stage of development of European legal systems are revealed. It is indicated that modern European protection of the real right to land is carried out both on the basis of pan-European regulations (directives) and national legislation of each country. This model is explained by the peculiarities of the legal system of the European Union. Which includes most of the continent. Also important for the formation of judicial protection of property rights to land belongs to the European judicial institutions – the European Court of Human Rights and the Court of Justice of the European Union. According to the results of the research, the author's periodization of the stages of development of civil procedural protection of real rights to land in European law is proposed.

Key words: civil procedural protection, court, violation of property rights to land, civil proceedings, Europe.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 329.232

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/09>

Пижова М.О.

Інститут управління і права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СУТНІСТЬ СПРАВЕДЛИВОЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ

У статті висвітлено питання справедливої оплати праці. Розкривається поняття «бізнес» у контексті трудової діяльності. Визначено, що бізнес-свідомість, яка спровокована сучасними змінами, формує модель, де працівник і роботодавець považають один одного і виступають як гармонічні партнери, які зацікавлені в спільній роботі, орієнтовані на досягнення як єдиних цілей, так і власних, а також мотивовані для ефективної діяльності.

Зазначено, що необхідне одночасне оновлення теоретичних і практичних основ побудов форм і систем оплати праці і актуалізація базових принципів її організації. Досліджуються поняття «потреба», «інтерес», «мотив», «стимул» із метою розробки механізмів сполучення мотивації і стимулювання праці. Зроблено висновок, що для активізації трудової діяльності необхідно, щоб людина усвідомила власні інтереси в ній, тобто інтереси – усвідомлені потреби. Існує необхідність цілеспрямованого формування різнорівневих інтересів (особистих, колективних, суспільних) із метою їх збалансованості. Останнє робить необхідним створення механізму, що забезпечує цей баланс. Підкреслено, що в основі створення такого балансу лежить стимулювання. Мають місце два основних стимули – моральний і матеріальний. Акцентовано, що надважливим фактором для підвищення ефективності роботи співробітників є розуміння працівниками справедливості, що існує на підприємстві, в установі, організації системи оплати праці. Виокремлено чотири основні параметри справедливої оплати праці: 1) збалансованість окладів всередині компанії; 2) збалансованість окладу щодо ринку праці; 3) відповідність заробітної плати рівню професіоналізму; 4) відповідність рівня оплати праці ефективності роботи співробітника. Вказується, що зазначені чотири параметри є ключовими під час формування справедливої системи оплати праці. Підкреслено, що не можна стверджувати, що це універсальні параметри, оскільки обов'язково варто враховувати специфіку конкретного підприємства, корпоративний менеджмент, особливості діяльності підприємства.

Ключові слова: оплата праці, справедливість, бізнес-свідомість, стимул, потреба, інтерес, ефективність роботи.

Постановка проблеми. Ми можемо сміливо говорити, що живемо в епоху змін, і ці зміни стосуються не тільки діджиталізації суспільства, автоматизації виробництва, в першу чергу ці зміни стосуються свідомості людей. Вже минуло вдосталь часу, щоб говорити, що ринкова економіка – це щось нове і незвичне для нас, хоча ми і продовжуємо жити з радянським спадком як в економічних структурах, так і в законодавчих актах. Однак третє тисячоліття – це час для якісних змін нашої бізнес-свідомості. І в цьому випадку не варто розуміти «бізнес» як суто капіталістичне поняття. Ми говоримо про англіцизм терміна «бізнес» і розуміємо під ним економічну

діяльність, зайнятість, активність; акцентуючи на соціальному вимірі бізнесу, тобто це людина зайнята, ділова. У контексті нашого дослідження ми розглядаємо бізнес як діяльність (підприємницьку, наукову, комерційну, консалтингову, юридичну та іншу), яка не суперечить закону і спрямована на отримання прибутку та/або отримання справедливої оплати праці.

Проблема в тому, що в процесі аналізу Глави VII Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) жодної думки не виникає про розвиток бізнес-свідомості, оскільки наявна проблема в термінології інституту оплати праці, по-друге, вся глава базується на тарифній системі оплати праці.

Ст. 96 це ілюструє: «Системами оплати праці є тарифна та інші системи». По-третє, про ефективність діяльності працівників і про справедливу оплату праці взагалі і мови не може бути.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблема в тій чи іншій формі вивчалася економістами, соціологами та іншими фахівцями. Такі юристи, як В.М. Божко, Н.Б. Болотіна, Ю.М. Верес, О.В. Гасвая, Н.Д. Гетьманцева, С.Ю. Головіна, О.О. Єршова, М.І. Кучма, Л.І. Лазор, Р.З. Лівшиц, М.В. Лушнікова, А.Ю. Пашерстник, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, В.О. Радіонова-Водяницька, Н.М. Салікова, Н.М. Хуторян, Є.Б. Хохлов, Г.І. Чанишева, О.М. Ярошенко, також досліджували це питання, однак розроблені напрями, на наш погляд, неповною мірою відповідають сучасним вимогам розвитку теорії та практики організації оплати праці.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати сутність справедливої оплати праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми впевнені, що бізнес-свідомість, яка спровокована сучасними змінами, формує модель, де працівник і роботодавець поважають один одного і виступають як гармонічні партнери, які зацікавлені в спільній роботі, орієнтовані на досягнення як єдиних цілей, так і власних, а також мотивовані для ефективною діяльністю.

Цільовий підхід до вдосконалення оплати праці в сучасних умовах вимагає більш якісної розробки питань узгодження і зіставлення інтересів різних соціальних підсистем (працівник, колектив, спільність людей). Ми вважаємо, що причина полягає в неузгоджених діях вчених і практиків. Перші, розробляючи механізми взаємозв'язку різнорівневих інтересів регулювання оплати праці, обмежуються теоретичними обґрунтуваннями, не прийнявши їх конкретними методичними розробками для практичного застосування. З іншого боку, розроблені практикою конкретні системи оплати праці без урахування теоретичних розробок не забезпечують необхідної ефективності.

Таким чином, необхідні одночасне оновлення теоретичних і практичних основ побудов форм і систем оплати праці й актуалізація базових принципів її організації. Такий підхід вимагає коригування цільових установок організації оплати праці.

Цільові установки і пов'язані з ними дії працівників у процесі суспільного виробництва представлені складною системою економічних інтересів. Іншими словами, інтереси в процесі їх практичної реалізації виражаються у формі цілей.

Дослідження цілей і породжують ці цілі інтересів, на наш погляд, лежить в основі вирішення поставленої проблеми. При цьому необхідно сконцентрувати увагу на методах визначення розміру винагороди, яке працівники хочуть отримати за працю, і формах стимулювання. Своєю чергою необхідний розмір винагороди зумовлений потребами, отже, розробка механізмів сполучення мотивації і стимулювання праці передбачає комплексне вивчення таких понять, як «потреби», «інтереси», «мотиви», «стимули».

Звернувшись до академічного тлумачного словника, ми бачимо, що потреба – це необхідність у чомусь, задоволення чого-небудь, необхідність або бажання робити щось, діяти певним чином [1].

У словнику психологічних термінів зазначено, що мотив (фр., від лат. «рухаю») – спонукальна причина дій і вчинків людини; причина [2].

Стимул (лат., букв. загострена палиця, якою підганяли тварин) – це причина, що спонукає до дії, зацікавленість у здійсненні чого-небудь. І ще одне цікаве значення – це подразник, який викликає реакцію [1].

Розглядаючи економічні потреби як причини трудової діяльності, представники Австрійської школи (К. Мингера, Е. Бем-Баверк, Ф. Візер та ін.) велике значення надавали суб'єктивному фактору, тобто виходили з обліку психофізіологічних чинників людини, що впливають на формування її потреб [3, с. 194]. На наш погляд, це досить важливий висновок, ігнорування якого у процесі розробки мотиваційних моделей призвело до їх практичної неспроможності.

Інший, на наш погляд, важливий теоретичний висновок, який необхідно використовувати в розробці систем стимулювання, зроблений російськими вченими М.І. Туган-Барановським і Н.Д. Кондратьєвим [4; 21]. Вони вказували, що поведінка людини може складатися або в самому задоволенні потреб або, навпаки, лише в створенні умов, необхідних для їх задоволення [4, с. 204]. Складність досліджуваної проблеми полягає в неможливості встановлення прямої залежності між потребами і типами економічної поведінки, пов'язаними з їх задоволенням. Дослідження підтверджують, що сприйняття економічних суб'єктів лежить в основі інтересів і цілей їх діяльності. Сама ж діяльність зумовлена змінами в зовнішньому середовищі (об'єктивний фактор), а також накопиченим досвідом, знаннями (суб'єктивний фактор). Результат діяльності залежить від сили впливу зазначених фак-

торів на поведінку працівника. Таким чином, потреби і інтереси, відбиваючись у свідомості людей, заломлюючись через ціннісні орієнтації, призводять до формування конкретних внутрішніх побудників дії, які називають мотивами діяльності. Так створюється механізм мотивації, що передбачає діяльність, сенс якої – досягнення поставленої мети і отримання результату.

Індивідуальні відмінності людей спробували врахувати в своїй моделі Л. Портер і Е. Лоулер [5, с. 381] – представники процесуальної теорії мотивації. Суть моделі зводилася до того, що працівник сам оцінює цінність винагороди і, чим вище ця оцінка, тим краще результати його праці. Недолік моделі, на наш погляд, полягає в ототожненні понять «потреби», «мотив праці» і «стимул праці». Безсумнівно, потреби можуть виступати як інтереси, а потреби й інтереси, які спонукають до тих чи інших вчинків, існують як стимули. Однак, аналізуючи трудову діяльність, ми говоримо про стимули до праці. І в цьому випадку стимули відрізняються від потреб і інтересів структурою і сферою дії. Вони спрямовані на формування конкретних умов, які спонукають працівників до певної поведінки або до виконання необхідних функцій у системі виробництва. Отже, мотиви і стимули до праці є механізмом реалізації інтересів працівників.

Термін «інтерес» має дещо іншу забарвленість. Так, із латинської *interesse* – це «важливо», тобто це цікавість, зацікавлення. Друге значення за словником іншомовних слів – це вигода, користь, зиск, спрямованість на значущий предмет чи діяльність. Якщо звернутися до тематичних словників, то в соціології – це об'єктивна причина діяльності суб'єкта, спрямованої на задоволення певних потреб, у психології – емоційний вияв пізнавальної потреби особистості.

Таким чином, інтерес виступає фактором активізації людської діяльності. Е. Фромм підкреслює, що особистий інтерес людини полягає в тому, щоб зберегти своє існування, що тотожне реалізації нею своїх природжених можливостей. Така концепція особистого інтересу є об'єктивною, оскільки «інтерес» розуміється не як суб'єктивне сприйняття того, що становить інтерес для цього індивіда, а з точки зору природи людини, об'єктивно. Людина має тільки один реальний інтерес – повний розвиток своїх можливостей, самої себе як людської істоти [6, с. 130]. Таким чином, в інтересах людини відбивається її ставлення до умов життя і діяльності. Хоча представлені точки зору дещо суперечливі, проте автори

стоять на єдиній позиції, що зміст і характер інтересів пов'язані з будовою і динамікою потреб і мотивів людини.

Таким чином, можна зробити дуже важливий висновок: для активізації трудової діяльності необхідно, щоб людина усвідомила власні інтереси в ній, тобто інтереси – усвідомлені потреби.

Далі ми маємо зазначити, що об'єктивні інтереси особистості в процесі їх реалізації вступають у взаємодію з колективними і суспільними інтересами. При цьому можуть виникати суперечності, які нерідко набувають антагоністичного характеру. У зв'язку з цим виникає необхідність цілеспрямовано формувати різнорівневі інтереси з метою їх збалансованості. Останнє робить необхідним створення механізму, що забезпечує цей баланс. Тут слід підкреслити, що в основі створення такого балансу лежить стимулювання.

Якщо стимул побудований правильно, тобто відповідає інтересам працівників, то витрати праці, пов'язані з виробництвом продукції (робіт, послуг), отримають винагороду в тій мірі, яка забезпечує відтворення робочої сили.

Ми переконані, що коли ми говоримо про працю як явище, то мають місце два основних стимули – це моральний і матеріальний. Щодо морального розуміємо, що це може бути просування кар'єрними сходами, отримання звання чи статусу, досягнення певної кваліфікації, крім того, це і саморозвиток, самовдосконалення, самореалізація. І якщо моральний стимул – це суто психологічне явище, різновид якого кожен працівник вибирає самостійно (можливо, під впливом бізнес-тренерів, коучингів, семінарів та ін.), то матеріальний стимул залежить і від роботодавця і від працівника. Річ у тім, що надважливим фактором для підвищення ефективності роботи співробітників є розуміння ними справедливості, що є на підприємстві, в установі, організації системи оплати праці.

Ми відразу маємо зазначити, що «справедлива оплата праці» це є оціночним поняттям, тому воно потребує детального дослідження. Ми маємо зрозуміти, якими критеріями має оцінюватися наявна на підприємстві, установі, організації система оплати праці. І чи вважають працівники, які працюють на конкретному підприємстві, свою оплату праці справедливою? Тобто в цьому контексті ще варто говорити і про ступінь справедливості оплати праці.

Очевидно, досліджуючи категорію «справедливість», ми однозначно маємо звернутися до філософії, адже ця категорія є одним з основних питань, на які весь час шукає відповідь філософія. Так, саме поняття «справедливість» у філософії

означає належну відповідність заслуг людини і тих хороших і поганих подій, які випали на її долю.

Слушно зазначає Л.О. Корчевна, що розуміння права і справедливості простежується через їх зв'язок із договором [7]. І хоча вчена аналізує з точки зору цивільно-правового договору, однак у цьому випадку це не є визначальним, оскільки ми всі пам'ятаємо, що трудове право бере історичні витоки з цивільного права. Так, договір, на відміну від звичайної обіцянки, наділений правовою силою. Особливими є три моменти.

По-перше, за учасниками залишається право вільно вибирати, будуть вони приєднуватися до згоди чи ні. Підставою договору є одностайність сторін, добровільна згода, консенсус, добровільність вступу у трудові відносини.

По-друге, у разі згоди йдеться про взаємну або обопільну передачу певних прав і обов'язків. Щодо трудового договору, то працівник зобов'язується виконувати роботу, а роботодавець платити за це йому заробітну плату.

По-третє, після укладення договору дотримання його умов стає правовим обов'язком кожного учасника, а недотримання веде до застосування відповідних штрафних санкцій. У трудовому праві ми говоримо про дисциплінарну і матеріальну відповідальність.

З огляду на зазначене, ст. 21 КЗпП цілком повністю відбиває сутність договору. Так, трудовим договором є угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін [8]. Тобто стержнем є визнання рівності обопільних зобов'язань, тобто рівнозначності того, що дається і дотримується. Наслідком цього визнання є рівність сторін, які вступили у трудові правовідносини. Умови договору і є правом. Право виникає з акта договору. Де є порушення угоди, там можлива несправедливість, тому сутність справедливості виражає принцип еквівалентності, або рівнозначності. Формула еквівалентності: «Рівне за рівне» або: «Кожному – за його вчинками».

Спираючись на наукові доробки вчених-філософів щодо категорії справедливості, ми переконані: щоб говорити про справедливую оплату

праці, ми маємо спочатку розібратися з параметрами, за якими будемо характеризувати оплату праці як справедливу. Тому спробуємо їх виокремити. По-перше, працівник є частиною трудового колективу, він не може бути ізольований від справ колективних, тому порівнює зарплату за своєю посадою з рівнем оплати праці по інших позиціях всередині підприємства. Якщо його посада вимагає високої кваліфікації, має широкий спектр обов'язків, і при цьому він бачить, що за більш просту і менш відповідальну роботу інші співробітники підприємства отримують більше, це негативно вплине на його відчуття справедливості. Єдине, що буде його цікавити – це постаратися при нагоді зайняти більш «зручну» посаду, що вже буде викривленням у побудові сучасної бізнес-свідомості, адже ми пам'ятаємо, що має бути спільна мета – ефективна діяльність.

По-друге, активний працівник (тобто той, який прагне до самореалізації і до справедливої оплати праці) порівнює свою заробітну плату з окладами за аналогічними посадами в інших підприємствах, установах, організаціях. Це зумовлює постійний моніторинг ринку праці, оскільки для того щоб створити в персоналі відчуття справедливості, необхідно володіти відповідними даними по ринку праці і, спираючись на цю інформацію, гнучко регулювати рівень заробітної плати на конкретному підприємстві. Тут ми маємо говорити про диференціацію оплати праці, однак маємо враховувати гарантії оплати праці, які визначені в законодавстві.

Третій параметр – це оцінка працівником свого рівня кваліфікації. Якщо співробітник відчуває себе більш кваліфікованим за своїх колег, може виконувати складніші доручення, вкладається в поставлені терміни і навіть допомагає іншим і при цьому отримує стільки ж, це буде підживляти його відчуття справедливості. І це негативно позначиться на ефективності діяльності працівника.

Четвертий параметр – це зіставлення співробітником розміру заробітної плати з витраченими зусиллями і результатом. Якщо в разі збільшення ефективності праці рівень оплати істотно не змінюється, це викликає невдоволення. А якщо при цьому інші працівники, з меншими або гіршими результатами, отримують однакову винагороду, це буде розцінюватися як кричуща несправедливість. Ми відстоюємо позицію, що гідна праця має мати гідну оплату.

Висновки. Таким чином, ми можемо говорити про чотири основні параметри справедливої оплати праці:

- 1) збалансованість окладів всередині компанії;
- 2) збалансованість окладу щодо ринку праці;
- 3) відповідність заробітної плати рівню професіоналізму;
- 4) відповідність рівня оплати праці ефективності роботи співробітника.

Ми переконані, що зазначені чотири параметри є ключовими під час формування справедливої системи оплати праці. Водночас маємо

вказати, що ми не стверджували, що це універсальні параметри, оскільки обов'язково варто враховувати специфіку конкретного підприємства, корпоративний менеджмент, особливості діяльності підприємства. Проте, безумовно, зазначені нами параметри дають змогу зрозуміти природу справедливої оплати праці та задають вектори для подальшого дослідження в цьому напрямі.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : ВТФ Перун, 2003. 1440 с.
2. Психологічний словник / За ред. В.І. Войтка. Київ : «Вища школа», 1982. 216 с.
3. Австрийская школа в политической экономии: К. Менгер, Е Бём-Баверк, Ф. Визер : пер. с нем. / Предисл., коммент., сост. В.С. Автономова. Москва : Экономика, 1992. 493 с.
4. Кондратьев Н.Д. Избранные сочинения / Ред. колл. Л.И. Абалкин и др. Сост. В.М. Бондаренко, В.В. Иванов, С.Л. Комлев и др. Москва : Экономика, 1993. 543 с.
5. Мескон М.Х., Альберт М, Хедоури Ф. Основы менеджмента / Пер. с англ. Москва : «Дело ЛТД», 1994. 702 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Москва, 1946. 523 с.
7. Корчевна Л.О. Справедливість як категорія права. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 5–9. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/420512.pdf>.
8. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної ради УРСР*. 1971. дод. до № 50. Ст. 375.

Pyzhova M.O. THE ESSENCE OF FAIR PAY

The article covers the issue of fair wages. The concept of business in the context of employment is revealed. It is determined that the business consciousness, which is provoked by modern changes, forms a model where the employee and the employer respect each other and act as harmonious partners who are interested in working together, focused on achieving common goals and their own, and motivated to effectively activities.

It is noted that it is necessary to simultaneously update the theoretical and practical foundations of the construction of forms and systems of remuneration and update the basic principles of its organization. The concepts of "need", "interest", "motive", "incentive" are studied in order to develop mechanisms for combining motivation and work stimulation. It is concluded that in order to intensify labor activity, it is necessary for a person to realize his own interests in it, ie interests – conscious needs. There is a need for purposeful formation of multilevel interests (personal, collective, public) in order to balance them. The latter makes it necessary to create a mechanism that ensures this balance. It should be emphasized that the basis for creating such a balance is incentives. There are two main incentives – moral and material. Emphasis is placed on the fact that the most important factor for improving the efficiency of employees is the understanding of employees of the justice existing at the enterprise, institution, organization of the remuneration system. There are four main parameters of fair pay: 1) the balance of salaries within the company; 2) balanced salary in relation to the labor market; 3) compliance of wages with the level of professionalism; 4) compliance with the level of remuneration of the employee's work efficiency. It is indicated that these four parameters are key in the formation of a fair wage system. It is emphasized that it cannot be said that these are universal parameters, as it is necessary to take into account the specifics of a particular enterprise, corporate management, the peculiarities of the enterprise.

Key words: remuneration, fairness, business consciousness, incentive, need, interest, work efficiency.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/10>

Лецинський В.П.

Київський національний університет будівництва та архітектури

ПОВНОВАЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ЗА НАСЛІДКАМИ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ЗАКОННІСТЮ ДОЗВІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ

Стаття присвячена уточненню повноважень адміністративного суду за наслідками здійснення судового контролю за законністю дозвільної діяльності у сфері містобудування, окресленню перспективних напрямів розвитку чинного адміністративного законодавства.

Обґрунтовано, що перегляд теоретичних засад цього контролю зумовлений організаційними недоліками судового контролю щодо законності дозвільної діяльності у сфері містобудування; значенням цього контролю щодо забезпечення законності у цій сфері; триваючими процесами формування сучасної парадигми адміністративного права. Зазначено про ключове значення врахування сучасної парадигми адміністративного права, основою якої є уявлення про людину як основну соціальну цінність, а не передусім об'єкт управління. Обґрунтовано, що чільне місце судового контролю у такій парадигмі визначається його призначенням, а саме захистом порушених, невизнаних, оспорюваних суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів.

Проаналізовано роботи щодо дотичної проблематики, яку складають судовий контроль щодо законності адміністративної діяльності органів виконавчої влади, окремі проблеми визначення та реалізації повноважень суду в рамках контролю законності актів суб'єктів публічної влади, розмежування судового та конституційного контролю.

Обґрунтовано, що рішення адміністративного суду про зобов'язання суб'єкта публічної влади щодо видачі зазначеного дозволу не може вважатися втручанням у дискреційні повноваження відповідного суб'єкта публічної влади, попри передбачення законом декількох варіантів поведінки суб'єкта публічної влади. Доведено, що, на відміну від контролю, що здійснюється іншими суб'єктами публічної влади у сфері містобудування, судовий контроль характеризується своїм специфічним обсягом у сфері містобудування: не тільки власне законністю рішень дозвільних органів, але й дотриманням ними верховенства права, зокрема оцінкою співвідношення приватного та суспільного інтересу у конкретному випадку.

Ключові слова: повноваження, адміністративний суд, судовий контроль, законність, дозвільна діяльність, містобудування.

Постановка проблеми. Масштабне реформування здійснення правосуддя наприкінці 2017 року не привело до суттєвого підвищення якості розгляду судових справ, зокрема адміністративних справ щодо порушень суб'єктивних прав і законних інтересів у сфері містобудування. Цей висновок впливає з аналізу даних судової статистики розгляду справ у сфері містобудування адміністративними судами (першої та апеляційної інстанцій) за 2019 рік. Нескладні

підрахунки свідчать про приблизно від 7% до 9% скасованих в апеляційному порядку рішень судів першої інстанції, подібно до того, як було в, наприклад, 2015, 2016 роках [1; 2]. Окрім наведеного необхідно враховувати формування сучасної парадигми адміністративного права, основою якої є уявлення про людину як основну соціальну цінність, а не передусім об'єкт управління. Чільне місце судового контролю у такій парадигмі визначається його призначенням, а саме

захистом порушених, невизнаних, оспорюваних суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів (ч. 1 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV (далі – КАС України)) [3], а також концепцією адміністративних зобов'язань, ключовими положеннями якої є, зокрема, відповідальність держави перед людиною, самообмеження влади держави за допомогою нормативного регулювання своєї діяльності [4, с. 71, 75]. Значення належного здійснення судового контролю у сфері містобудування, зокрема дозвільної діяльності у цій сфері, впливає з актуальних публікацій, де виділяється декілька десятків різних вимог, які заявляються в адміністративному порядку та порядку інших видів судочинства. До таких вимог належать зобов'язання видати містобудівні умови та обмеження; анулювання дозволів, виданих Державною архітектурно-будівельною інспекцією; законність під час організації та проведення перевірок; наслідки скасування декларації про готовність об'єкта до експлуатації; визнання протиправними дії Державною архітектурно-будівельною інспекцією щодо відмови видати сертифікат, що засвідчує прийняття в експлуатацію завершеного будівництвом об'єкта, а також значна кількість інших вимог [5]. Можна навести конкретні недоліки організації судового контролю, зокрема в порядку адміністративного судочинства. Так, за чинними правилами визначення справ спрощеного провадження значна кількість спорів у сфері містобудування може бути розглянута саме в цьому порядку (ч. 4 ст. 257 КАС України), попри істотні матеріальні наслідки для позивача або відповідача відповідних судових рішень. Таким чином, з урахуванням організаційних недоліків судового контролю щодо законності дозвільної діяльності у сфері містобудування; значення вказаного контролю щодо забезпечення законності у цій сфері; триваючих процесів формування сучасної парадигми адміністративного права актуальним є перегляд теоретичних засад цього контролю задля підвищення його якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сутності судового контролю щодо забезпечення законності дозвільної діяльності у сфері містобудування не отримала належної уваги у публікаціях науковців. Найближчою дотичною проблематикою, що піднімалась на сторінках наукової літератури, є судовий контроль щодо законності адміністративної діяльності органів виконавчої влади (Б.Д. Гудз, 2012 рік) [6], окремі проблеми визначення та реалізації повно-

важень суду у рамках контролю законності актів суб'єктів публічної влади (О.В. Константий, 2015 рік) [7], розмежування судового та конституційного контролю (А.М. Івановська, 2020 рік) [8]. Втім, специфіка судового контролю саме у досліджуваній сфері залишена поза увагою.

Постановка завдання. Метою статті є уточнення повноважень адміністративного суду за наслідками здійснення судового контролю за законністю дозвільної діяльності у сфері містобудування, окреслення перспективних напрямів розвитку чинного адміністративного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Усталене у доктрині адміністративного права визначення судового контролю за його специфічним суб'єктом здійснення (суд) [9, с. 275] звертає увагу на місце суду у системі суб'єктів забезпечення законності діяльності суб'єктів виконавчої влади, зокрема щодо дозвільної діяльності у сфері містобудування.

Сучасна парадигма адміністративного права передбачає такі принципи напрями у його розумінні, як визнання генетичного зв'язку адміністративного права із способами захисту суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів під час відходу від акцентів на управлінській спрямованості адміністративних правовідносин; визнання людини, її здоров'я та безпеки найвищою соціальною цінністю та орієнтиром у функціонуванні держави, що зумовлює постановку питання про сервісний характер діяльності держави; визнання відповідальності держави перед приватною особою за свою діяльність, сервісний характер діяльності держави, що зумовлює постановку акценту не на державне управління, а на публічне адміністрування як визначальний акцент її діяльності [4, с. 72, 77].

Місце судового контролю у сучасній системі суб'єктів забезпечення законності дозвільної діяльності у містобудуванні зумовлюється здійсненням ним правосуддя як конституційно закріпленого завдання діяльності судової влади (ч. 1 ст. 124 Конституції України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР (далі – Конституція України)) [10]. Таким чином, суд здійснює контроль щодо діяльності суб'єктів публічної влади у специфічний спосіб, а саме здійснюючи правосуддя у відповідних справах.

Б.Д. Гудз, досліджуючи проблематику судового контролю щодо законності діяльності суб'єктів публічної влади, вказує на такі риси судового контролю у цій сфері: є специфічним видом контрольної діяльності державних установ; предметом є дотримання підконтрольними

суб'єктами публічної влади своєї компетенції; специфічний суб'єкт здійснення (суд, причому не тільки адміністративний, але й усіх інших юрисдикцій); суворо регламентований процесуальним законом специфічний порядок здійснення (процесуальна форма); сутність його полягає у перевірці та оцінці законності актів суб'єктів публічної влади [11, с. 11]. Необхідно визнати, що, попри спливи значного проміжку часу, ці положення продовжують залишатись актуальними та можуть бути взяті за основу для подальшого дослідження.

У сфері містобудування зазначені риси судового контролю зберігають свою актуальність. Водночас специфічний характер цієї сфери зумовлює застосування судом деяких особливих способів захисту. Так, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 5 КАС України, одним із способів захисту адміністративним судом суб'єктивних прав та законних інтересів є визнання протиправною бездіяльністю суб'єкта публічної влади та зобов'язання його вчинити певні дії. Втім, відповідне зобов'язання може бути покладено тільки в разі бездіяльності відповідача. В разі ж прийняття дозвільним органом у сфері містобудування рішення (наприклад, щодо видачі дозвільного документа або відмови у його видачі) такий спосіб захисту не може бути застосований. Крім того, усталеним є розуміння судами такого способу захисту як заходу перш за все загального характеру у тому розумінні, що суд не повинен підняти собою відповідний суб'єкт публічної влади та приймати законне рішення замість оскаржуваного [12; 13]. Втім, у сфері містобудівної діяльності можливим є застосування такого способу захисту, як зобов'язання уповноваженого суб'єкта публічної влади видати містобудівні умови та обмеження. Про можливість застосування такого способу захисту зазначено у рішенні апеляційного адміністративного суду з огляду на відсутність у цьому разі дискреційних повноважень відповідача, оскільки закон у цьому разі передбачає тільки один варіант рішення, а саме щодо видачі містобудівних умов та обмежень [14].

Під дискреційними повноваженнями суб'єкта публічної влади сьогодні розуміється можливість такого суб'єкта вибирати поведінку, застосовуючи власний розсуд, у визначених законом межах [15, с. 108–109]. У цьому контексті Б.Д. Гудз характеризує сутність рішення адміністративного суду як акта правосуддя, спрямованого на захист суб'єктивних прав та інтересів від порушень з боку суб'єктів публічної влади, що містить висновок про законність конкретного акта [11, с. 12]. Можна з упевненістю говорити

про наявність у зазначеному вище рішенні адміністративного суду оцінки законності оскаржуваного акта суб'єкта публічної влади щодо відмови у видачі містобудівних умов та обмежень, тому зазначимо, що така позиція суду апеляційної інстанції не входить у суперечність із усталеними доктринальними поглядами у сфері адміністративного права щодо застосовуваних категорій.

Сутністю державного контролю у сфері містобудування є забезпечення законності діяльності суб'єктів містобудівної діяльності [9, с. 345–346], причому специфічний характер зазначеної діяльності, а саме її потенційно значна небезпека для інших учасників соціальних відносин, зумовлює необхідність застосування відповідних засобів державного контролю, одним з яких можна визначити дозвільну діяльність у цій сфері. Така специфіка містобудівної діяльності як об'єкта контролю зумовлює типовий характер відсутності дискреційних повноважень у суб'єкта контролю у цій сфері. Так, наприклад, відповідно до п. 30 Порядку виконання підготовчих та будівельних робіт, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 року № 466 [16], передбачено повноваження уповноваженого суб'єкта публічної влади у сфері містобудування щодо відмови у видачі дозволу на виконання будівельних робіт. Втім, аналіз підстав такої відмови свідчить про те, що відповідні підстави ґрунтуються на формальних критеріях, таких як відповідність будівництва цільовому призначенню земельної ділянки; наявність у поданих документах порушень містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки. Крім того, законодавець прагне до чіткості визначення відповідних підстав, отже, усунення дискреційних повноважень суб'єкта державного контролю під час вирішення відповідних питань.

Попри поширеність приватних засад у реалізації містобудівної діяльності, визначальною її ознакою можна вважати жорсткий плановий характер здійснення. Порушення відповідного плану спричиняє прогресуючі збитки, що зумовлюється не тільки організаційними чинниками, але й суто технічними причинами, наприклад необхідністю консервації об'єкта будівництва. Так, Наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 21 жовтня 2005 року № 2 затверджено Положення про порядок консервації та розконсервації об'єктів будівництва [17]. Вважаємо, що зазначені обставини мають зумовлювати підвищену відповідальність суб'єктів публічної влади

під час вирішення питань щодо видачі документів дозвільного характеру або відмови у такій видачі. Підвищений характер відповідальності цих суб'єктів корелює з положеннями щодо актуальної парадигми адміністративного права, вихідними засадами якої є, зокрема, демократичний характер діяльності держави та її інститутів, що означає, в тому числі, збільшення відповідальності держави та її суб'єктів перед людиною за свою діяльність, а також актуалізацію судового захисту прав і свобод людини [4, с. 72, 77].

Отже, враховуючи наведене, а також суто формальний характер підстав відмови у видачі дозволу на виконання будівельних робіт, вважаємо, що рішення адміністративного суду про зобов'язання суб'єкта публічної влади щодо видачі зазначеного дозволу не може вважатись втручанням у дискреційні повноваження відповідного суб'єкта публічної влади, попри передбачення законом декількох варіантів поведінки суб'єкта публічної влади. Таке рішення суду сприятиме якнайшвидшому усуненню невизначеності щодо видачі відповідних документів, що сприятиме виконанню відповідного графіку містобудівних (будівельних) робіт. Таким чином, вважаємо застосування наведеного вище способу захисту суб'єктивних прав та інтересів перспективним у сфері містобудування.

Відповідно до положень ч. ч. 1, 2 ст. 6 КАС України, прямо передбачено застосування адміністративним судом принципу верховенства права під час вирішення справи. Відповідно до ч. 2 цієї статті, суд має враховувати відповідну практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У практиці ЄСПЛ у сфері містобудівної діяльності основну увагу отримали питання погодження суспільного та приватного інтересу щодо нерухомого майна. У цьому контексті варто відзначити такі рішення ЄСПЛ: «Депаль проти Франції», «Брайловська проти України» [18; 19; 20]. Так, у рішенні «Депаль проти Франції» визначено це співвідношення в разі розміщення будівлі у природоохоронній території (прибережна зона) та констатовано пріоритет суспільного інтересу, залишено в силі рішення національного суду щодо знесення будівлі за кошти власника. У рішенні «Брайловська проти України» під час вирішення питання щодо примусового відчуження нерухомого майна з мотивів суспільної необхідності констатується необхідність урахування національним судом не тільки власне вимог закону, але й співвідношення приватного та суспільного інтересу, виправданість такого відчуження у конкретному випадку.

Отже, на відміну від контролю, що здійснюється іншими суб'єктами публічної влади у сфері містобудування, судовий контроль характеризується своїм специфічним обсягом у сфері містобудування, включаючи не тільки власне законність рішень дозвільних органів, але й дотримання ними верховенства права, зокрема оцінювання співвідношення приватного та суспільного інтересу у конкретному випадку.

У законодавчих актах, що встановлюють вимоги до вирішення справ судами інших юрисдикцій (цивільна, господарська, кримінальна), вимога щодо дотримання судом верховенства права не завжди визначається на рівні принципу вирішення спору. Так, у ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (далі – ЦПК України) [21] закріплено обов'язок суду керуватись принципом верховенства права лише під час розгляду справи (процесуальний аспект). Втім, відповідно до ч. 1 ст. 263 ЦПК України, верховенство права має базовий характер під час складання судового рішення, що, безумовно, означає використання зазначеного принципу під час його мотивування. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [22], верховенство права є загальною засадою здійснення правосуддя (як у процесуальному, так і в матеріальному аспектах). Отже, здійснення судового контролю на засадах верховенства права, в тому числі у сфері містобудування, є визначальною сутнісною рисою судового контролю законності здійснення дозвільної діяльності у сфері містобудування.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу дійти таких висновків.

1) Рішення адміністративного суду про зобов'язання суб'єкта публічної влади щодо видачі зазначеного дозволу не може вважатись втручанням у дискреційні повноваження відповідного суб'єкта публічної влади, попри передбачення законом декількох варіантів поведінки суб'єкта публічної влади.

2) На відміну від контролю, що здійснюється іншими суб'єктами публічної влади у сфері містобудування, судовий контроль характеризується своїм специфічним обсягом у сфері містобудування, включаючи не тільки власне законність рішень дозвільних органів, але й дотримання ними верховенства права, зокрема оцінювання співвідношення приватного та суспільного інтересу у конкретному випадку.

Список літератури:

1. Судова статистика. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/gik_2019 (дата звернення: 10.01.2021).
2. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2016 році. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/DSA_2017_all_docs/TRAVEN_17/ogl_2016_cory.pdf (дата звернення: 10.01.2021).
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Офіційний вісник України*. Офіційне видання від 26 серпня 2005 року. 2005. № 32. С. 11. Ст. 1918. Код акта 33303/2005є.
4. Коломоєць Т.О., Колпаков В.К. Сучасна парадигма адміністративного права: генеза і поняття. *Право України*. 2017. № 5. С. 71–79.
5. Брикайло Ю.В. Містобудування, земельне право та ДАБІ: судова практика за 2019 рік. *DREAMDIM*. URL: <https://dreamdim.ua/uk/mistobuduvannya-pidsumky-2019-roku-sudova-praktyka> (дата звернення: 15.01.2021).
6. Гудз Б.Д. Судовий контроль за законністю адміністративної діяльності органів виконавчої влади : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 ; Національний університет Державної податкової служби України. Ірпінь, 2012. 219 с.
7. Константий О.В. До питання про повноваження адміністративних судів при перевірці рішень, дій, бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 4 (176). С. 35–40.
8. Івановська А.М. Розмежування судового та конституційного контролю: теоретико-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 234–237. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/58.pdf (дата звернення: 26.12.2020).
9. Адміністративне право : підручник / за ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. Харків : Право, 2010. 624 с.
10. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. Офіційне видання від 1 жовтня 2010 року. 2010. № 72/1. Спеціальний випуск. С. 15. Ст. 2598.
11. Гудз Б.Д. Судовий контроль за законністю адміністративної діяльності органів виконавчої влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ : [б.в.], 2013. 20 с.
12. Про задоволення адміністративного позову : Рішення Овідіопольського районного суду Одеської області від 3 жовтня 2018 року у справі № 76919132. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/76919132> (дата звернення: 15.01.2021).
13. Про практику розгляду судами корпоративних спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 13. *Вісник Верховного Суду України*. 2008. № 11.
14. Брикайло Ю.В. Суд може зобов'язати орган містобудування та архітектури видати містобудівні умови та обмеження. *DREAMDIM*. URL: <https://dreamdim.ua/uk/sud-mozhe-zobo-yazaty-organ-mistobuduvannya-ta-arhitektury-vydaty-mistobudivni-umovy-ta-obmezhennya> (дата звернення: 15.01.2021).
15. Адміністративне судочинство України: теорія та практика : монографія / колектив авторів ; за заг. ред. О.М. Нечитайла. Київ : ВАІТЕ, 2015. 288 с.
16. Деякі питання виконання підготовчих і будівельних робіт : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 року № 466. *Офіційний вісник України*. Офіційне видання від 16 травня 2011 року. 2011. № 34. С. 60. Ст. 1404. Код акта 56278/2011.
17. Про затвердження Положення про порядок консервації та розконсервації об'єктів будівництва : Наказ Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України від 21 жовтня 2005 року № 2. *Офіційний вісник України*. Офіційне видання від 1 лютого 2006 року. 2006. № 3. С. 144. Ст. 103. Код акта 34922/2006.
18. CASE OF DEPALLE v. FRANCE [Ukrainian Translation] legal summary by the COE Human Rights Trust Fund, 29/03/2010, no. 34044/02. *European Court of Human Rights HUDOC database* URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%7B%22001-118535%22%7D%7D> (дата звернення: 12.01.2021).
19. Справа «Брайловська проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 6 червня 2019 року № 14031/09. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d93#Text (дата звернення: 10.01.2021).
20. Брикайло Ю.В. В питаннях забудови берегів захист громадських інтересів є підставою для позбавлення права приватної власності. *DREAMDIM*. URL: <https://dreamdim.ua/uk/vidsutnist-proektu-zemleustroyushhodo-vstanovlennya-prybereznoyi-zahysnoyi-smugy-ne-svidchyt-pro-vidsutnist-samoji-pzs> (дата звернення: 15.01.2021).
21. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Офіційний вісник України*. Офіційне видання від 7 травня 2004 року. 2004. № 16. С. 11. Ст. 1088. Код акта 28609/2004.
22. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Офіційний вісник України*. Офіційне видання від 26 липня 2016 року. 2016. № 56. С. 9. Ст. 1935. Код акта 82460/2016.

Leshchynskyi V.P. POWERS OF THE ADMINISTRATIVE COURT AS A RESULT OF JUDICIAL CONTROL OVER THE LEGALITY OF PERMITTING ACTIVITIES IN THE FIELD OF URBAN PLANNING

The article is devoted to clarifying the powers of the administrative court as a result of judicial control over the legality of permitting activities in the field of urban planning, outlining promising areas of development of current administrative legislation. It is substantiated that the revision of the theoretical foundations of this control is due to: organizational shortcomings of judicial control over the legality of permitting activities in the field of urban planning; the importance of this control to ensure the rule of law in this area; ongoing processes of formation of the modern paradigm of administrative law. The key importance of taking into account the modern paradigm of administrative law, which is based on the idea of man as a basic social value, and not, above all, the object of management. It is substantiated that the leading place of judicial control in such a paradigm is determined by its purpose: protection of violated, unrecognized, disputed subjective rights, freedoms, and legitimate interests.

Works on the related issues are analyzed: judicial control over the legality of administrative activities of executive bodies, some problems of determining and implementing the powers of the court in the control of the legality of acts of public authorities, the separation of judicial and constitutional control. It is substantiated that the decision of the administrative court on the obligation of the subject of public authority to issue the said permit cannot be considered an interference with the discretionary powers of the relevant subject of public authority, despite the law providing several options for the subject of public authority. It is proved that in contrast to the control exercised by other public authorities in the field of urban planning, judicial control is characterized by its specific scope in the field of urban planning: not only the legality of decisions of permitting bodies, but also their rule of law, including private-public interest in a particular case.

Key words: powers, administrative court, judicial control, legality, permitting activity, urban planning.

Мельниченко Б.Б.

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

**АДМІНІСТРАТИВНИЙ АКТ ЯК ОСНОВНА ФОРМА
ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ**

Стаття присвячена дослідженню проблематики форм публічного управління. Зазначено, що питання про форми управлінської діяльності, їх поняття, види, критерії класифікації все ще належать до дискусійних у вітчизняній науці адміністративного права. З'ясовано, що під формами публічного управління можемо розуміти: зовнішнє вираження (зовнішнє оформлення) діяльності суб'єктів публічного управління щодо реалізації своїх функцій у межах встановленої компетенції; уніфіковані за зовнішніми ознаками формалізовані види конкретних результатів діяльності органів публічного управління, їх підрозділів та посадових осіб, які уможлиблюють організаційно-правове забезпечення досягнення поставленої мети. Вказано, що поширеним у науці адміністративного права є твердження, що зовнішнім вираженням діяльності суб'єктів публічної адміністрації щодо реалізації своїх функцій у межах встановленої компетенції, що переважає, є їхні акти. Константовано, що задля пояснення змісту категорії «акт» у літературі запропоновано кілька підходів, проте домінують два наукові твердження: 1) це владні, зумовлені правом, рішення, дії, вчинки; 2) це різновид документів, які є результатом діяльності відповідних органів. Виявлено, що розуміння «акту» як дії (вольової дії, волевиявлення) є домінуючим у вітчизняному адміністративному праві. Адже, як зазначають вчені-адміністративісти, не можна здійснювати управління, не діючи. При цьому змістовне навантаження акту як дії аж ніяк не заперечує того, що правовий акт може мати і форму документа. Підкреслено, що найчастіше саме в документальній формі знаходить свій вираз волевиявлення органів публічного управління. Зроблено висновок про те, що основною формою публічного управління є ухвалення, реалізація адміністративних актів.

Ключові слова: публічне управління, форми публічного управління, адміністративний акт.

Постановка проблеми. Питання про форми управлінської діяльності, їх поняття, види, критерії класифікації все ще належать до дискусійних у вітчизняній науці адміністративного права [1]. У літературі, коли описують форми управління, здебільшого використовують такі поняття, як: «форми публічного управління»; «форми державного управління»; «форми виконавчої та розпорядчої діяльності»; «форми управлінської діяльності»; «форми публічного адміністрування»; «форми діяльності публічної адміністрації». Останнім часом у науковому обігу використовується поняття «інструменти діяльності публічної адміністрації». Різноманітними є й назви конкретних форм управлінської діяльності. Під час їх класифікації автори пропонують виокремлювати такі різновиди: «видання правових актів управління (нормативного й індивідуального характеру)»; «видання актів управління»; «видання управлінських актів»; «ухвалення нормативного акта»; «видання індивідуальних (ненормативних, адміністративних) актів управління»; «прийняття

(вчинення) адміністративних актів»; «ухвалення адміністративного акта»; «прийняття підзаконного нормативного акта»; «укладення адміністративного договору»; «укладання адміністративно-правових договорів»; «затвердження плану»; «акти-плани»; «здійснення фактичних дій»; «вчинення актів-дій»; «вчинення (здійснення) юридично значущих дій»; «вчинення реєстраційних та інших юридично значущих дій»; «проведення організаційних дій»; «здійснення організаційних дій»; «виконання матеріально-технічних операцій»; «здійснення громадсько-організаційної діяльності» тощо.

Очевидно, що така значна кількість термінів у науковому обігу, яка здебільшого визначає схожі або тотожні поняття, може призводити до неправильного їх розуміння. Крім того, з огляду на євроінтеграційні прагнення нашої держави, надзвичайно актуальним завданням нині є вивільнення теорії адміністративного права від застарілих термінів і, відповідно, наповнення її тими категоріями, які відповідають не лише реаліям сьогодення

та практиці державотворення, але й законодавству Європейського Союзу як важливій передумові інтеграції нашої держави [2, с. 132].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичною основою дослідження стали праці українських та іноземних учених, серед яких: В. Авер'янов, І. Артеменко, О. Бандурка, В. Бевзенко, Ю. Битяк, Р. Калюжний, Т. Коломоєць, О. Кузьменко, О. Мандюк, Р. Мельник, І. Патерило, М. Пучкова, В. Тимощук, А. Школик та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблематики форм публічного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз літературних джерел дає підстави говорити про те, що під формами публічного управління варто розуміти зовнішнє вираження (зовнішнє оформлення) діяльності суб'єктів публічного управління щодо реалізації своїх функцій у межах встановленої компетенції [3, с. 254]; уніфіковані за зовнішніми ознаками формалізовані види конкретних результатів діяльності органів публічного управління, їх підрозділів та посадових осіб, які уможливають організаційно-правове забезпечення досягнення поставленої мети [4, с. 44].

Деякі вчені, говорячи про такі форми, зазначають, що вони є класичним вираженням адміністративної діяльності щодо здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності та надання адміністративних послуг з метою відновлення чи недопущення порушення прав, свобод або законних інтересів фізичних і юридичних осіб [5, с. 125].

Найпоширеніша в літературі класифікація форм публічного управління на правові та неправові. Розмежування залежить від характеру юридичних наслідків. Серед правових форм вирізняють: видання правових актів управління; укладання адміністративних договорів; здійснення інших юридично значущих дій. До неправових форм зараховують організаційні дії та матеріально-технічні операції [6, с. 4–5; 7, с. 66].

Поширеним у науці адміністративного права є й твердження про те, що зовнішнім вираженням діяльності суб'єктів публічної адміністрації щодо реалізації своїх функцій у межах встановленої компетенції, що переважає, є їхні акти [8, с. 43; 9].

Задля пояснення змісту категорії «акт» у літературі запропоновано кілька підходів, проте домінують два наукові твердження: 1) це владні, зумовлені правом, рішення, дії, вчинки; 2) це різновид документів, які є результатом діяльності відповідних органів [3, с. 255].

Принагідно зазначимо, що етимологічно слово «акт» (лат. *actus* – дія < *ago* – дію) можна розглядати як: 1) протокол, в якому фіксують певний факт; 2) одиничну дію, учинок; 3) офіційний документ, що має юридичну силу [10, с. 35].

Розуміння «акта» як дії (вольової дії, волевиявлення) є домінуючим у вітчизняному адміністративному праві. Адже, як зазначають вчені-адміністративісти, не можна здійснювати управління, не діючи. При цьому змістовне навантаження акта як дії аж ніяк не заперечує того, що правовий акт може мати і форму документа. Більше того, можемо стверджувати, що найчастіше саме в документальній формі знаходить свій вираз волевиявлення органів публічного управління [9, с. 14].

Відомо, що законодавство України визначення акта управління не містить. У вітчизняній науковій літературі, говорячи про акти управління, вчені використовують такі означення: «правові акти управління» [11]; «адміністративні акти» [12]; «акти публічного адміністрування» [13]; «акти публічної адміністрації» [14] тощо.

У законодавстві більшості країн-членів Європейського Союзу використовується базовий термін «адміністративний акт» [12, с. 43]. Проте варто зазначити, що трактування та юридичне закріплення цього терміна істотно відрізняються навіть у межах однієї правової системи (континентальної) [12; 14].

Термін «адміністративний акт» не є новелою й для вітчизняного адміністративного права. Водночас погляди вчених на розуміння його сутності та змісту різняться. Наприклад, Р. Мельник та В. Бевзенко адміністративний акт визначають як категорію загального порядку, в межах якої об'єднуються різноманітні та різнопланові заходи (рішення) суб'єктів публічної адміністрації, спрямовані на встановлення, зміну або припинення прав та обов'язків конкретних осіб [15, с. 261], тобто у цьому випадку йдеться лише про адміністративний акт індивідуальної дії.

Схоже трактування адміністративного акта дає В. Тимощук, котрий пропонує розуміти «адміністративний акт» як волевиявлення адміністративного органу щодо вирішення адміністративної справи, спрямоване на виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків конкретних фізичних або юридичних осіб [16, с. 33].

Натомість О. Мандюк у своєму дисертаційному дослідженні «Індивідуальні адміністративні акти: теорія та практика застосування» вживає термін «адміністративні акти» та виділяє у межах цього поняття індивідуальні адміністративні акти

та нормативні акти, які приймають органи публічної адміністрації [12, с. 42]. Таким терміном у своїх наукових працях оперують А. Школик [14] і Р. Калюжний [17].

Зазначимо, що у вітчизняному законодавстві поняття адміністративного акта вперше з'явилося у Постанові Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо упорядкування адміністративних послуг» від 17 липня 2009 р. № 737. У цій постанові вказано, що «адміністративний акт – це прийняте суб'єктом рішення індивідуальної дії, спрямоване на набуття, зміну чи припинення прав та обов'язків особи» [18]. Нині цей документ втратив чинність.

У проекті Закону про адміністративну процедуру (номер, дата реєстрації: 3475 від 14 травня 2020 р.) «адміністративний акт» запропоновано визначати як «рішення індивідуальної дії, прийняте адміністративним органом, спрямоване на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав або обов'язків особи (осіб)» [19].

Принагідно зазначимо, що в Адміністративному кодексі УСРР від 12 жовтня 1927 р. використовувався термін «загальні адміністративні акти», під яким розуміли інструкції й обіжники, обов'язкові постанови [20]. Відповідно до цих положень, адміністративними актами вважали як нормативні, так і індивідуальні документи.

Не лише велике теоретико-пізнавальне, а й практичне значення має класифікація адміністративних актів. Адже системна науково обґрунтована класифікація дає змогу точніше встановити та охарактеризувати їхні істотні ознаки, визначити їхню правову природу та співвідношення між собою. Окрім цього, належна класифікація дає змогу встановити, які саме групи актів входять в обсяг поняття «адміністративні акти», а це своєю чергою підвищує рівень розуміння аналізованого поняття.

Відомо, що адміністративні акти можна класифікувати за різними критеріями (ознаками). Водночас, як вважають у теорії адміністративного права, найтиповішою класифікацією актів діяльності суб'єктів публічної адміністрації є класифікація актів залежно від їх юридичних властивостей та суб'єктів права видання актів [21].

Доволі детальну класифікацію адміністративних актів органів виконавчої влади здійснив І. Артеменко. Вчений пропонує класифікувати їх за такими критеріями: 1) за юридичними властивостями центральних органів виконавчої влади: а) нормативні; б) індивідуальні адміністративні

акти; в) змішані; 2) за порядком прийняття центральних органів виконавчої влади: а) одноособові; б) колегіальні; в) спільні, прийняті двома або більше органами; 3) залежно від суб'єкта видання адміністративних актів центральних органів виконавчої влади: адміністративні акти, що видає керівник центрального органу виконавчої влади, його заступники, начальники територіальних підрозділів тощо; 4) за зовнішньою формою: а) наказ; б) положення; в) настанова; г) директива; г) інструкція; д) розпорядження; е) вказівка; 5) залежно від ступеня відкритості: а) відкриті; б) закриті [22, с. 158–159].

Р. Мельник серед адміністративних актів пропонує виокремлювати: а) нормативні адміністративні акти, тобто акти, які містять норми права, у зв'язку із чим є неперсоніфікованими, розрахованими на багаторазове застосування, та які приймають суб'єкти публічної адміністрації; б) акти-плани; в) адміністративні розпорядження, тобто акти, які видає публічна адміністрація для регулювання внутрішньоорганізаційної діяльності; г) індивідуальні адміністративні акти, тобто акти, спрямовані на регулювання конкретного адміністративно-правового відношення, яке виникає між публічною адміністрацією та приватною особою або конкретизованим колом таких осіб; г) адміністративні договори, адміністративні акти-дії; б) адміністративні акти у приватно-правовій формі [21].

Своєю чергою І. Патерило, досліджуючи сутність і особливості адміністративних актів як основних інструментів діяльності публічної адміністрації, стверджує, що до адміністративних актів публічної адміністрації не можуть належати: акти-дії суб'єктів публічної адміністрації, а також інші самостійні види інструментів діяльності публічної адміністрації (акти-плани, нормативні акти, адміністративні договори); проміжні рішення суб'єкта публічної адміністрації (наприклад, рішення про необхідність подання додаткових документів, необхідних для надання дозволу на розроблення проекту відведення приватній особі земельної ділянки), оскільки вони не мають кінцевого регуляторного впливу; офіційні документи, які засвідчують певні факти (наприклад, диплом про вищу освіту, довідка про реєстрацію заяви про втрату оригіналів уставних документів, витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб підприємців); юридично значуще волевиявлення суб'єкта публічної адміністрації, яке не є регуляторним (наприклад, встановлення строку для сплати штрафу) [23, с. 12].

Натомість А. Школик до основних видів актів публічної адміністрації зараховує індивідуальні адміністративні акти та нормативні акти публічної адміністрації. Поняття «адміністративні акти» та «акти адміністрації», на думку вченого, є однаковими, адже вказують на суб'єкта, що приймає відповідний акт [14, с. 332, 331].

На нашу думку, питання про види адміністративних актів необхідно розглядати насамперед крізь призму судового контролю за їх законністю. Так, відповідно до ч. 2 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони: 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України; 2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); 4) безсторонньо (неупереджено); 5) добросовісно; 6) розсудливо; 7) із дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації; 8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); 9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку [24]. Отже, до компетенції адміністративних судів належать спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень, предметом яких є перевірка законності рішень, дій чи бездіяльності цих органів (осіб), які вони, відповідно, прийняли або вчинили під час здійснення владних управлінських функцій.

Згідно із п. 1 ч. 1 ст. 19 КАС України, юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження. У п. 2 ст. 4 КАС України міститься визначення публічно-правового спору: «спір, у якому: хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; або хоча б одна сторона

надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкту владних повноважень, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; або хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи». Отже, в порядку адміністративного судочинства можуть бути оскаржені як нормативно-правові акти, так і акти індивідуальної дії суб'єктів публічної адміністрації.

Підтримуємо думку про те, що індивідуальні адміністративні акти та нормативні адміністративні акти є видами «адміністративних актів», які своєю чергою входять до ширшої категорії – «правові акти» [12, с. 35].

З'ясовуючи питання про види адміністративних актів, зокрема, належність до таких адміністративних договорів, насамперед зазначимо, що в літературі існує багато визначень сутності адміністративного договору. Більшість науковців розглядають адміністративний договір через обов'язкову наявність у ньому суб'єкта владних повноважень і підпорядкування між суб'єктами, які укладають адміністративний договір. Разом із тим, деякі вчені вважають, що у визначенні сутнісної характеристики адміністративного договору треба орієнтуватись не на характеристики сторін, а на специфіку змісту договору та предмета договору, який становлять дії, причому не поодинокі, а побудовані в певній послідовності, їх сукупність, тобто діяльність. Така діяльність порівняно самостійна, що окреслюється умовами договору [25, с. 203].

Отже, предметом адміністративного договору можна вважати дії, які становлять предмет діяльності відповідних органів у межах їхньої компетенції, зумовлюють юридичні наслідки для самих сторін і для третіх осіб, здійснюються у сфері публічного управління, спрямовані на досягнення визначеної мети – задоволення публічного інтересу. Предмет адміністративного договору є підставою для відокремлення його від інших публічних договорів [26].

Актуальне визначення адміністративного договору міститься у ст. 4 КАС України. Відповідно до п. 16 ч. 1 ст. 4 КАС України, адміністративний договір – це «спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на їх волеузгодженні, має

форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері і укладається на підставі закону: а) для розмежування компетенції чи визначення порядку взаємодії між суб'єктами владних повноважень; б) для делегування публічно-владних управлінських функцій; в) для перерозподілу або об'єднання бюджетних коштів у випадках, визначених законом; г) замість видання індивідуального акта; г) для врегулювання питань надання адміністративних послуг» [24]. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 19 КАС України, компетенцією адміністративних судів є спори, що виникають із приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів.

З огляду на вищезазначене та розуміючи категорію «акт» як дії, рішення, вчинки, документи, вважаємо категорію «адміністративний договір» похідною від категорії «адміністративний акт».

Говорячи про вчинення (здійснення) реєстраційних та інших юридично значущих дій, підтримуємо думку вчених про те, що ця форма управлінської діяльності не заслуговує на виокремлення в окрему форму публічного управління, оскільки охоплюється такою формою, як прийняття (вчинення) адміністративних актів, адже адміністративний акт може мати усну або письмову форму, вчинятися у вигляді певних дій, є елементом адміністративної процедури, тобто процедурною дією [16, с. 32–33].

Так само не вважаємо за необхідне виділяти як окрему форму управління акти планування.

Щодо організаційних та матеріально-технічних форм управлінської діяльності, вважаємо, що ці форми неоднорідні за призначенням і функціями. Відповідно використання деяких з них у практичній діяльності суб'єктів управління може спричинити певні юридичні наслідки [27]. А отже, згідно із ст. 2 КАС України, організаційні та матеріально-технічні форми управлінської діяльності, врегульовані нормами права, також зараховуємо до узагальнювальної категорії «адміністративний акт».

Висновки. З урахуванням усього вищезазначеного, вважаємо, що основною формою публічного управління є ухвалення, реалізація адміністративних актів. Під узагальнювальним терміном «адміністративний акт» розуміємо дії (рішення) суб'єктів публічного управління, здійснювані в межах їхньої компетенції, визначеної законом, у передбачений законом спосіб, які спричиняють юридичні наслідки. До видів адміністративних актів пропонуємо зарахувати: 1) адміністративні нормативні акти (встановлюють, змінюють чи припиняють норми права, розраховані на широке коло осіб); 2) індивідуальні адміністративні акти (передбачають конкретні приписи, звернені до окремого суб'єкта чи юридичної особи, застосовуються одноразово і після реалізації вичерпують свою дію); 3) адміністративні договори; 4) адміністративні акти-дії.

Список літератури:

1. Малиновський В.Я. Державне управління : навч. посіб. Луцьк : Вежа, 2000. 558 с.
2. Петрова І., Руда О. Публічне управління як фактор і стимулятор модернізації адміністративного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 131–135.
3. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід : монографія / за заг. ред. С. Чернова, В. Воронкової, В. Банаха, О. Сосніна, П. Жукаускаса, Й. Ввайнхардт, Р. Андрюкайтене. Запоріжжя : ЗДІА, 2017. 608 с.
4. Нагаєв В.М. Публічне адміністрування : елек. навч. посіб. Харків : ХНАУ, 2018. 278 с.
5. Правоторова О.М. Форми адміністративної діяльності публічної адміністрації в механізмі адміністративно-правової охорони. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 123–127.
6. Паладій М. Організаційно-правові форми державного управління сферою інтелектуальної власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2011. № 6. С. 3–9.
7. Коваль Л. Адміністративне право України : курс лекцій. Київ : Основи, 1994. 154 с.
8. Колпаков В.К. Поняття форм публічного адміністрування. *Адміністративне право і процес*. 2012. № 2(2). С. 43–51.
9. Тимошук В.П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії : монографія. Київ : Конус-Ю, 2010. 296 с.
10. Сучасний словник іншомовних слів / укл.: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 789 с.
11. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник у 2 т. / В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Ю.П. Битяк та ін.; за ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Юридична думка, 2004. Т. 1. 584 с.
12. Мандюк О.О. Індивідуальні адміністративні акти: теорія та практика застосування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2017. 213 с.
13. Курс адміністративного права України : підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко та ін.; за ред. В.В. Коваленка. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.

14. Школик А.М. Індивідуальні адміністративні акти як основна форма діяльності публічної адміністрації. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2012. Вип. 1. С. 329–334.
15. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / за заг. ред. Р.С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.
16. Тимошук В.П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії : монографія. Київ : Конус-Ю, 2010. 296 с.
17. Калюжний Р. Публічний інтерес в адміністративному праві. Національна Академія Внутрішніх справ України. С. 85–92. URL: <http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/26547/1>.
18. Про заходи щодо упорядкування адміністративних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2009 р. № 737. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/737-2009-%D0%BF>. (документ втратив чинність).
19. Проект Закону про адміністративну процедуру від 14 травня 2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834.
20. Адміністративний кодекс УСРР, затверджений постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 12 жовтня 1927 р. Кодекс втратив чинність згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 21 серпня 1985 р. № 807-XI. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP270014.html.
21. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. вид. 2, змін. і доп. Київ : Істина, 2012. 528 с.
22. Артеменко І.А. Адміністративні акти органів виконавчої влади: питання класифікації та стадії процедури їх прийняття. *Порівняльне аналітичне право*. 2014. № 6. С. 158–160.
23. Патерило І.В. Сутність та особливості адміністративних актів як основних інструментів діяльності публічної адміністрації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 31(3). С. 10–14.
24. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36. № 37. Ст. 446.
25. Тимчишин Т.М. Адміністративний договір як акт правового застосування. Загальна характеристика. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. Вип. 2. С. 199–207.
26. Бандурка О.О. Адміністративний договір як форма регулювання адміністративних відносин. *Верховенство права*. 2017. № 2. URL: <http://sd-vp.info/2017/administrativnij-dogovir-yak-forma-regulyuvannya-administrativnih-vidnosin/>.
27. Пучкова М.В. Формы государственного управления: понятие и их общие признаки. *Труды Института государства и права Российской академии наук. Обл. Государство и право. Юридические науки*. 2015. Вип. 4. С. 17–35.

Melnychenko B.B. ADMINISTRATIVE ACT AS THE MAIN FORM OF PUBLIC MANAGEMENT

The article is devoted to the study of the problems of forms of public management. It is noted that the issues of forms of management, their concepts, types, criteria for classification still belong to the debatable in the domestic science of administrative law. It was found that the forms of public management can be understood as the external expression (external design) of the activities of public management entities to implement their functions within the established competence; unified by external features formalized types of specific results of public management, their departments and officials, which allow organizational and legal support to achieve this goal. It is stated that it is common in the science of administrative law to claim that the external expression of the activities of public management entities to implement their functions within the established competence, which prevails, are their acts. It is stated that in order to explain the content of the category “act” in the literature, several approaches have been proposed, but two scientific statements dominate. According to the first – it is authoritative, due to law, decisions, actions, deeds. According to the second, it is a kind of documents that are the result of the activities of the relevant bodies. It is revealed that the understanding of “act” as an action (volitional action, expression of will) is dominant in domestic administrative law. After all, as scientists-administrators note, it is impossible to carry out management without acting. In this case, the content of the act as an action does not deny that the legal act may take the form of a document. It is emphasized that most often it is in the documentary form that the expression of the will of public management bodies finds its expression. It is concluded that the main form of public management is the adoption, implementation of administrative acts.

Key words: public management, forms of public management, administrative act.

Пайда Ю.Ю.

ЗВО «Кам'янець-Подільський податковий інститут»

СУТНІСТЬ ТА СПЕЦИФІКА СПІВВІДНОШЕННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ З ІНШИМИ ГАЛУЗЯМИ ПРАВА

Взаємини органів публічної адміністрації з іншими суміжними галузями публічного права відіграють значну роль у з'ясуванні їх соціальної природи та призначення, відмітних особливостей змісту, а також у визначенні їх місця в правовій системі. У статті досліджується поняття «органи державного управління» у вузькому та широкому змісті. Автор зазначає, що поняття «публічна адміністрація» слід визначати як систему державних органів виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та інших суб'єктів, наділених адміністративними функціями, покладеними на забезпечення інтересів як держави, так і суспільства загалом, а також як сукупність встановлених законом адміністративно-управлінських дій та заходів.

Автор зазначає, що органи публічної адміністрації, зберігаючи ідентичність, виражену в їх предметі та методі, тісно взаємодіють з усіма галузями права, що існують на даний час; також спостерігається імплементація адміністративного права у сфері інших органів права. Таке явище підкріплюється фактичною наявністю управлінських відносин у певній галузі права. Органи державної адміністрації не тільки захищають відносини з громадськістю, а також можуть виступати їх регулятором. Найбільш незалежними є такі галузі права, як адміністративне, кримінальне, міжнародне та конституційне право. Автор аналізує правовий статус органів публічної адміністрації, з'ясовує характер, специфіку та форми їхньої взаємодії з іншими галузями права. Особлива увага приділяється формам співвідношення публічної адміністрації та конституційного права.

Розміщенням органів публічної адміністрації між Особливим адміністративним правом та конституційним правом у системі національного права, його спрямуванням на налагодження продуктивного симбіозу між цими галузями права обґрунтовується його сприйняття як незалежного правового утворення.

Проведене комплексне дослідження вищезазначеної проблематики дає підстави стверджувати, що українське правове поле має істотні прогалини та потребує ґрунтового вдосконалення у сфері нормативно-правового окреслення та закріплення питань відповідальності органів та посадових осіб, особливо місцевої публічної влади.

Ключові слова: органи публічної адміністрації, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, конституційне право, адміністративне право.

Постановка проблеми. Розглянемо імплементацію адміністративного права в царину інших правових галузей на прикладі органів публічної адміністрації, які, зберігаючи свою самобутність, відображену в її предметі та методі, активно взаємодіють з усіма галузями права, що нині існують. Основою цього явища є реальна присутність управлінських відносин у предметі різних галузей права. Найбільше органи публічної адміністрації є дотичними до конституційного права. Це пояснюється тим, що обидві галузі мають спільний об'єкт дії, а саме сферу виконавчої влади. Відокремити ці галузі права можна лише за допомогою методу правового регулювання. Конституційне право має вплив на відносини у стані стагнації, а відповідно фіксує та закріплює різно-

манітні суспільні відносини, найважливіші принципи функціонування і організації тощо. Своєю чергою адміністративне право регулює ті ж відносини в процесі їх розвитку, під час їх реалізації на практиці та функціонування, уточнює їх зміст, надає конкретного вираження.

Регулювання відносин, в яких домінують інтереси публічного характеру, є прерогативою адміністративного права. Відносини, в яких превалюють приватні інтереси (їх захист здійснюється у позитивному порядку) є привілеєм цивільного права. Водночас і органи публічної адміністрації, і галузь цивільного права регулюють відносини майнового характеру. Важливим є і те, що норми цивільного права регулюють відносини між рівноправними сторонами, тоді як норми адміністра-

тивного права регулюють відносини, засновані на субординації сторін. Спільний метод регулювання відносин також прослідковується між органами публічної адміністрації та галуззю фінансового права. Суспільні відносини виникають у процесі накопичення і розподілення державою грошових коштів, тобто фінансові відносини є предметом фінансового права. Органи публічної адміністрації, своєю чергою, відповідають за організацію роботи фінансових органів та регулюють управлінські відносини у цій галузі. За характером та спрямованістю відповідних заборон можна розмежувати сферу впливу органів публічної адміністрації від галузі кримінального права.

Для написання статті було використано праці Ю.В. Ващенко, Л.Д. Ковалю, В.В. Книша, О.Д. Лазора, Р.С. Мельника, О.В. Совгирі, Г.І. Салівона, А.М. Школика та ін.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд поняття «органи державного управління» у вузькому й широкому змісті та з'ясування їх співвідношення з іншими галузями права.

Виклад основного матеріалу.

1. Поняття «органи публічної адміністрації» та особливості взаємозв'язку з іншими галузями права

Особливо важливим для визначення соціальної природи, функціонування, з'ясування особливостей змісту та місця органів публічної адміністрації у правовій системі стає дослідження співвідношення органів публічної адміністрації із суміжними галузями права. Тісна взаємодія пов'язує органи публічної адміністрації, які мають власний предмет і метод, майже з усіма наявними правовими галузями. Ці відносини зачіпають своїм регулятивним впливом різні сфери як суспільного, так і державного життя, що є важливим фактором для характеристики такого явища.

Публічна адміністрація – це система організаційно-структурних утворень, які на законних підставах набули владних повноважень для їх реалізації в публічних інтересах [3, с. 30].

Держава здійснює публічне адміністрування за допомогою різноманітних організацій та органів, які і становлять систему суб'єктів адміністративно-правового регулювання, про що засвідчують реалії сучасного етапу розвитку суспільства в Україні. З огляду на вищезазначене науковці у галузі адміністративного права поділяють цих суб'єктів на дві групи: консультативно-дорадчі та виконавчо-розпорядчі.

Натепер необхідно визнати, що поняття «публічна адміністрація», незважаючи на частоту використання у нормативно-правових актах та наукових працях вітчизняних та закордонних адміністративістів, досі не отримало єдиного підходу до його визначення у сучасній науці. Ця обставина зумовлює та актуалізує необхідність удосконалення наукових розробок, подальшого дослідження цього поняття, його квінтесенції та виявлення особливостей, властивих лише для українських реалій.

Проаналізувавши певні нормативно-правові акти Європейського Союзу, можна дійти висновку, що саме там уперше вживається такий термін, як «публічна адміністрація». Важливо, що в праві ЄС поняття «публічна адміністрація» застосовуються у широкому і вузькому змісті. З огляду на предмет нашого дослідження слід акцентувати увагу на вузькому виді цього поняття, де публічною адміністрацією вважаються «регіональні органи, місцеві та інші органи публічної влади», «публічна служба» та «центральні уряди» [12, с. 89].

Широкий зміст цього поняття в європейському праві передбачає, що до «публічної адміністрації» належать не лише органи публічної влади, а й ті органи, які виконують передані нею функції та організаційно до неї не належать. Резолюція щодо публічної відповідальності, своєю чергою, дає таке поняття, як «публічна влада». До неї відносять будь-яких фізичних осіб, що виконують повноваження офіційних органів, та будь-які установи публічного права (незалежні публічні підприємства, місцеві та регіональні органи державної влади, державу).

Отже, структурними елементами публічної адміністрації, як сукупності недержавних та державних суб'єктів, є виконавчі органи місцевого самоврядування та органи державної виконавчої влади. До системи державних органів виконавчої влади відносять найвищий орган у низці органів державної виконавчої влади – Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади – міністерства, державні комітети, центральні органи зі спеціальним статусом, а також місцеві органи державної виконавчої влади – місцеві державні адміністрації.

Підприємства, організації, комунальні та державні заклади є ще одними суб'єктами, які виконують публічні функції. Вони (до прикладу, рятувальні служби, невідкладна медична допомога та ін.), виконуючи свої публічні функції, належать до публічної сфери і потребують специфічного регулювання режиму праці, на відміну від суб'єктів приватної сфери [10, с. 22].

Для налагодження задоволення інтересів суспільства та держави публічна адміністрація в разі потреби цілеспрямовано впливає на сфери життєдіяльності суспільства та діяльність його суб'єктів. З цього витікає, що наділені адміністративними та управлінськими функціями організації, установи, підприємства, виконавчі органи місцевого самоврядування та органи державної виконавчої влади утворюють певну систему, виконують встановлені законом заходи і дії для забезпечення інтересів суспільства загалом та держави зокрема, що і охоплюється поняттям «публічна адміністрація».

Виконують функції публічної адміністрації і різноманітні суб'єкти, до яких належать громадські організації (наприклад, у сфері професійного самоврядування), підприємства та установи приватної, комунальної чи державної власності, органи місцевого самоврядування та виконавчої влади [1, с. 8].

Усі інші суб'єкти мають лише делеговані повноваження на виконання функцій публічного характеру, які вони здійснюють тимчасово (наприклад, у разі передачі приватним структурам права виконання деяких публічних завдань), або на постійній основі (це можна продемонструвати на прикладі забезпечення школами отримання загальної середньої освіти). Саме адміністративне право, як наука, досліджує правовий статус цих суб'єктів. У полі зору науковців-адміністративістів країн континентальної правової системи найчастіше опиняється вивчення адміністративно-правового статусу таких закладів, як бібліотеки, університети, лікарні тощо.

З огляду на вищезазначене слід підкреслити, що дослідження саме правового статусу органів публічної адміністрації має перевагу над іншими в структурно-організаційній частині адміністративного права. Система цих органів є багатоструктурною та має безліч відмінностей у різних країнах, а отже, потребує більш детального вивчення.

До першої групи структур органів публічної адміністрації належать органи виконавчої влади. За територіальною ознакою (мається на увазі територія, на яку поширюються їх повноваження) та ознакою наданої компетенції вони поділяються на місцеві (префектури, адміністрації та ін.), центральні (органи із загальнонаціональною компетенцією, в т.ч. і міністерства) та вищі (глава держави, уряд) [6, с. 68].

Правова доктрина більшості країн має спрощений поділ і містить лише такі види органів виконавчої влади, як місцеві та центральні. Уряд із загальною компетенцією входить у склад центральних

органів, на відміну від відомств та міністерств, які мають спеціальну. Модель виконавчої влади залежить від форми державного правління, що існує у певній країні. Отже, на загальнодержавному рівні є виконавча влада, спрямована на реалізацію завдань глави уряду та глави держави (це стосується президентсько-парламентських республік та парламентських республік і монархій) та глави держави (лише у президентських республіках).

У царині функціонування механізму виконавчої влади з метою захисту від посягань на правовий режим органи публічної адміністрації містять та постійно зміцнюють правові засоби захисту. Під час недбалого виконання або повного невиконання вимог адміністративно-правових норм починають діяти такі засоби адміністративно-примусового характеру, як попереджувальні, припиняючі та каральні.

Здебільшого органи публічної адміністрації виступають у ролі регулятора суспільних відносин, що виникають, а не лише захищають їх.

Конституційне, кримінальне, міжнародне та адміністративне право є найбільш незалежними галузями права. У праві також часто можна спостерігати симбіоз різноманітних галузей права та законодавства. Це гарно демонструє взаємодія кримінально-правових, адміністративно-правових та цивільно-правових норм у природоохоронному та земельному праві. У цьому разі спостерігається імплементація у сферу інших правових галузей норм адміністративного права.

Основою цього феномена є реальна присутність у предметі різних галузей права управлінських відносин. Це підтверджує наявність низки адміністративно-правових за своїм змістом норм навіть у цивільному законодавстві [4, с. 12].

Найбільш тісно органи публічної адміністрації взаємодіють з конституційним (державним) правом. Конституційно-правові норми є засадничими, фундаментальними для створення адміністративно-правових норм.

Регулювання майнових відносин тісно пов'язує цивільне право та органи публічної адміністрації, оскільки обоє виконують регулятивні функції у цій сфері. Адміністративно-правові норми є регуляторами відносин, в яких одна сторона підконтрольна іншій, натомість цивільно-правові норми регулюють відносини між рівноправними сторонами.

У сфері трудового права також спостерігається взаємодія норм, особливо в галузі регулювання службових відносин. Метою адміністративного права у цьому разі є регулювання державно-служ-

бових відносин, зокрема правил користування службовими документами, повноважень посадових осіб з організації трудового процесу, порядку проходження та умов вступу на державну службу та ін. Трудове право та його норми, своєю чергою, окреслюють ранг учасників трудового процесу, тобто службовців.

Також неможливо обійти увагою взаємодію органів публічної адміністрації з фінансово-правовими нормами. Витоками фінансового права науковці вважають державне право, адміністративне право та окремі норми цивільного права. Регулювання відносин у фінансовій сфері діяльності держави, а саме з приводу акумулювання та розподілу коштів (національного доходу держави), є предметом регулювання фінансового права. Саме адміністративно-правовим методом регулюють відносини, що виникають у цій сфері. Проте специфічні особливості та велика роль у регулюванні нагромадження, розподілу і використання (визначення призначення) коштів в інтересах держави сприяли виокремленню фінансового права у самостійну галузь. Тому зазначимо, що адміністративне право відповідає за організацію роботи фінансових органів, а фінансове право відповідає за розподіл фінансів. Такий специфічний вид економічних відносин, як фінансові відносини, регулюються фінансовим правом, а управлінські відносини в галузі фінансів, відповідно, адміністративним правом [12, с. 46].

Виходячи із вищезазначеного, можемо зробити висновок, що відділити природоохоронне, митне, земельне, підприємницьке право від сфери впливу органів публічної адміністрації досить складно. Предмет зазначених галузей та більша частина відносин, що виникають, утворюють певний механізм співвідношення та можуть бути впорядковані за допомогою методів та відповідних норм адміністративного права.

2. *Форми співвідношення органів публічної адміністрації та конституційного права*

Репрезентанти конституційно-правової науки акцентують увагу на великому значенні конституційного права для всієї системи права загалом та наголошують, що воно є фундаментом для кримінального, адміністративного, екологічного, цивільного, фінансового права тощо, а також приділяють багато уваги дослідженню співвідношення державного та конституційного права [1, с. 8]. Своєю чергою науковці-адміністративісти особливо виділяють необхідність вивчення співвідношення саме адміністративного права з іншими, зокрема і з конституційним правом.

Дослідження співвідношення різних процесів, понять, явищ та ін. полягає у виокремленні відмінностей та спільних ознак. Звичайно, публічне адміністрування має багато спільних рис із конституційним правом. Обое базуються на принципах верховенства права, законності та поділу влад, є основоположними публічно-правовими галузями. Спільним також є те, що вони координують суспільні відносини, що виникають у публічно-управлінській сфері та сфері виконавчої влади, а також спрямовані на забезпечення і захист свобод і прав людини в публічно-управлінській сфері.

Розмежування органів публічної адміністрації та конституційного права у зарубіжній та вітчизняній юридичній літературі здійснюється різними методами. В основному науковці-адміністративісти схиляються до того, що конституційно-правові норми є більш загальними порівняно із нормами адміністративного права, які деталізують їх. Отже, органи публічної адміністрації чітко визначають, деталізують норми конституційного права стосовно організації діяльності суб'єктів публічної адміністрації, вони встановлюють механізми реалізації та захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Регулювання багатоаспектної та щоденної діяльності органів державного управління у виконавчорозпорядчій сфері є основоположним для органів публічної адміністрації та бере свій початок з конституційного права. Положення Конституції України та інші джерела конституційного права, які стосуються функціонування розпорядчих та виконавчих органів, конкретизуються та розвиваються у нормах адміністративного права [3, с. 28].

Необхідно відрізнити конституційне право від органів публічної адміністрації, незважаючи на те, що воно певною мірою є його фактичним втіленням. Розташовані у системі національного права поміж Особливим адміністративними правом та конституційним правом та скеровані на налагодження взаємозалежності та співдії між ними, органи публічної адміністрації є на ділі самостійним правовим утворенням [10, с. 205].

Адміністративне право перебуває на рубежі між державними інституціями та державними службовцями, з одного боку, та організованими групами, фірмами, громадянами і негромадянами – з іншого, тобто на грані між суспільством і державою. Незважаючи на фундаментальні засади (правила бюрократичних організацій, статути, право державної служби), призначенням адміністративного права також є створення та еволюція способу, у який організації та фізичні особи випробовують

та ставлять під сумнів режим суспільно-політичного життя сьогочасної держави поза виборчим процесом. Переважають такі дві багатоскладові задачі, як проведення зовнішніх перевірок, що забезпечують демократичні зобов'язання і кваліфікацію адміністрації та забезпечення безпеки громадян у державі [8, с. 8].

Загалом підтримуючи думку про можливість використання критеріїв конкретизації і деталізації норм конституційного права у адміністративному праві, мусимо відзначити, що цього не вистачає для остаточного розмежування вищезазначених галузей права. Відзначає цей фактор і А.М. Школик, підкреслюючи, що «адміністративне право відіграє величезну роль у реалізації положень Конституції щодо правового статусу людини і громадянина. Адміністративно-правові норми не тільки конкретизують ці поняття, а й визначають порядок реалізації конституційних прав і свобод, чітко окреслюють їх гарантії, а також доповнюють їх чисельними іншими правами, а за певних умов – й обов'язками, які не зазначені в Конституції» [14, с. 39].

Стагнація врегульованих нормами права відносин є подальшим критерієм, яким послуговуються фахівці під час розмежування адміністративного та конституційного права. Загально визнано, що конституційне право врегульовує відносини у сфері публічного управління у період стагнації, натомість адміністративне право регулює зазначені відносини під час їх плину. Оскільки об'єктом дії обидвох галузей права є сфера виконавчої влади, радимо використовувати метод правового регулювання як критерій для розмежування цих галузей права. Ще раз наголошуємо, що конституційне регулювання впливає на відносини, які перебувають у стані спокою. Якраз досягнення періоду стагнації, закріплення розмаїтих суспільних відносин стають метою конституційного регулювання, тоді як адміністративно-правові норми врегульовують ті ж відносини у період їх розвитку, під час стану функціонування, утилітарного втілення [2, с. 8].

Конституційне право, з якого і виникло адміністративне право, досліджує структуру уряду, тоді як адміністративне право займається функціями уряду. У цьому разі адміністративне право займається вивченням втілення влади виконавчою її гілкою, а конституційне право досліджує владу та структуру уряду, тобто охоплює законодавчу, виконавчу і, відповідно, судову гілки влади [6, с. 23].

Традиційно визнано, що органи публічної адміністрації послуговуються конституційним правом та мають спільну мету із захисту прав, контролю витрат та накладення певних обмежень

на уряд. У цьому контексті відзначимо, що провідною відмінністю між зазначеними галузями права є їх місце у публічному праві (враховуючи субординацію). Адміністративне право має вплив на менш важливі підзаконні акти, конституційне ж право послуговується найвищими нормами держави. Водночас ці галузі застосовують не однакові процедури впливу та способи вираження і закріплення правових норм, наділення їх юридичним значенням. Вирішенням конституційно-правових та адміністративно-правових спорів у певних країнах займаються різні суди. Саме тоді як конституційне право набуває порівняльно-історичних (компаративних) рис і судді постійно цитують рішення своїх колег адміністративне право залишається афілійованим з національною державою.

У сферу дослідження як конституційно-правових, так і адміністративно-правових галузей входять проблеми з визначення такої багатоаспектної категорії, як правовий статус суб'єктів публічної адміністрації. Через сприяння практичними адміністративно-правовими механізмами втілення конституційно-правових норм, удосконаленню конституційно-правового регулювання репрезентанти науки конституційного права небезпідставно користуються науковими результатами вчених-адміністративістів. Тому не дивним є використання конституційно-правових моделей, які є напрацюваннями вчених-конституціоналістів, представниками науки адміністративного права у своїх дослідженнях адміністративно-правових проблем публічної адміністрації.

Визначення меж певного наукового дослідження є вагомим, з огляду на реалії, коли відносини, в яких беруть участь суб'єкти публічної адміністрації, раціонально регулюються нормами як конституційного, так і нормами адміністративного права. Відзначимо, що науковці користуються для цього різними підходами. У змісті Загального адміністративного права переважають конституційно-правові норми, тобто норми Конституції України та конституційних законів, а в підгалузях Особливого адміністративного права лише окремі норми частково стосуються інституту правового статусу публічної адміністрації [12, с. 29].

Участь уряду у державно-адміністративних відносинах регламентується нормами адміністративного права, а державно-політичні відносини за його участю – нормами конституційного права. Зазначена проблематика виносить на передовий край визначення місця та правового статусу центральних органів виконавчої влади у правовій системі. Характеризуватися конституційно-

правовим статусом можуть лише міністерства. Отже, наявність низки політико-правових повноважень, конституційно-правової процедури призначення та звільнення міністрів, їх відповідальності та наявності конституційних норм щодо них взагалі є фундаментальними підвалинами для виокремлення конституційно-правового статусу міністерств. Однозначно, що конституційне формулювання «міністерства та інші центральні органи виконавчої влади» наводить нас на висновок, що саме його було враховано.

Лише один вид центральних органів виконавчої влади має визначення у Конституції України, тоді як усі інші спираються на її положення та регламентуються законами [5, с. 4]. Досі незавершеною є дискусія щодо співвідношення адміністративно-правових та конституційно-правових аспектів у правовому статусі міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, цей висновок можна зробити, проаналізувавши положення сучасного законодавства України. У Конституції України містяться норми щодо суб'єкта утворення, реорганізації, ліквідації як міністерств, так й інших центральних органів виконавчої влади (в тому числі і Кабінет Міністрів України, згідно з п. 91 ч. 1 ст. 116 Конституції України), суб'єктів призначення на посади та звільнення з посад міністрів (Верховна Рада України, згідно з п. 12 ст. 85 Конституції України), а також керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу КМУ (п. 92 ч. 1 ст. 116 Конституції України). У Основному Законі України також зазначено, що діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади координується і спрямовується Кабінетом Міністрів України [5, с. 7].

Обов'язковій реєстрації в порядку, встановленому законом, підлягають нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (згідно зі ст. 117 Конституції України). Отже, саме Основний Закон України є фундаментальним для визначення правового статусу як міністерств, так і інших центральних органів виконавчої влади. Водночас відповідно до ст. 12 ч. 1 п. 92 Конституції України організація та діяльність органів виконавчої влади визначаються виключно законами України. Тобто згідно з Основним Законом України саме законодавці за допомогою прийняття чергових законів вирішують питання про можливість існування у системі органів виконавчої влади поряд із зазначеними вище нових [7, с. 21].

Вважаючи виникнення нових видів органів виконавчої влади, Ю.В. Ващенко відносив їх до практичного державотворення. При цьому учений наголошував на рухливості, динамічності за умови, звичайно, стабільності фундаментальних критеріїв конструкції системи органів виконавчої влади. Саме стабільність основоположних параметрів він вважав предметом конституційного права, тоді як усе інше відносив до результату поточної політики держави [3, с. 6].

Нині у Законі України «Про центральні органи виконавчої влади» деталізуються конституційно-правові норми, які стосуються визначення правового статусу міністерств і інших центральних органів виконавчої влади [11]. У ньому окреслено правові засади діяльності та організації міністерств і інших органів виконавчої влади та визначені види інших органів виконавчої влади. Зауважимо, що організація, повноваження і порядок діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади визначаються Конституцією України, цим та іншими законами України (ст. 3 Закону «Про центральні органи виконавчої влади»).

Діяльність центральних органів виконавчої влади стабілізується Кабінетом Міністрів України за допомогою затвердження певних положень, що віднесено науковцями-адміністративістами до підзаконного нормативно-правового рівня. Логічним видається, що взаємодії, які виникають та пов'язані із реалізацією Кабінетом Міністрів України конституційних повноважень у сфері утворення, реорганізації та ліквідації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, призначення на посади та звільнення з посад керівників, нормативно-правового регулювання їх діяльності, їх спрямування та координація, коректно визначені у законах України, становлять предмет адміністративно-правового регулювання і мають бути об'єктом саме адміністративно-правових наукових розвідок.

У межах правової фіксації статусу центральних органів виконавчої влади не можуть бути залишені без уваги державні органи, що довгий час володіли статусом центральних органів виконавчої влади. А саме національні комісії з питань здійснення державного регулювання у певних сферах, які на сучасному етапі виведені законодавцем за межі системи.

Вважаємо, що запорукою належного функціонування сучасної української правової системи є закріплення у Основному Законі України правового статусу зазначених органів, а саме їх виду, повно-

важень вищих органів держави, дотичних до їх утворення, реорганізації та ліквідації, призначення їх голів та членів, які мають отримати ґрунтовну деталізацію у інших законах України. Доречним з огляду на вищезазначене могло б бути використання рекомендацій представників науки адміністративного права для подальшого процесу розробки відповідних положень Конституції України.

З метою розмежування адміністративного та конституційного права використовують такі параметри, як уточнення правових норм, сталість правовідносин, відповідний стратегічний, тактичний і матеріальний характер правових норм. Конституційне право покликане зафіксувати основоположні права, свободи людини та окреслити основні засади організації і діяльності публічної адміністрації, водночас адміністративне право скероване на їх реалізацію та конкретизацію. Конституційне право в основному регулює відносини у сфері публічного управління та виконавчої влади у стані стагнації. Воно фіксує основні права та обов'язки людини та громадянина, що втілюються у життя у сфері публічного управління та виконавчої влади, основні принципи організації і діяльності органів виконавчої влади, інших суб'єктів публічної адміністрації та ін.

Адміністративне право зосереджене на процесі виникнення та регулювання відносин у сфері виконавчого права та публічного управління, досліджуючи внутрішню організаційну діяльність публічно-адміністративних суб'єктів, механізм реалізації ними своїх функцій, повноважень та завдань, а також механізми реалізації та захисту прав юридичних і фізичних осіб у сфері публічної адміністрації та виконання покладених на них обов'язків [13, с. 3].

Відзначимо, що динаміка і статика органів публічної адміністрації та конституційного права стає очевидною з огляду на те, що конституційне право є більш статичним, оскільки однією з основних рис конституції є її стійкість та довговічність, а необхідність оперативного реагування на зміни у суспільстві і державі є предметом регулювання більш активних, рухливих і динамічних органів публічної адміністрації. Це зумовлює і зворотний вплив адміністративного права на конституційне, коли можна побачити зміни в адміністративно-правовому регулюванні з огляду на нові виклики у сфері публічного управління та виконавчої влади, що зумовлені, своєю чергою, розвитком механізмів конституційно-правового регулювання. Конституційне та адміністративне право співвідносяться між

собою як стратегічна та тактична галузі права. Перша визначає головні орієнтири правового розвитку держави у довгостроковій перспективі, друга пропонує чіткі механізми та способи досягнення поставлених цілей.

Проаналізувавши вищезазначені параметри та критерії, напрошується логічний висновок, що в адміністративному праві домінують процедурні норми, що регулюють чіткі механізми реалізації конституційно-правових норм, на противагу їм у конституційному праві переважають норми матеріального права. Вказані норми матеріального права, які регулюють відносини у сфері публічної адміністрації, пересікаються із процедурними нормами та інтегруються між собою [9, с. 78].

Отже, відмінними рисами конституційного права та органів публічної адміністрації є їх національне забарвлення, зумовлене формою державного правління, змістом головного закону певної держави, специфікою організації системи публічної адміністрації, дивергентністю адміністративного права та ін. Тому у різних державах місце, відведене для конституційного та адміністративного, а відповідно і місце межі між ними може істотно різнитися. Особливо слід наголосити на надзвичайно важливому в умовах конституційної реформи та реформи публічної адміністрації, які відбуваються в Україні, та спрямованості на європейську інтеграцію нашої держави, об'єднанні зусиль представників адміністративного права та репрезентантів науки конституційного права з метою створення дієвих, обґрунтованих наукою моделей діяльності та організації публічної адміністрації, а також механізмів реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, які виникають у процесі цієї діяльності.

Висновки. Отже, органи публічної адміністрації у сфері функціонування механізму виконавчої влади, на відміну від багатьох інших правових галузей, мають та нарошують власні юридичні засоби та методи захисту від посягань на правовий режим. Попереджувальні, припиняючі і каральні засоби адміністративно-примусового характеру стають невідворотним наслідком недбалого виконання або невиконання загалом вимог адміністративно-правових норм.

Здебільшого органи публічної адміністрації виступають не лише у ролі регулятора, а й дієво захищають суспільні відносини. Конституційне, кримінальне, адміністративне, міжнародне, громадянське право є найбільш самостійними галузями права. Всі інші випадки висвітлюють взаємодію різноманітних галузей права та зако-

нодавства. Наприклад, у природоохоронному та земельному праві чітко проявляється симбіоз кримінально-правових, адміністративно-правових та цивільно-правових норм. Особливо проявляється імплементація адміністративного права у сферу інших правових галузей. Це явище зумовлене реальною наявністю управлінських відносин у предметі різних галузей права. Звідси впливає наявність хоч і невеликої частини адміністративно-правових за своїм призначенням норм навіть у цивільному законодавстві.

Базовим фундаментом для органів публічної адміністрації слугують норми конституційного права, вони ж контролюють багатоаспектні та буденні виконавчо-розпорядчі зусилля органів державного управління. Тези Основного Закону України та інших джерел конституційного права у сфері виконавчих та розпорядчих органів конкретизуються і отримують свій розвиток у нормах адміністративного права.

Необхідність розмежування конституційного права від органів публічної адміністрації стала особливо актуальною, незважаючи на те, що друге є реальним проявом першого. Розміщенням органів публічної адміністрації між Особливим адміністративним правом та конституційним правом у системі національного права, його спрямуванням на налагодження продуктивного симбіозу

між цими галузями права обґрунтовується його сприйняття як незалежного правового утворення.

На наш погляд, правовою підставою муніципально-правової відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, як органів місцевої публічної влади, можуть бути акти місцевого самоврядування. Це підкріплюється ст. 20 Закону України «Про місцеве самоврядування», яка пропагує невтручання органів державної влади та їх посадових осіб у здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм повноважень, а також обмеження державного контролю за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування та можливість його здійснення лише на підставі, у межах повноважень і у спосіб, які передбачені Основним та іншими законами України.

Проведене комплексне дослідження вищезазначеної проблематики дає підстави стверджувати, що українське правове поле має істотні прогалини та потребує ґрунтового вдосконалення у сфері нормативно-правового окреслення та закріплення питань відповідальності органів та посадових осіб, особливо місцевої публічної влади (представницьких органів місцевого самоврядування, виконавчих комітетів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів, депутатів місцевих рад, місцевих державних адміністрацій та їхніх голів).

Список літератури:

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник у 2-х томах. Т. 1. Загальна частина. / Ред. кол.: В.Б. Авер'янов (голова). Київ : Видавництво «Юридична думка», 2014. 584 с.
2. Адміністративне право України. / За заг. ред. Ю.П. Битяка. Харків : Право, 2016. 528 с.
3. Ващенко Ю.В. Адміністративно-правовий статус енергетичного регулятора в Україні: сучасний стан та перспективи реформування у контексті європейської інтеграції : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 288 с.
4. Відповідальність органів публічної влади: політичні та правові аспекти. / За ред. С.Д. Дубенка. Київ : НАДУ, 2017. 60 с.
5. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (із змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Курс адміністративного права України : підручник. / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко та ін. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 872 с.
7. Коваль Л. Адміністративне право України. Київ : Основи, 1994. 154 с.
8. Мельник Р.С. До питання про правовий статус національних комісій регулювання природних монополій. *Адміністративне право і процес*. 2016. № 2(2). С. 8–14.
9. Мельник Р.С. Система адміністративного права : дис. на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2015. 417 с.
10. Наука адміністрації й адміністративного права. Загальна частина (за викладами професора Юрія Панейка). / Укладачі: В.М. Бевзенко, І.Б. Коліушко, О.Р. Радишевська, І.С. Гриценко, П.Б. Стецюк. Київ : ВД «Дакор», 2016. 464 с.
11. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України, редакція від 29.12.2019 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17> (дата звернення: 21.01.2020).
12. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навчальний посібник. Вид. 2-ге, переробл. та доповн. Київ : Атіка, 2016. 640 с.

13. Чикурлій С.О. Конституційно-правовий статус органів виконавчої влади України : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2011. 22 с.

14. Школик А.М. Порівняльне адміністративне право : навчальний посібник для юридичних факультетів та факультетів міжнародних відносин. Львів : ЗУКЦ, 2017. 308 с.

Paida Yu.Yu. THE ESSENCE AND SPECIFIC FEATURES OF INTERACTION OF PUBLIC ADMINISTRATIVE BODIES WITH DIFFERENT AREAS OF LAW

The relation of public administrative bodies with other, related branches of public law plays a significant role in clarifying its social nature and purpose, distinctive features of content, as well as determining its place in the legal system. The article explores the concept of public administration bodies both narrowly and broadly. The author states that the concept of “public administration” should be defined as a system of state executive bodies and executive bodies of local self-government, enterprises, institutions, organizations and other entities endowed with administrative functions to ensure both the interests of the state and the interests of society as a whole, as well as the totality of these administrative and management actions and measures established by law.

The author noted that the public administration bodies, maintaining the identity expressed in its subject matter and method, closely interact with all existing branches of law, and the implementation of administrative law in the sphere of other bodies of law is observed. Such a phenomenon is underlain by the actual presence of managerial relations in the particular field of law. Not only do public administrative bodies protect public relations, but they can also act as their regulator. The most independent are such legal branches as administrative, criminal, international, constitutional law. The author analyzes the legal status of public administration bodies, clarifies the nature, specificity and forms of their interaction with other branches of law. Particular attention is paid to the forms of correlation between public administration and constitutional law.

The placement of public administration bodies between the special administrative law and the constitutional law in the system of national law, its aim to establish a productive symbiosis between these branches of law, justify its perception as an independent legal entity.

A comprehensive study of the above issues suggests that the Ukrainian legal field has significant gaps and needs to be thoroughly improved in the legal delineation and consolidation of responsibilities of bodies and officials, especially local public authorities.

Key words: *public administrative bodies, executive bodies, local self-government bodies, constitutional law, administrative law.*

Сазонова А.О.

Касаційний адміністративний суд України

НЕЗАЛЕЖНА ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ З ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Згідно з пунктом 14.1.226 Податкового кодексу України, термін «самозайняті особи» охоплює платників податків, які є фізичними особами – підприємцями або особами, які займаються незалежною професійною діяльністю, за умови, що така особа не є працівником такого підприємства, не здійснює підприємницьку чи незалежну професійну діяльність.

У цьому випадку підприємець – це фізична особа, яка з метою реалізації свого конституційного права на підприємницьку діяльність (незалежну, ініціативну, систематичну, на власний ризик діяльність, спрямовану на виготовлення та продаж продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що має ціну) підлягає реєстрації та іншим процедурам, передбаченим законодавством, що не пов'язані з реєстрацією юридичної особи, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями всім своїм майном.

Підприємницька діяльність характеризується такими основними ознаками: спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт або надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність; має на меті отримання прибутку; ініціативність; незалежна та самостійна у прийнятті рішень, пов'язаних із такою діяльністю; систематична; здійснюється на власний ризик підприємця, який відповідає за результати управління; може бути пов'язана з використанням найманої робочої сили необмеженою кількістю осіб; не опосередковується трудовими відносинами підприємця з набувачами (споживачами) результатів його підприємницької діяльності; починається з моменту державної реєстрації.

Самостійна професійна діяльність за своїм змістом – це трудова діяльність, що передбачає професійну спрямованість та професійний розвиток, є основним джерелом активного доходу для особи, яка займається такою діяльністю, ініціативна, незалежна та самостійна у прийнятті рішень, пов'язаних із такою діяльністю, може бути пов'язана з використанням найманої робочої сили обмеженою кількістю осіб, не опосередковується трудовими відносинами особи, яка здійснює незалежну професійну діяльність із набувачами (споживачами) результатів її професійної діяльності, починається з моменту набуття професійної компетентності та державної реєстрації.

Загальним для осіб, які займаються підприємницькою та самостійною професійною діяльністю, є те, що відповідні особи: здійснюють систематичну діяльність, яка є джерелом їх доходу; не є працівниками (в контексті діяльності, що дозволяє визначити їх як samozайнятих); отримувати дохід від одержувачів результатів діяльності, що дає змогу визначити їх як samozайнятих; можуть використовувати або не використовувати найману працю.

Натомість відмінності між цими групами samozайнятих осіб полягають у тому, що самостійна професійна діяльність пов'язана з діями особи, яка планує проводити спеціальну освіту чи навчання, що забезпечує формування певного рівня компетентності, пов'язаного з конкретними знаннями, навичками чи вміннями, тоді як підприємницька діяльність не вимагає від особи, яка її здійснює, володіння певним рівнем компетентності; самостійна професійна діяльність є основним джерелом активного доходу для особи, яка її здійснює, натомість для підприємницької діяльності вона не є необхідною; незалежний професіонал може відбутися з огляду на «вартість» його результатів, а підприємницька діяльність завжди спрямована на отримання прибутку; щодо фізичних осіб-підприємців обмежень щодо кількості працівників, яких вони можуть працевлаштувати, немає, тоді як для осіб, які займаються незалежною професійною діяльністю, кількість таких осіб не може перевищувати чотирьох; особа, яка займається незалежною професійною діяльністю, не має реєструватися як фізична особа – підприємець (за винятком випадків, передбачених пунктом 65.9 статті 65 Податкового кодексу України, коли фізична особа зареєстрована в наглядових органах як фізичний підприємець з ознакою самостійної професійної діяльності).

Ключові слова: підприємницька діяльність, підприємець, samozайняті особи, незалежна професійна діяльність, публічні послуги.

Постановка проблеми. Відповідно до п. 14.1.226. Податкового кодексу України особи, що здійснюють незалежну професійну діяльність, є самостійною підгрупою самозайнятих осіб. До категорії самозайнятих осіб належать також фізичні особи – підприємці. При цьому визначальними ознаками самозайнятої особи як платника податку є те, що вказана особа не є працівником у межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності [1]. Відповідно, з метою уточнення податково-правового статусу відповідних платників податків, необхідним є з'ясування сутності незалежної професійної діяльності, а також її співвідношення з підприємницькою діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання податково-правового статусу платників податків, та, зокрема, фізичних осіб – підприємців та осіб, що здійснюють незалежну професійну діяльність, досліджували зарубіжні та вітчизняні науковці, зокрема Л. Задорожня, Т. Логінова, В. Музика, Л. Палюх, В. Попов, Р. Паславська, А. Савченко, С. Смирних та інші. Водночас нині немає єдності позицій щодо співвідношення незалежної професійної діяльності з підприємницькою діяльністю.

Постановка завдання. У статті планується дослідити зміст понять «незалежна професійна діяльність» та «підприємницька діяльність», визначивши їх співвідношення, спільні та відмінні риси.

Виклад основного матеріалу дослідження. За визначенням Т. Логінової, В. Музики та В. Попова, підприємницька діяльність характеризується такими ознаками: здійснюється в певній галузі суспільних відносин; підприємницька діяльність в основному складається з господарсько-економічної, виробничо-маркетингової діяльності; коло вирішуваних підприємцем завдань вкрай різноманітне; це діяльність, пов'язана з нормами права, об'єктивними законами управління, економіки, маркетингу та багатьма іншими, які існують поза свідомістю людини, але які необхідно виконувати. Підприємницька діяльність тією чи іншою мірою включає в себе соціальну, пошукову, реконструктивну, комунікативну, організаційну та засвідчувальну діяльність тощо. Тому підприємець – це специфічний прошарок у соціальній структурі суспільства, який діє в умовах вільної ринкової економіки з основною метою – максимізації прибутку [2].

Отже, підприємницька діяльність – вид економічної, господарської діяльності. Вона пов'язана з підприємницьким ризиком, новими підходами

до управління, новаторством, динамічною невизначеністю і завжди спрямована на систематичне отримання прибутку.

Своєю чергою господарська діяльність – один із видів економічної діяльності, порядок організації, керівництва та безпосереднього здійснення економічної діяльності відповідно до правил, що встановлюються органами державної влади та управління і самими господарюючими суб'єктами.

Господарська діяльність опосередковує найрізноманітніші відносини у сфері приватного (цивільного) та публічного (податкового, адміністративного) права. Господарська діяльність може виражатися також у діях організаційно майнового, некомерційного характеру (створення підприємств, отримання ліцензії), тобто не має своєю безпосередньою метою отримання прибутку (майна), однак створює необхідні умови для майбутньої підприємницької діяльності і практично завжди є необхідною передумовою її здійснення. Економічна діяльність – процес відтворення матеріальних і духовних багатств, що включає виробництво, розподіл, обмін і споживання. Основою існування і розвитку суспільства є матеріальне виробництво. Завдяки виробництву створюються споживча вартість і нова вартість. У ринковій економіці значно зростає роль стадії обміну. Призначення обміну – опосередкування зв'язків між виробниками і споживачами, стимулювання одночасно активності і тих, і інших. Мета економічної діяльності – задоволення потреб людини в їжі, житлі, одязі, інших матеріальних і духовних благах, тобто забезпечення її життєдіяльності [3].

Відповідно до ст. 42 Господарського кодексу України [4] підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями). При цьому під господарською діяльністю, відповідно до ст. 3 Господарського кодексу України [4], розуміють діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Відповідно до ст. 55 Господарського кодексу України, суб'єктами господарювання визнаються, зокрема, громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які зареєстровані відповідно до закону як підприємці, та здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідаль-

ність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством [4]. Відповідно до ч. 1 ст. 128 Господарського кодексу України громадянин визнається суб'єктом господарювання в разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до ст. 58 цього Кодексу [4]

Конституція України у ст. 42 [5] гарантує право кожного громадянина України на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. У ст. 50 Цивільного кодексу України [6] також зазначається, що фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом.

Підпунктом 3.9.1 пункту 3.9 (Інші організаційно-правові форми) розділу III Класифікації організаційно-правових форм господарювання ДК 002:2004, затвердженої наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 26 лютого 2007 р. № 40, визначено, що підприємцем є фізична особа, яка є громадянином України, іноземним громадянином, особою без громадянства, що здійснює підприємницьку діяльність. Громадянин визнається суб'єктом господарювання в разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи. Громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення [7].

Тобто підприємцем є фізична особа, яка з метою реалізації свого конституційного права на підприємницьку діяльність (самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик діяльність, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність) проходить відповідні реєстраційні та інші передбачені законодавством процедури, не пов'язані з реєстрацією юридичної особи, і відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном. Фізична особа набуває дієздатності у сфері підприємницької діяльності і відповідного статусу з моменту державної реєстрації.

Як зазначає О. Дем'яненко, статус фізичної особи – підприємця – це юридичний статус, який засвідчує право особи на заняття підприємницькою діяльністю, а саме: самостійною, ініціативною, систематичною, на власний ризик господарською діяльністю, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення еко-

номічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Цей юридичний статус жодним чином не обмежує будь-які правомочності особи, які випливають з її цивільної право- та дієздатності [8].

Правоздатність фізичної особи – підприємця практично прирівнюється до правоздатності юридичних осіб, які здійснюють підприємницьку діяльність. Вона може мати права і обов'язки, необхідні для здійснення будь-яких видів діяльності, які не заборонені законом та щодо яких законом не передбачено обмежень. Так, фізичні особи – підприємці так само, як і юридичні особи, мають право наймати працівників, зобов'язані в передбачених законом випадках одержати ліцензію на здійснення певних видів діяльності, сплачувати податки та інші обов'язкові платежі, вести облік результатів своєї підприємницької діяльності тощо (ст.ст. 50–51 Цивільного Кодексу України [6]). У господарських відносинах фізичні особи – підприємці беруть участь перш за все як підприємці, а не як фізичні особи, та лише на підставі їх реєстрації і внесення відомостей про них до Єдиного державного реєстру юридичних, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, причому в господарському законодавстві поняття «юридична особа» та «фізична особа – підприємець» охоплюються спільним поняттям «суб'єкт господарювання».

Відповідно до ст. 55 Господарського кодексу України, фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб (в т.ч. й ті, що не використовують найману працю) та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України, є суб'єктами мікропідприємництва; фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України, є суб'єктами малого підприємництва; інші фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи – підприємці, належать до суб'єктів середнього підприємництва [4]. Тому, на відміну від юридичних осіб, суб'єктами великого підприємництва фізичні особи – підприємці бути не можуть.

Отже, підприємницька діяльність спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність, має на меті отримання прибутку, ініціативна, самостійна та незалежна у прийнятті рішень, що стосуються такої діяльності, систематична, здійснюється на власний ризик підприємця, який несе відповідальність за результати господарювання, може бути пов'язана з використанням найманої праці необмеженої кількості осіб, не опосередковується трудовими відносинами підприємця з набувачами (споживачами) результатів його підприємницької діяльності, розпочинається з моменту державної реєстрації.

П. 14.1.226. Податкового кодексу України дає визначення незалежної професійної діяльності, під якою варто розуміти участь фізичної особи в науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, діяльність лікарів, приватних нотаріусів, приватних виконавців, адвокатів, арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів), аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів чи архітекторів, особи, зайнятої релігійною (місіонерською) діяльністю, іншою подібною діяльністю за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою – підприємцем (за виключенням випадку, передбаченого п. 65.9 ст. 65 Податкового кодексу України) та використовує найману працю не більш як чотирих фізичних осіб [1].

Незалежна професійна діяльність характеризується двома обов'язковими ознаками: незалежністю, тобто відсутністю підпорядкування з точки зору трудового законодавства, можливістю встановлення трудових відносин з обмеженою кількістю осіб, а також відсутністю іншого податкового статусу (тобто, податкового статусу фізичної особи підприємця); професійністю, тобто спеціальною освітою або підготовкою особи, що її здійснює, в т.ч. й отриманням за необхідності необхідних дозволів.

У найбільш загальному вигляді професійна діяльність – це діяльність людини відповідно до набутої нею професії (спеціальності) у визначеній сфері чи галузі виробництва, яка спрямована на розвиток людини та забезпечення її життєдіяльності.

Основними функціями професійної діяльності є: створення матеріальних і духовних цінностей та благ; перетворення навколишнього середовища; отримання засобів до існування людини й суспільства; сприяння загальному і професій-

ному розвитку людини й суспільства. За своїм змістом професійна діяльність є трудовою діяльністю, яка пов'язана з певною професією.

Професія, відповідно до чинного законодавства, – це рід трудової діяльності людини, що володіє комплексом спеціальних знань, практичних навичок, одержаних шляхом спеціальної освіти, навчання чи досвіду, які мають можливість здійснювати роботу в певній сфері виробництва [9], вид трудової діяльності, що потребує певних знань та навиків, набутих шляхом навчання і практичного досвіду [10], сукупність подібних видів робіт/занять, що передбачає відповідну підготовку та здобуття певних кваліфікацій [11]. Доцільно розглянути й зміст дотичних до поняття «професія» категорій:

– професійна кваліфікація – визнана кваліфікаційним центром, суб'єктом освітньої діяльності, іншим уповноваженим суб'єктом та засвідчена відповідним документом стандартизована сукупність здобутих особою компетентностей (результатів навчання), що дозволяють виконувати певний вид роботи або здійснювати професійну діяльність [12];

– професійна орієнтація – комплексна науково обґрунтована система форм, методів і засобів, спрямованих на забезпечення допомоги особистості в активному свідомому професійному самовизначенні та трудовому становленні [13], комплексна науково обґрунтована система форм, методів та засобів впливу на особу з метою оптимізації її професійного самовизначення на основі врахування особистісних характеристик кожного індивідуума та потреб ринку праці. Вона спрямована на досягнення збалансованості між професійними інтересами і можливостями людини та потребами суспільства в конкретних видах професійної діяльності [14];

– професійна компетентність – здатність особи в межах визначених за посадою повноважень застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, навчання, професійного та особистісного розвитку [15], динамічна комбінація знань, умінь, навичок, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно здійснювати професійну діяльність та/або подальшу навчальну діяльність [16];

– професійний розвиток – безперервний, свідомий, цілеспрямований процес особистісного та професійного зростання, що базується на інтеграції знань, умінь і компетентностей [17];

– професійні права – права осіб на професійну діяльність, підтвержені документом про вищу освіту державного зразка [18].

У п. 3.8.8.1 Класифікації організаційно-правових форм господарювання ДК 002:2004, затвердженій наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 26 лютого 2007 р. № 40, зазначається: «Професійний творчий працівник – фізична особа, творча діяльність якої становить її основне заняття, що завершується створенням і оприлюдненням творів або їх інтерпретацією в галузі культури та мистецтва і є головним джерелом її доходів, незалежно від того, має вона чи не має будь-які юридично оформлені трудові відносини» [7].

Отже, професійна діяльність не лише характеризується спеціальною освітою або підготовкою особи, що підтверджується відповідними документами про освіту, але й здобуттям за їхніми результатами професійної компетентності, та здійснюється з використанням відповідних знань, навичок чи вмінь постійно, а також становить для особи основний рід занять трудової діяльності та головне джерело доходів.

Підсумуємо основні ознаки незалежної професійної діяльності: за своїм змістом є трудовою діяльністю, яка передбачає професійну орієнтацію та професійний розвиток; є головним джерелом активного доходу для особи, котра здійснює таку діяльність; ініціативна; самостійна та незалежна в прийнятті рішень, що стосуються такої діяльності; може бути пов'язана з використанням найманої праці обмеженої кількості осіб; не опосередковується трудовими відносинами особи, що здійснює незалежну професійну діяльність, із набувачами (споживачами) результатів її професійної діяльності; розпочинається з моменту набуття професійної компетентності та державної реєстрації.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що спільним для обох підгруп самозайнятих осіб є те, що вони здійснюють сис-

тематичну діяльність, яка є джерелом їх доходу, не є найманими працівниками (у контексті здійснюваної діяльності, яка дозволяє визначати їх як самозайнятих), отримують дохід від набувачів результатів здійснюваної діяльності, яка дозволяє визначати їх як самозайнятих, можуть як використовувати, так і не використовувати найману працю.

Водночас результати нашого дослідження дають змогу виділити й певні відмінності між вказаними групами самозайнятих осіб:

– незалежна професійна діяльність пов'язана зі здобуттям особою, яка планує її здійснювати, спеціальної освіти або підготовки, що забезпечує формування в неї певного компетентнісного рівня, пов'язаного з наявністю специфічних знань, навичок чи вмінь, тоді як підприємницька діяльність не потребує обов'язкової наявності в особи, яка її здійснює, специфічного компетентнісного рівня;

– незалежна професійна діяльність виступає для особи, яка її здійснює, головним джерелом активних доходів, а для підприємницької діяльності це не обов'язково (зокрема, особа може здійснювати підприємницьку діяльність і перебувати в не пов'язаних із такою підприємницькою діяльністю трудових відносинах, за винятком випадків, встановлених законодавством);

– незалежна професійна діяльність орієнтована більшою мірою на трудовий процес, який передбачає розвиток, не матеріалізований у результат, тому може здійснюватись, з огляду на «собівартість» її результатів, тоді як підприємницька діяльність спрямована на отримання прибутку;

– особа, що здійснює незалежну професійну діяльність, може використовувати найману працю не більш як чотирьох осіб, а для підприємців не існує обмежень щодо кількості найманих працівників;

– особа, що здійснює незалежну професійну діяльність, не має бути зареєстрована як фізична особа – підприємець (за винятком випадку, передбаченого п. 65.9 ст. 65 Податкового кодексу України) [1].

Список літератури:

1. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Логинова Т.В., Музыка О.А., Попов В.В. Специфика профессиональной предпринимательской культуры. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=23708>.
3. Соотношение экономической, предпринимательской и хозяйственной деятельности. URL: http://business-zakons.ru/index.php?id=420&whatdo=list_category.
4. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96-%D0%B2%D1%80>.
6. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
7. Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. № 59 та скасування нормативних документів : Наказ Державного комітету України з питань тех-

нічного регулювання та споживчої політики від 26.02.2007 р. № 40. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0040609-07#Text>.

8. Дем'яненко О.В. Статус фізичної особи – підприємця: проблеми застосування законодавства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012_323-11#Text.

9. Про затвердження Порядку встановлення медико-соціальними експертними комісіями ступеня втрати професійної працездатності у відсотках працівникам, яким заподіяно ушкодження здоров'я, пов'язане з виконанням трудових обов'язків : Наказ МОЗ України від 22.11.1995 р. № 212. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0136-96/ed20120928/find?text=%CF%F0%EE%F4%E5%F1%B3%FF>.

10. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності : Наказ МОЗ України від 07.04.2004 р. № 183. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0516-04/ed20111202/find?text=%CF%F0%EE%F4%E5%F1%B3%FF>.

11. Про затвердження Методики розроблення професійних стандартів : Наказ Мінсоцполітики України від 22.01.2018 р. № 74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0165-18/ed20180122#n29>.

12. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20170905#n505>.

13. Про затвердження Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається : Наказ Міносвіти, Мінпраці України, Мінмолодьспорт України від 02.06.1995 р. № 159/30/1526. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-95/ed19950703>.

14. Про Концепцію державної системи професійної орієнтації населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.1994 р. № 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/48-94-%D0%BF/ed20081001>.

15. Закон України «Про державну службу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/ed20151210#n22>.

16. Про затвердження Положення про проходження первинної професійної підготовки та підвищення кваліфікації особами рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України : Наказ Міністерства юстиції України від 26.12.2018 р. № 4091/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-18/ed20181226#n26>.

17. Закон України «Про державну службу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/ed20190925#n1245>.

18. Про затвердження Порядку проходження атестації для визнання здобутих кваліфікацій, результатів навчання та періодів навчання в системі вищої освіти, здобутих на тимчасово окупованій території України після 20 лютого 2014 року : Наказ МОН України від 19.05.2016 р. № 537. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0793-16/ed20170331#n20>.

Sazonova A.O. INDEPENDENT PROFESSIONAL ACTIVITY AND ITS RELATIONSHIP WITH ENTREPRENEURIAL ACTIVITY OF INDIVIDUALS

According to paragraph 14.1.226 of the Tax Code of Ukraine, the term “self-employed persons” includes taxpayers who are natural persons – entrepreneurs or persons who engaged in independent professional activity, provided that such person is not an employee within such entrepreneurial or independent professional activity.

In this case, the entrepreneur is a natural person who, in order to exercise his constitutional right to entrepreneurial activity (independent, initiative, systematic, at his own risk activities aimed at manufacturing and selling products, performing works or providing services of a cost nature, having a price) relevant registration and other procedures provided by law, not related to the registration of a legal entity, and is liable for its obligations with all its property.

Entrepreneurial activity is characterized by the following main features: aimed at the manufacture and sale of products, performance of works or provision of services of a cost nature that have a price certainty; aims to make a profit; initiative; independent and autonomous in making decisions related to such activities; systematic; carried out at the own risk of the entrepreneur who is responsible for the results of management; may be related to the use of hired labor by an unlimited number of persons; is not mediated by the labor relations of the entrepreneur with the acquirers (consumers) of the results of his business activities; begins from the moment of state registration.

Independent professional activity in its content is a work activity that involves professional orientation and professional development; is the main source of active income for a person engaged in such activities; initiative; independent and autonomous in making decisions related to such activities; may be related to the use of hired labor by a limited number of persons; is not mediated by the labor relations of a person engaged in independent professional activity with the acquirers (consumers) of the results of his professional activity; begins from the moment of acquisition of professional competence and state registration.

Common for persons engaged in entrepreneurial and independent professional activity is that the relevant persons: carry out systematic activities, which is the source of their income; are not employees (in the context of activities that allow them to be defined as self-employed); receive income from the recipients of the results of activities, which allows to define them as self-employed; may or may not use hired labor.

Instead, the differences between these groups of self-employed persons are that: independent professional activity is associated with the acquisition of a person who plans to carry out special education or training, which provides the formation of a certain level of competence associated with specific knowledge, skills or abilities, while entrepreneurial activity does not require a person who carries it out to have a specific level of competence; independent professional activity is the main source of active income for the person who carries it out, while it is not necessary for entrepreneurial activity; independent professional can be carried out based on the “cost” of its results, while entrepreneurial activity is always aimed at making a profit; with regard to natural persons-entrepreneurs, there are no restrictions on the number of employees they may employ, while for persons engaged in independent professional activity, the number of such persons may not exceed four; a person engaged in independent professional activity should not be registered as a natural person – entrepreneur (except as provided for in paragraph 65.9 of Article 65 of the Tax Code of Ukraine, when a natural person is registered in the supervisory authorities as a natural person-entrepreneur with a sign of independent professional activity).

Key words: *entrepreneurial activity, entrepreneur, self-employed persons, independent professional activity, public services.*

Сарнацький М.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БАНКРУТСТВА В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню зарубіжного досвіду формування та реалізації державної політики у сфері банкрутства та можливості його використання в Україні. Наголошено, що державна політика у сфері банкрутства в Україні нині є не досить ефективною, зважаючи на недосконалість галузевого законодавства, ослаблену увагу з боку держави до процесів відновлення платоспроможності боржника, а також наявності протиправних діянь, що призводять до ліквідації великої кількості підприємств.

Розглядаючи банкрутство з позиції соціальних та економічних інтересів, автором наголошено, що ліквідація боржників як кінцева стадія процедури банкрутства несе у собі як позитивний, так і негативний результат. Саме завдяки конкурентному середовищу на ринку залишаються сильні гравці, тоді як суб'єкти, які припустилися серйозних помилок у системі менеджменту або ж не врахували загроз кризової ситуації, не можуть виконати свої боргові зобов'язання й ліквідуються.

Показано, що в країнах з ринковою економікою простежуються два аспекти змісту їх законодавства про банкрутство, зокрема прокредиторський та проборжниковий. Вибір кожного з напрямів процедури банкрутства органами публічної влади відповідної країни зазвичай базується на домінуванні макро- чи мікрорегулювання економічних відносин.

Констатується, що законодавство Франції про банкрутство за своїм змістом є проборжниковим, а це свідчить про те, що воно регламентує макроекономічний підхід у регулюванні економіки. Така позиція французького законодавства зорієнтована на збереження підприємства через розв'язання кризової ситуації, в якій опинився господарюючий суб'єкт, сприяння виконанню його боргових зобов'язань перед кредиторами і найважливіше – збереження робочих місць.

Аналізуючи модель процедури банкрутства в Німеччині, показано, що вона зорієнтована на солідарний захист інтересів як боржника, так і кредитора. Саме останнім надано право прийняття рішення щодо подальшого визначення правового статусу та майна боржника. Кредитор має право визначитися зі своїм рішенням щодо боржника через його продаж або ж санацію.

Досліджуючи правове забезпечення процедури банкрутства в США, зроблено висновок, що основним завданням Кодексу США про банкрутство є допомога боржнику в звільненні від частини боргів та збереженні підприємства від ліквідації. Сама процедура банкрутства, на відміну від української, частіше за все починається за ініціативою лише боржника.

Наголошено, що випадки настання неплатоспроможності позичальників кредитів внаслідок переоцінки своїх можливостей або необізнаності не розглядаються в Польщі як підстави для порушення в суді справи про банкрутство. З огляду на це у законодавстві велику увагу було приділено владою Польщі процедурам подання заяви на порушення справи, за якими боржник повинен був довести сумлінність своєї поведінки та обґрунтувати виникнення неплатоспроможності з незалежних від нього причин.

Як підсумок автором зокрема наголошено, що в Україні формується власна модель регуляторного впливу держави на систему відносин між боржником та кредитором, тому використання позитивного зарубіжного досвіду є вкрай перспективним та результативним.

Ключові слова: процедура банкрутства, боржник, кредитор, зарубіжний досвід, державна політика у сфері банкрутства.

Постановка проблеми. Державна політика у сфері банкрутства в Україні нині є не досить ефективною, зважаючи на недосконалість галузевого законодавства, ослаблену увагу з боку

держави до процесів відновлення платоспроможності боржника, а також наявності протиправних діянь, що призводять до ліквідації великої кількості підприємств.

Розглядаючи банкрутство з позиції соціальних та економічних інтересів, наголошено, що ліквідація боржників як кінцева стадія процедури банкрутства несе у собі як позитивний, так і негативний результат. Саме завдяки конкурентному середовищу на ринку залишаються сильні гравці, тоді як суб'єкти, які припустилися серйозних помилок у системі менеджменту або ж не врахували загрози кризової ситуації, не можуть виконати свої боргові зобов'язання й ліквідуються.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження позитивного досвіду зарубіжних країн щодо сучасних моделей державної політики у сфері банкрутства та можливостей його використання в умовах українських реалій.

Виклад основного матеріалу. Формування в Україні ринкового середовища передбачає існування загрози і небезпек, що порушують стабільність та усталеність економічних відносин, зокрема діяльність суб'єктів підприємницької ініціативи. Саме тому детальний аналіз інституту банкрутства в зарубіжних країнах дозволяє наблизити національне законодавство та систему його адміністрування до найбільш оптимального задоволення інтересів кредиторів та боржників (банкрутів).

Саме поняття «банкрутство» трактується вітчизняним законодавством як визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Кодексом, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури [1].

Виходячи зі змісту такого поняття, варто зауважити, що у цій редакції банкрутство розглядається як організаційно-правовий захід, що його застосовує господарський суд у разі неможливості боржником відновити свою платоспроможність і розрахуватися з кредиторами.

Скільки існує поняття «банкрутство», стільки й маємо думок щодо його змісту, а також ролі у системі економічних відносин і «життя» самих підприємців.

Як наголошують вітчизняні вчені, банкрутство підприємства спричиняється настанням глибокої системної кризи, яка виникає під впливом поєднання зовнішніх та внутрішніх кризоутворювальних чинників, унаслідок чого підприємство не має можливості продовжувати свою господарську діяльність через неплатоспроможність [2, с. 614].

Саме тому банкрутство зазвичай є останнім антикризовим заходом, що його застосовують для виходу боржника із кризового стану, що при-

звів до абсолютної неможливості виконати ним боргові зобов'язання перед кредиторами через відсутність ресурсів матеріального чи фінансового характеру або ж у разі, коли кредитори уже добровільно не погоджуються на санацію боржника. Це так би мовити банкрутство з ініціативи кредитора. Водночас можемо спостерігати ситуацію, коли процедуру банкрутства ініціюють боржники, які відмовляються добровільно виконати свої грошові зобов'язання та звертаються до суду з позовом про призначення судом процедури реорганізації та санації боргу.

Вітчизняний дослідник Б. Москвін з цього приводу наголошує, що до банкрутства можна ставитися по-різному. З однієї точки зору, цей процес є крайнім заходом, коли всі інші антикризові заходи не допомогли і керівництво та власники підприємства більше нічого не можуть заподіяти, тобто криза повністю паралізувала роботу підприємства, а коштів або майна на реструктуризацію боргу не вистачає або кредитори добровільно не погоджуються на санацію боржника до відкриття провадження у справі про банкрутство. З іншої точки зору, до банкрутства вдаються підприємці, які не бажають добровільно платити по своїх зобов'язаннях і хочуть, щоб процедуру реорганізації та санації боргу назначив суд [3].

Розглядаючи банкрутство з позиції соціальних та економічних інтересів, можна констатувати, що ліквідація боржників як кінцева стадія процедури банкрутства несе в собі як позитивний, так і негативний зміст. Саме завдяки конкурентному середовищу на ринку залишаються сильні гравці, тоді як суб'єкти, які припустилися серйозних помилок у системі менеджменту або ж не врахували загрози кризової ситуації внутрішнього та/або зовнішнього походження, не можуть виконати свої боргові зобов'язання, а як результат – ліквідуються. Такою є філософія ринку, в якому виграє сильніший. Однак варто наголосити, що це так би мовити економічний аспект процедури банкрутства.

Водночас не варто уникати й присутності тут соціального аспекту. А він полягає у тому, що процедура банкрутства здебільшого закінчується для боржника його ліквідацією, а це тягне за собою звільнення з роботи, зростання безробіття, провокує додаткові виплати з бюджету на утримання безробітних, а ще й зниження рівня інвестиційної привабливості.

Беручи до уваги зазначене вище, бачимо, що позиція держави відіграє значну роль у розв'язанні відповідним суб'єктом, у тому числі й фізичною особою-боржником, проблем

з виконанням ними боргових зобов'язань. Навіть поверхневий аналіз чинного вітчизняного законодавства про банкрутство дає підстави стверджувати, що позиція законодавця тяжіє більше до його прокредиторського змісту, оскільки можемо спостерігати процесуальну деталізацію реалізації майна відповідного боржника.

Такої ж думки дотримуються й низка експертів з питань процедури банкрутства, зазначаючи, що Кодекс України з процедур банкрутства є прокредиторським: уся процедура передбачає швидкісний підхід до реалізації майна боржника та максимальне задоволення фінансових вимог кредитора, вектор регулювання відносин неплатоспроможності спрямовано на пріоритетний захист інтересів кредитора. Це відповідає заявленим цілям щодо підвищення позиції України в рейтингу Doing Business. Власне, сама назва Кодексу задає тон на ліквідацію [4].

Разом із тим, на нашу думку, політика держави з питань банкрутства має відповідати запитам суспільства, стану економіки, конкурентному середовищу в ній, а також рівню інвестиційного клімату. Саме таке комплексне розуміння реалій підприємницького середовища, а також і майнового та фінансового стану фізичних осіб має знаходити своє відображення в комплексі заходів правового та організаційного характеру органів публічної адміністрації.

Цікавим видається аналіз зарубіжного досвіду щодо категорії «банкрутство» та механізму реалізації цього інституту до суб'єктів, які мають складності у виконанні боргових зобов'язань перед кредиторами.

Доречно наголосити, що для більшості зарубіжних країн інститут банкрутства застосовується в економіці для відновлення платоспроможності суб'єктів, а тому для оздоровлення та розвитку економічних відносин у країні, а як результат зростання рівня життя її громадян.

Як уже нами наголошувалося, загалом у країнах з ринковою економікою простежуються два аспекти змісту їх законодавства про банкрутство, зокрема прокредиторський та проборжниковий. Вибір кожного з напрямів процедури банкрутства органами публічної влади відповідної країни, звичайно, базується загалом на домінуванні макро- чи мікрорегулювання економічних відносин.

Проте, на думку вітчизняного експерта з питань банкрутства Н. Тищенко, всі намагаються вирішити проблему таким чином, щоб кредитор не зазнав тотальної втрати своїх коштів, а боржник мав можливість зберегти обличчя й вирішити всі фінансові проблеми в законний спосіб [4].

Аби виробити певний алгоритм дій для вітчизняного законодавця та органів виконавчої влади, проаналізуємо підходи публічної влади окремих країн регулювання економічних відносин через інститут банкрутства як кризовий інструмент.

Серед європейських країн, яким притаманний макроекономічний зміст регуляторного впливу на суб'єктів ринку, називають Францію, яка порівняно з іншими країнами має конкурентоздатну економіку, і як результат, досить високий рівень ВВП на душу населення (близько 40 000 дол. США) [5].

Що ж до законодавства Франції про банкрутство, то за своїм змістом воно проборжникове, а це свідчить про те, що воно регламентує макроекономічний підхід у регулюванні економіки. Така позиція французького законодавства зорієнтована на збереження підприємства через розв'язання кризової ситуації, в якій опинився господарюючий суб'єкт, сприяння виконанню його боргових зобов'язань перед кредиторами і найважливіше із соціальної функції держави, збереження робочих місць. Досить нестандартним, як для українських реалій, є обов'язок французького боржника у разі його фінансової неспроможності звернутися з письмовою заявою до суду розпочати процедуру банкрутства. При цьому законодавцем визначено досить короткий строк такої неплатоспроможності – 15 днів.

Викликає природний інтерес і система організаційних заходів у Франції щодо уникнення ліквідації підприємства-боржника. Як зазначає Л. Козак, найкращою серед реорганізаційних процедур у процедурі банкрутства є задача підприємства в оренду з правом викупу на термін не більше двох років, а серед ліквідаційних – продаж підприємства як виробничої одиниці. Соціальний аспект проявляється і у разі визначення пріоритету виплат: перевага надається видачі заробітної плати персоналу підприємства-боржника, а не виплатам іншим категоріям кредиторів [6, с. 291].

Доречно наголосити, що у Франції не створено нині інституційної системи адміністрування процедури банкрутства, разом із тим держава залишає за собою право визначати зміст такого втручання у відносини боржника та кредиторів.

Як зазначає Ю. Чорна, питання банкрутства вирішує держава – вона бере участь у процедурі через органи прокуратури, наділяючи прокурора великим колом повноважень у сфері конкурсних правовідносин. Усі питання вирішуються через звичайний суд. Прокурор, своєю чергою, має право подати справу про порушення банкрутства до суду, а також має виключне право подати запит

про скасування плану реорганізації, про припинення діяльності боржника та відкриття ліквідаційної процедури [7, с. 58].

Неабиякий досвід у врегулюванні відносин банкрутства напрацьовано у Німеччині, перш за все у його правовому та організаційному аспектах. Йдеться про Закон Німеччини «Про неспроможність».

Норми цього Закону дозволяють банкрутство за відсутності ліквідності (нездатність сплатити 90% боргів) та з метою розв'язання надмірної заборгованості (обсяг зобов'язань підприємства перевищує обсяг його активів). Для початку справи потрібен строк у 2 роки мінусової ліквідності. Але в разі неспроможності погасити свою заборгованість перед кредиторами в майбутньому, особливо за обов'язковими платежами, особа може подати заявку на ліквідацію [8].

Зазначимо, що згідно з указаним вище Законом, органом, на який покладено обов'язок адміністрування процедури банкрутства в Німеччині, є Федеральне міністерство юстиції, яке має у своїй структурі Департамент (Торговельне і господарське право), який відповідає за стан у торговому праві, містить правові норми про товариства, про порядок і правила складання балансу, договори страхування, охорону промислової власності (правові норми про патенти і загальнокорисні моделі, дизайн, товарні знаки, захист від недобросовісної конкуренції), а також авторське право. Крім того, Департамент надає юридичні висновки щодо законопроектів і проєктів постанов, розроблених усіма іншими міністерствами в галузі господарського, фінансового та податкового права [9].

Загалом, німецька модель інституту банкрутства передбачає порушення провадження про банкрутство наявність фінансового стану боржника за ознаками неплатоспроможності та неоплатності, а це означає, що таке провадження можливе з ініціативи як боржника, так і кредитора. Однак наголосимо, що боржник зобов'язаний впродовж 21 дня відновити стан своєї платоспроможності або ж звернутися до суду з проханням відкрити провадження про банкрутство.

Зазначене вище дає підстави сказати, що німецька влада зорієнтована на солідарний захист інтересів як боржника, так і кредитора. Саме останнім надано право прийняття рішення щодо подальшого визначення правового статусу та майна боржника. Кредитор має право визначитися зі своїм рішенням щодо боржника через його продаж або ж санацію. Зазвичай санація проходить за участю в ній кредитора шляхом надання

нових фінансових чи матеріальних ресурсів, що істотно підвищує платоспроможність боржника.

Що стосується практики вирішення проблем неплатоспроможності боржником у США, то можемо спостерігати досить напрацьований механізм, який був започаткований з другої половини XVIII століття, коли Конституційні Збори США уповноважили Конгрес на прийняття законодавства, що покликане врегулювати відносини боржників і кредиторів. Що стосується новітнього законодавства США про банкрутство, то таким є Кодекс про банкрутство (1979 р.).

Як зазначає Л. Козак, Кодекс про банкрутство є головним законом США у сфері банкрутства. Його основним завданням є допомога боржнику в звільненні від частини боргів та збереженні підприємства від ліквідації. Сама процедура банкрутства, на відміну від української, частіше за все починається за ініціативою лише боржника. Згідно з Кодексом до боржників можуть застосовуватись такі заходи, як: реструктуризація боргів, погашення боргів, ліквідація; заходи, передбачені спеціальними нормативними актами, стосовно страхових і банківських корпорацій, будівельних і кредитних установ, які є боржниками. Метою Кодексу є не ліквідація, а реабілітація, відновлення підприємства [6, с. 291].

Такої ж думки дотримується й Н. Тищенко, наголошуючи, що на відміну від України, американське банкрутне законодавство більш спрямоване на захист боржника. «Кодекс про банкрутство» США визначає, що банкрутом може бути визнано лише ту особу, яка перебуває під юрисдикцією США. Підставою банкрутства на момент подачі заяви про визнання банкрутом повинен бути незабезпечений борг у розмірі 250000 доларів США, тобто кредит, не підкріплений базовим активом. Такими є борги по банківській карті, медичній страховці, тобто борги і кредити без вимоги застави. Або ж у боржника повинен бути забезпечений борг – заставою в розмірі 750000 доларів США.

Окрім Кодексу про банкрутство, продовжує експерт, розв'язанню проблем у відносинах боржників і кредиторів сприяють норми кримінального закону. Так, в обох документах прописано, що боржник відповідальний за обман кредитора, тому може позбутися всього свого майна. А якщо обман буде доведений, то може понести більш серйозне покарання – позбавлення волі [8].

Що стосується інституційного забезпечення процедур банкрутства в США, то уже з 1934 р. таким державним органом є Комісія з бірж і цін-

них паперів. Окрім Комісії, паралельно функціонують й інші органи, які наділені повноваженнями регуляторного впливу, як-то державні федеральні конкурсні керуючі, до основних завдань яких належить недопущення зловживань з боку незалежних конкурсних керуючих, розміром їх матеріальної винагороди, а також шахрайських дій з боку інших учасників процедури банкрутства.

Не менш актуальним видається й участь органів судової влади у вирішенні проблем неплатоспроможності боржників та їх відносин з кредиторами.

Судочинство у процедурах банкрутства в США, звертає увагу В. Пянтковський, здійснюють федеральні суди, у справах про банкрутство – спеціалізовані суди, що входять до складу федеральних окружних судів США. Спеціальний орган, що займається адміністративним управлінням справ про банкрутство, входить до складу міністерства юстиції і називається Виконавче бюро федеральних керуючих США. Воно виступає як наглядач за процедурою банкрутства від імені генерального прокурора США. Його члени, федеральні керуючі керівники, є службовцями федерального уряду і призначаються генеральним прокурором [10, с. 41].

Доречним видається ознайомлення з процедурою банкрутства в Польщі, в якій досить успішно розвивається національна економіка (ВВП на душу населення в 2020 р. становив 15 304 дол. США [11]). Зазначимо, що досвід Уряду Польщі у сфері банкрутства є досить цікавим з позиції запровадження в Україні процедури банкрутства фізичної особи.

Як наголошують дослідники, такому законодавчому процесу щодо розширення кола боржників сприяли низка соціальних та економічних чинників, що загалом позитивно вплинуло на стан національної економіки.

Доречно наголосити, що польський законодавець зорієнтований на формування польської моделі розв'язання спорів між боржником та кредитором з нахилом до проборжничкового підходу, що власне підтверджується незначним обсягом відкритих проваджень у справах з банкрутства. Такому підходу польського Уряду, як зазначають фахівці, могли сприяти криміногенні прояви у цій сфері, що досить негативно впливає на інвестиційний клімат у країні.

Звичайно, Закон передбачає право боржника на ініціювання процедури банкрутства, однак таким правом можуть скористатися виключно сумлінні боржники, які реально опинилися в скрутних фінансових умовах.

Як наголошується у звітно-аналітичних документах, випадки настання неплатоспроможності позичальників кредитів внаслідок переоцінки своїх можливостей або необізнаності не розглядаються в Польщі як підстави для порушення у суді справи про банкрутство. З огляду на це у законодавстві велику увагу було приділено владою Польщі процедурам подання заяви на порушення справи, за якими боржник повинен був довести сумлінність своєї поведінки та обґрунтувати виникнення неплатоспроможності з незалежних від нього причин.

Під час подання заяви боржник зобов'язаний задекларувати свої персональні активи і фінансову ситуацію (борги та доходи). Суд здійснює перевірку наданих відомостей. За подання неправдивих відомостей боржник несе адміністративну і кримінальну відповідальність. Одним із засобів запобігання зловживанням є вимога щодо оприлюднення інформації про клопотання боржника визнати його банкрутом у головній місцевій газеті та судових виданнях. Цим самим забезпечується доведення інформації до всіх кредиторів.

З огляду на те, що типовий боржник не має коштів, суд здійснює відповідну публікацію за свій рахунок. Закон про банкрутство базується на чотирьох основних принципах: а) списання боргів має бути винятком; б) боржник зобов'язаний погасити борги максимально, виходячи зі своїх можливостей; в) процедура банкрутства має бути максимально дешевою; г) кредитори повинні брати участь у судових процедурах [12].

Висновки. Таким чином, можна підсумувати наше дослідження, з огляду на те, що в Україні формується власна модель регуляторного впливу на систему відносин між боржником та кредитором, використання позитивного зарубіжного досвіду є вкрай перспективним та результативним. Як уже нами зазначалося, сучасне вітчизняне законодавство про банкрутство є прокредиторським, адже, як показує практика, має місце модель максимально швидкої реалізації майна боржника з наступним задоволенням вимог кредитора. Такий підхід можна було б виправдати, якби умови ведення бізнесу в Україні відповідали стандартам, що базуються на принципах законності, рівності, державного стимулювання та оптимального оподаткування. Однак маємо ситуацію, коли рівень інвестиційної активності є досить низьким, що визначається рівнем довіри інвесторів до чинної публічної влади, а тому публічна влада вибирає модель регулювання відносин між боржником та кредитором, за

якої доля кожного з них залежить від них самих та обставин випадковості. Це забезпечує можливість державі уникати потреби щодо допомоги боржнику відновити стан платоспроможності,

що врешті не сприяє зміцненню економічної безпеки країни й благополуччя її громадян, свідченням чого є рівень ВВП на душу населення в Україні у 2020 р. (3 425 дол. США [13]).

Список літератури:

1. Кодекс України з процедур банкрутства: від 18 жовтня 2018 р. / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 19. Ст. 74.
2. Антикризове управління підприємством / З.Є. Шершньова та ін. ; за заг. ред. З.Є. Шершньової. Київ : КНЕУ, 2007. 680 с.
3. Москвін Б. Банкрутство як механізм антикризового управління підприємством. *Вісник КНТЕУ*. 2020. № 2. С. 62.
4. Тищенко Н. Кодекс України з процедур банкрутства: нові можливості для кредиторів і боржників URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012742 (дата звернення: 21.02.2021).
5. Франция – ВВП на душу населення. URL: <https://knoema.ru/atlas/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%8F/%D0%92%D0%92%D0%9F-%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D1%83%D1%88%D1%83-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F> (дата звернення: 21.02.2021).
6. Козак Л.С. Інститут банкрутства як невід’ємний елемент ринкової економіки / Л.С. Козак, О.В. Федорук. *Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія*. 2010. Вип. 7. С. 290–294.
7. Чорна Ю.В. Правове становище суб’єктів забезпечення конкурсного провадження: вітчизняний та зарубіжний досвід. *ScienceRise*. 2016. № 1(1).
8. Тищенко Н. Світові стандарти банкрутства – порівняння з українським законодавством. URL: <https://nobili.ua/news/publications/svitovi-standarty/> (дата звернення: 21.02.2021).
9. Задачи и структура Федерального министерства юстиции и защиты прав потребителей Федеративной Республики Германия. URL: https://www.bmfv.de/SharedDocs/Downloads/DE/Ministerium/Organisationsplan/Infobroschuere_Russisch.pdf?__blob=publicationFile&v=4 (дата звернення: 21.02.2021).
10. Пянтковський В.Л. Особливості регулювання санації державних підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2006. № 10. С. 40–44.
11. Польша – ВВП на душу населення. URL: <https://knoema.ru/atlas/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%B0/%D0%92%D0%92%D0%9F-%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D1%83%D1%88%D1%83-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F>.
12. Звіт за дослідженням Аналізу регуляторного впливу прийняття Закону України «Про банкрутство фізичної особи». Київ : Центр комерційного права, 2012. 90 с.
13. Украина – ВВП на душу населення. URL: <https://knoema.ru/atlas/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B0/%D0%92%D0%92%D0%9F-%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D1%83%D1%88%D1%83-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F>.

Sarnatsky M.A. FOREIGN EXPERIENCE APPLICATION ONTO FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF BANKRUPTCY IN UKRAINE

The article deals with the study of foreign experience on formation and implementation of state policy in the field of bankruptcy and the possibility of its use in Ukraine. Herewith it is emphasized, that the state policy in the sphere of bankruptcy in Ukraine is currently insufficiently effective due to sectoral legislation imperfection, weakened state attention onto the processes of restoring the debtor’s solvency, and illegal actions leading to liquidation a number of enterprises.

Considering bankruptcy from the standpoint of social and economic interests, the author emphasizes that the liquidation of debtors as the final stage of the bankruptcy procedure, has both positive and negative results. Just due to the competitive environment powerful players remain on the market, while entities that have made serious mistakes within management system, or have not taken into account the threats of the crisis, are unable to meet their debt obligations are subject to liquidation. It is stated in the article that bankruptcy procedure includes social aspect, which is that bankruptcy procedure ends for the debtor on the liquidation, which entails dismissal of employees, and as a consequence, rising unemployment and reduced investment attractiveness. It is also shown that in cranes with market economy there are two aspects of the bankruptcy legislation content, in particular pro-creditor and debtor ones.

It is stated that the French legislation on bankruptcy, in its content as debtor’s one, indicates that it regulates the macroeconomic approach to regulating the economy. This position of the French legislation is focused on

the safety of the enterprise, assistance in the fulfilment of its debt obligations to creditors and, which is most important, job preservation.

Analyzing the model of bankruptcy proceedings in Germany, there is shown that it is focused on the joint protection of the interests of both the debtor and the creditor. The latter one is given the right to make a decision on further determination of the legal status and property of the debtor. The creditor has the right to determine basing on decision as for the debtor through its sale or reorganization.

Examining legal support of the bankruptcy procedure in the United States, it was concluded that the main task of the US Bankruptcy Code is to assist the debtor in getting rid of some debts and saving the company from liquidation. The bankruptcy procedure itself, on the contrary to the Ukrainian one, most often begins from the debtor's initiative only.

It is emphasized that cases of insolvency of loan borrowers due to overestimation of their capabilities or ignorance are not considered in Poland as grounds for instituting bankruptcy proceedings in the Court. Taking this fact into account, the legislation of the Polish authorities paid great attention onto the procedures on submitting an application for instituting proceedings, according to which the debtor had to prove the integrity of his conduct and justify the occurrence of insolvency for reasons beyond his control.

As a result, the author emphasizes that Ukraine is developing its own model of regulatory influence of the state onto the system of relations between the debtor and the creditor, so the application of positive foreign experience is extremely promising and effective.

Key words: *bankruptcy procedure, debtor, creditor, foreign experience, state policy in the field of bankruptc.*

Ситніченко О.М.

Київський національний торговельно-економічний університет

ОКРЕМІ АСПЕКТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті здійснений аналіз нормативно-правових актів у сфері забезпечення інформаційної безпеки України. Запропоновано їх класифікацію залежно від сфери суспільних відносин, що вини регулюють. Особливу увагу приділено характеристиці законів. Доведено, що нині в Україні вдалося досягти значних успіхів щодо нормативно-правового регулювання забезпечення інформаційної безпеки. Це насамперед зумовлено тим, що забезпечення інформаційної безпеки стало одним із пріоритетних напрямів діяльності органів публічної адміністрації, адже сучасне інформаційне середовище активно впливає на стан політичної, економічної, військової та інших складових частин національної безпеки України. Встановлені основні недоліки в їх змісті, зокрема: по-перше, значна кількість банкетних норм, по-друге, нині в законодавстві відсутня дефініція «інформаційна безпека», незважаючи на те, що це поняття дуже часто застосовується в законодавстві. Водночас законодавець у Законі України «Про інформацію» лише обмежився закріпленням понять «інформація» та «захист інформації».

Аналіз актів Президента України дав змогу об'єднати їх у кілька груп: акти, що визначають правовий статус суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки, та акти, що визначають зміст державної політики та стратегічні напрями реалізації державної політики щодо забезпечення інформаційної безпеки.

Аналіз нормативно-правового забезпечення свідчить, що сучасна інформаційна безпека є самостійною сферою національної безпеки, в якій необхідно забезпечити захист інформаційних ресурсів, систем їх формування, поширення і використання, інформаційної інфраструктури, захист таємної та службової інформації, інформації про особу. З'ясовані системні недоліки в нормативно-правовому забезпеченні інформаційної безпеки та запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: нормативно-правовий акт, закон, забезпечення, інформаційна безпека, Президент України, Кабінет Міністрів України.

Постановка проблеми. Створення дієвого механізму забезпечення прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб належить до пріоритетних напрямів діяльності держави та органів публічної адміністрації зокрема. Це питання є дуже актуальним, адже є пріоритетним не лише для України, а і для всього світового співтовариства, і перестало бути «сферою зацікавленості» окремих держав світу та міжнародних або національних правозахисних організацій.

Варто звернути увагу на той факт, що нині однією із серйозних проблем діяльності органів публічної адміністрації у сфері забезпечення інформаційної безпеки є, перш за все, невизначеність та незбалансованість окремих складових частин правового регулювання цієї сфери, зокрема чинного законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних юридичних праць свідчить про те, що загалом нормативно-правове регулювання

забезпечення інформаційної безпеки не знайшло повного відображення в наукових дослідженнях.

Окремі питання щодо цієї проблематики знайшли своє відображення у працях таких вчених: О.В. Литвиненко приділив увагу змісту спеціальних інформаційних операцій та пропагандистських кампаній; Р.А. Калюжний і О.О. Баєв дослідили стан, недоліки та шляхи удосконалення нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки України; В.М. Фурашев охарактеризував законодавче забезпечення інформаційної безпеки України. Аналіз теоретичних поглядів вказаних вчених дав змогу оцінити стан проблеми, що досліджується, визначити коло питань, які взагалі не були предметом наукового пошуку. Разом із тим сучасне дослідження правового регулювання нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки в Україні не проводилось.

Постановка завдання. Питання правового регулювання забезпечення інформаційної без-

пеки можна зарахувати до одних з найскладніших та найважливіших, адже сучасний розвиток державності не можливий без інтеграції в глобальне інформаційне суспільство, що являє собою з наукової точки зору специфічну форму соціальної організації, в якій нові технології генерування, обробки і передачі інформації стали фундаментальними джерелами продуктивності і влади.

Разом із тим стрімкий розвиток технологій у сучасному світі не тільки дозволяє людству вирішувати безліч проблем його прогресивної еволюції, але й породжує нові виклики і загрози у сфері інформаційного простору, оскільки інформація може як мати соціально корисний характер, так і становити загрозу безпеці особистості та державі загалом [1]. Про це наочно свідчить проведений кримінологічний аналіз окремих статистичних показників, згідно з якими за минулі шість років спостерігається стійке зростання на 302,7% (з 11 в 2014 р. до 33 в 2020 р.) кількості зареєстрованих злочинів, передбачених ст. 163 КК України «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер» [2; 3], і на 425,8% (з 75 в 2014 р. до 310 в 2020 р.) злочинів, передбачених ст. 182 КК України «Порушення недоторканності приватного життя» [2; 3].

Реалізацію заходів у сфері забезпечення інформаційної безпеки здійснюють відповідні органи публічної адміністрації, які діють на підставі чинного законодавства, що регулює та визначає їхню компетенцію в зазначеній сфері. Чітке визначення компетенції цих органів та їх посадових осіб у цій сфері дасть змогу, по-перше, з'ясувати коло суб'єктів публічного адміністрування, по-друге, визначити зміст та межі їхньої діяльності, по-третє, розуміти перелік об'єктів, щодо яких реалізуються заходи із забезпечення інформаційної безпеки.

За таких обставин актуалізується необхідність проведення наукових досліджень, що спрямовані на аналіз норм чинного законодавства щодо забезпечення інформаційної безпеки, наведення його класифікації та визначення шляхів його удосконалення.

Необхідність дослідження нормативно-правових актів у сфері забезпечення інформаційної безпеки є очевидною, адже їх детальний аналіз, класифікація та з'ясування основних прогалів дасть змогу сформулювати надійну основу правового регулювання цієї сфери публічного адміністрування та визначити шляхи його удосконалення.

Мета наукової статті полягає в дослідженні норм чинного законодавства України, що регулює суспільні відносини у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що нині в теорії права немає єдиного підходу до визначення класифікації нормативно-правових актів. Так, одна група вчених вважає, що нормативно-правові акти у будь-якій сфері поділяють залежно від певних напрямів регулювання [4, с. 26]. Друга група вчених вважає, що нормативно-правові акти доцільно класифікувати на такі групи: по-перше, загальносистемні правові акти (формують базовий понятійний апарат, принципи, цілі, завдання, основні характеристики механізму управління); по-друге, правові акти, що безпосередньо регулюють реалізацію повноважень уповноважених суб'єктів у певній сфері [5, с. 65]. Безумовно, наведені погляди створюють певне наукове підґрунтя для проведення наукових досліджень у сфері забезпечення інформаційної безпеки, проте ми поділяємо думку тих вчених, які вважають, що нормативно-правові акти у цій сфері варто класифікувати за їхньою юридичною силою, а саме: Конституція України; міжнародно-правові акти; закони та кодекси; постанови Верховної Ради України; укази і розпорядження Президента України; постанови Кабінету Міністрів України; нормативно-правові акти центральних та місцевих органів влади. Розглянемо деякі із зазначених джерел.

Після проголошення Україною незалежності розпочався новий етап розвитку і становлення національного законодавства, в тому числі і у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Аналізуючи закони як джерело регулювання суспільних відносин у сфері, що досліджується, варто зазначити, що базовими нормативно-правовими актами є закони конститутивного напрямку, де визначаються важливі положення щодо забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері («Про інформацію», «Про державну таємницю», «Про Національну програму інформатизації», «Про доступ до публічної інформації», «Про радіочастотний ресурс», «Про телекомунікації», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про захист суспільної моралі»; «Про захист персональних даних»). Саме вказані закони регулюють особливості взаємовідносин між суб'єктами інформаційної безпеки, визначати їх права, обов'язки та відповідальність визначають дії суб'єктів інформаційної безпеки на всіх рівнях (людини, суспільства, держави),

а також організаційні засади їхньої діяльності, встановлюють порядок застосування різних сил і засобів забезпечення інформаційної безпеки [6]. Однак аналіз зазначених нормативно-правових актів свідчить про наявність істотних прогалин. Так, нині в законодавстві відсутня дефініція «інформаційна безпека», незважаючи на те, що це поняття дуже часто застосовується в законодавстві. Водночас законодавець у Законі України «Про інформацію» лише обмежився закріпленням понять «інформація» та «захист інформації». Варто погодитися із думкою М.П. Ільницького, який зазначає, що законодавець у Законі України «Про інформацію» неповною мірою врахував всі можливі ризики нанесення шкоди інформаційній безпеці у сфері державного управління [7, с. 83]. Це насамперед зумовлено тим, що Закон складений переважно із простих та бланкетних норм права. Крім того, цілком обгрунтовано автор зазначає, що незважаючи на те, що в ньому наведений поділ інформації на таку, що перебуває в вільному доступі, та таку, що є обмежена в доступі (ст. 21 Закону України «Про інформацію»), недосконалі конструкції правових норм фактично нівелюють такий загалом прогресивний розподіл [7, с. 85]. Крім того, професор Р.А. Колжунний зазначає, що невирішеними залишаються питання щодо термінологічної некоректності визначеності таких термінів, як «таємна інформація» і «таємниця», «документ» і «документована інформація», «майно», «власність», «володіння», «автоматизована система», «суб'єкт суспільних відносин» і «учасники суспільних відносин», «система інформаційних відносин» [8, с. 5–12]. Така ситуація лише створює складнощі у правозастосовній діяльності органів публічної адміністрації у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Особливе місце в системі нормативно-правових актів щодо забезпечення інформаційної безпеки займають міжнародно-правові акти, зокрема: Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних [9]; Конвенція про кіберзлочинність [10]; Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних [11]; Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру [12].

Важливе значення у регулюванні суспільних відносин у цій сфері займають Укази Президента України, які можна згрупувати за певними сферами регулювання:

– по-перше, акти, що визначають правовий статус суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки (зокрема Положення про Національний координаційний центр кібербезпеки, що затверджено Указом Президента України від 7 червня 2016 року № 242/2016). Саме такі акти визначають загальну спрямованість діяльності суб'єкта, а також конкретні права та обов'язки у цій сфері;

– по-друге, акти, що визначають зміст державної політики та стратегічні напрями реалізації державної політики щодо забезпечення інформаційної безпеки. Так, у зв'язку із застосуванням Російською Федерацією технологій гібридної війни проти України, використанням найновіших інформаційних технологій впливу на свідомість громадян, що спрямовані на розпалювання національної і релігійної ворожнечі, пропаганди агресивної війни, зміни конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України у 2016 році була затверджена Стратегія кібербезпеки України, метою якої є створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави [13].

8 липня 2009 року Указом Президента України № 514/2009 «Про доктрину інформаційної безпеки України» був затверджений відповідний концептуальний план розвитку інформаційної безпеки в Україні. Вищенаведений документ загалом опосередковано підкреслив надзвичайну важливість наступної норми права – ст. 17 Конституції України. Остання зазначає, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу. Вже у 2017 році була затверджена нова Доктрина інформаційної безпеки України, що визначає національні інтереси України в інформаційній сфері, загрози їх реалізації, напрями і пріоритети державної політики в інформаційній сфері [14].

Наступною групою нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері забезпечення інформаційної безпеки України, є постанови Кабінету Міністрів України.

Перша група актів Кабінету Міністрів України визначає організаційно-правові засади діяльності органів публічної адміністрації у сфері забезпечення інформаційної безпеки України, зокрема: реалізація заходів щодо реформування цієї сфери; повноваження органів публічної адміністрації, що встановлюють межі впливу останніх; їх організаційна структура; зміст процедур із надання адмі-

ністративних послуг тощо. До цієї групи треба зарахувати постанови Кабінету Міністрів України «Положення про Державний комітет телебачення і радіомовлення України», «Положення про Міністерство оборони України», «Положення про Міністерство юстиції України», «Положення про Адміністрацію Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України».

Друга група актів Кабінету Міністрів України визначає безпосередній зміст заходів уповноважених органів публічної адміністрації щодо забезпечення інформаційної безпеки. До них можна зарахувати такі: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2019 р. № 518 «Про затвердження Загальних вимог до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури»; Постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2020 р. № 1176 «Про затвердження Порядку проведення огляду стану кіберзахисту критичної інформаційної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом».

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, варто зазначити, що нині в Україні вдалося досягти значних успіхів щодо нормативно-правового регулювання забезпечення інформаційної безпеки. Це насамперед зумовлено тим, що забезпечення інформаційної безпеки стало одним із пріоритетних напрямів діяльності органів публічної адміністрації, адже сучасне інформаційне середовище активно впливає на стан політичної, економічної, військової та інших складових частин національної безпеки України. Аналіз нормативно-право-

вого забезпечення свідчить, що сучасна інформаційна безпека є самостійною сферою національної безпеки, в якій необхідно забезпечити захист інформаційних ресурсів, систем їх формування, поширення і використання, інформаційної інфраструктури, захист таємної та службової інформації, інформації про особу.

Нині правове регулювання діяльності органів публічної адміністрації щодо забезпечення інформаційної безпеки має цілісний характер, тобто ця діяльність регулюється як законами, так і указами, постановами, розпорядженнями, наказами – понад 70 нормативними актами.

Проте, незважаючи на позитивні моменти, проаналізовані нормативно-правові акти мають ряд недоліків. По-перше, встановлено, що різні нормативно-правові акти, норми яких регулюють суспільні відносини, об'єктом яких є інформаційна безпека, приймалися в різний час без узгодження понятійного апарату, вони мають низку не досить коректних термінів або взагалі не мають чіткого визначення змісту; по-друге, нині існує низка нормативно-правових актів, що регулюють таку діяльність. Така кількість чинних нормативно-правових актів призводить до труднощів у застосуванні поданих норм; по-третє, нечітке нормативно-правове регулювання діяльності органів публічного адміністрування значно знижує їх готовність до реалізації закріплених повноважень. Отже, з метою вдосконалення нормативно-правового регулювання забезпечення інформаційної безпеки пропонуємо провести відповідну роботу щодо систематизації та скасування «формально чинних» норм.

Список літератури:

1. Нуянзин С.В., Нуянзин О.С. Информационная безопасность личности и некоторые организационно-правовые меры по ее обеспечению. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2018. № 2 (44). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnaya-bezopasnost-lichnosti-i-nekotorye-organizatsionno-pravovye-meru-po-ee-obespecheniyu> (дата обращения: 19.01.2021).
2. Статистична інформація 2014. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
3. Статистична інформація 2020. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
4. Басов А.В. Правове регулювання забезпечення громадської безпеки у надзвичайних ситуаціях. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2009. № 4 (13). С. 26–29.
5. Ярмоленко Ю.В. Проблеми правового регулювання діяльності ветеринарної міліції : Монографія. Київ : Магістр XXI сторіччя, 2010. 146 с.
6. Нормативно-правове регулювання інформаційної безпеки України. URL: https://pidru4niki.com/1507041237027/politologiya/normativno-pravove_regulyuvannya_informatsiynoyi_bezpeki_ukrayini.
7. Ільницький М.П. Правове забезпечення інформаційної безпеки у сфері державного управління. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО*. 2015. Вип. 34, Т. 2. С. 83–87.
8. Калюжний Р.А., Баєв О.О. Нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки України. *Правова інформатика*. 2009. № 4(24). С. 5–12.
9. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, ратифікована згідно із Законом України № 2438–VI від 06.07.2010 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_326.

10. Конвенція про кіберзлочинність ратифікована Законом України від 07.09.2005 р. № 2824–IV. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_575.

11. Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних, ратифікований згідно із Законом України № 2438–VI від 06.07.2010 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_363.

12. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, ратифікований Законом України від 21.07.2006 р. № 23–V. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_687.

13. Стратегія кібербезпеки України: затверджено Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016 № 47/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.

14. Доктрина інформаційної безпеки України: затверджено Указом Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.

Sytynichenko O.M. CERTAIN ASPECTS OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF INFORMATION SECURITY

The article analyzes the legal acts in the field of information security of Ukraine. Their classification depending on the sphere of public relations, which regulate guilt, is offered. Particular attention is paid to the characteristics of the laws. It is proved that today, Ukraine has managed to achieve significant progress in regulatory and legal regulation of information security. This is primarily due to the fact that information security has become one of the priorities of public administration, because the modern information environment actively influences the state of political, economic, military and other components of national security of Ukraine. The main shortcomings in their content are identified, in particular: firstly, a significant number of banquet norms, and secondly, today the legislation does not have a definition of “information security”, despite the fact that this concept is very often used in legislation. At the same time, the legislator in the Law of Ukraine “On Information” only limited the consolidation of the concepts: “information” and “protection of information”. The analysis of the acts of the President of Ukraine made it possible to group them into several groups: acts that determine the legal status of information security entities and acts that determine the content of state policy and strategic directions of state policy on information security. Analysis of regulatory and legal support shows that modern information security is an independent area of national security, which must ensure the protection of information resources, systems of their formation, dissemination and use, information infrastructure, protection of classified and official information, personal information. Identified systemic shortcomings in the regulatory and legal provision of information security and suggested ways to solve them.

Key words: legal act, law, provision, information security, President of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine.

Хачатурян В.Х.

Навчально-науковий юридичний інститут
Київського міжнародного університету

Хачатурян Т.Х.

Київський міжнародний університет

ПРО ВИНИКНЕННЯ ТА ІСТОРІЮ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню та розвитку банківської діяльності з дня незалежності України. Проблема зміцнення і розвитку банківської системи повинна завжди перебувати у центрі уваги держави і суспільства, позаяк від їх ефективного вирішення залежить не тільки стан банківського сектору, його здатність виконувати властиві йому унікальні функції, а також стійкість і безпека фінансової системи країни загалом. З огляду на пряму залежність фінансової системи держави від банківської системи, можна стверджувати, що в умовах світової фінансової кризи питання ефективного правового управління банківською діяльністю стає особливо актуальним.

Регулювання банківської діяльності особливо специфічне, оскільки воно уявляється як процес встановлення правил здійснення банківської діяльності в порядку законодавчої та іншої нормотворчої діяльності. Органи всіх гілок влади контролюють Національний банк України, останній здійснює контроль і нагляд за дотриманням банківського законодавства комерційними банками та іншими небанківськими фінансово-кредитними інститутами, застосовує примус у разі допущення порушень встановлених правил поведінки поряд із судовою владою. Цілі державної політики у правовій сфері визначають цілі системи державного управління в такій сфері, як забезпечення стабільності та розвитку держави. Саме через історію розвитку можна дійти остаточного висновку.

Отже, це дослідження присвячене вивченню правових основ банківської системи України. Розгляд проблем становлення і розвитку банківської системи та її правового регулювання – тема надзвичайно цікава й актуальна.

Проведена в Україні економічна реформа спрямована на зміцнення фундаменту правової держави та інститутів громадянського суспільства. Органічною складовою частиною цієї реформи є банківська реформа, що спрямована на створення ефективної банківської системи, відповідної економіці ринкового типу і адекватного банківського законодавства. Стан банківської системи – один з найважливіших показників стану всієї економіки країни. У наукових джерелах влучно виділяються такі етапи розвитку банківської системи України.

Ключові слова: Закон України «Про банки та банківську діяльність», Національний банк України, банківська система.

Постановка проблеми. Банківська діяльність має актуальну для сучасного суспільства тему. Адже банківська діяльність України виступає невід'ємною складовою частиною сучасної системи управління на шляху до правової держави. В Україні норми національного законодавства у цій сфері містять чимало колізій та прогалів, а тому безперечно потребують вдосконалення.

Робота мала на меті вивчення правового регулювання банківської діяльності в Україні, дослідження проблемних питань, узагальнення та формування теоретичних положень та практичних

висновків у цій сфері. Проблема зміцнення і розвитку банківської системи перебуває в центрі уваги держави і суспільства, позаяк від їх ефективного вирішення залежить не тільки стан банківського сектору, його здатність виконувати властиві йому унікальні функції, а також стійкість і безпека фінансової системи країни загалом. З огляду на пряму залежність фінансової системи держави від банківської системи можна стверджувати, що в умовах світової фінансової кризи питання ефективного правового управління банківською діяльністю стає особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню цієї проблематики присвячено праці таких учених, як: В. Тичина, О. Орлюк, Я. Груздевич, В. Міщенко, П. Нікіфоров, С. Очкурєнко та ін. Їхні наукові напрацювання є теоретико-методологічним підґрунтям для подальших наукових досліджень.

Формулювання цілей статті. Головне завдання – розглянути та проаналізувати історію правового регулювання банківської діяльності в Україні.

I етап (1988–1992 рр.) – початковий розвиток банківського сектору України. Характеризується прийняттям Закону України «Про банки та банківську діяльність», стихійним розвитком, постійною зміною суб'єктів конкурентного середовища та нормативно-правового регулювання банківської діяльності.

II етап (1993–1994 рр.) характеризується значною недовірою до банківських установ. Головним стратегічним орієнтиром банків було утримання позиції на ринку шляхом збільшення обігу коштів, максимального залучення вкладів від клієнтів.

III етап (1995–2001 рр.) – поступовий розвиток банківської системи та поява банків з іноземним капіталом. Прийняття нової редакції Закону України «Про банки та банківську діяльність». Впровадження нових технологій та послуг.

IV етап (2001–2007 рр.) – бурхливий розвиток банківського сектору. Активізація процесів глобалізації фінансового сектору України. Стимулювання консолідації та укрупнення вітчизняного банківського капіталу.

V етап (кінець 2007 р. – початок 2009 р.) – стрімке зниження обсягів розвитку банківських установ України. Поширення кризових явищ та збільшення рівня недовіри до банківської системи. Збільшення мінімального розміру статутного капіталу до 10 млн євро.

VI етап (з початку 2009 р. – до сьогодні) – підвищення вимог до діяльності вітчизняних банків. Дотримання банківськими установами стабілізаційних економічних нормативів КМУ. Передбачено створення санаційного банку [1, с. 24].

Кожен з цих етапів детермінував особливості розвитку правового регулювання банківської діяльності, оскільки наведені періоди характеризувалися якісною та кількісною характеристикою змін ролі банківської діяльності в економічній системі держави. Крім цього, на кожному етапі приймалися відповідні закони та підзаконні акти, що містили норми адміністративного права, покликані врегулювати банківську діяльність. Зазна-

чимо, що наявні й інші погляди на періодизацію розвитку банківської системи України, проте не будемо детально їх аналізувати. Зазначимо лише, що становлення та розвиток банківської системи в кожен конкретний період характеризувалися своїми особливостями, які викликали необхідність в адміністративно-правовому регулюванні досліджуваної сфери.

Так, 20.03.1991 р. було прийнято Закон УРСР «Про банки і банківську діяльність» [4], введений в дію Постановою Верховної Ради УРСР «Про порядок введення в дію Закону України «Про банки і банківську діяльність». Цим Законом встановлено правовий статус та початкові повноваження центрального банку – Національного банку України, до яких входило регулювання банківської системи, ліцензійно-дозвільні функції та низка інших адміністративно-владних повноважень. Відповідні норми започаткували існування банківської системи як чітко визначеного інституту та адміністративно-правового регулювання банківської діяльності.

Важливим документом, який містить норми адміністративно-правового регулювання банківської діяльності, є «Положення про порядок формування і розмір страхових фондів комерційних банків», затверджене постановою Правління НБУ № 167 від 30 червня 1995 року [9], що введене з метою підвищення надійності та стабільності банківської системи України, захисту кредиторів та вкладників комерційних банків. В його основу було закладено основні принципи нагляду, які були сформульовані Базельською угодою щодо банківського регулювання. 31 січня 1996 року Правлінням НБУ було видано постанову № 20, згідно з якою формування резервів стало обов'язковим для банків, а порушення цього правила мало наслідком притягнення до відповідальності [5].

Також було удосконалено у 1998 році адміністративно-правове регулювання видачі банківських ліцензій шляхом прийняття нового «Положення про порядок видачі банкам ліцензії на здійснення банківських операцій», затвердженого постановою НБУ від 06.05.98 № 181 [8]. Крім цього, у «Положенні про планування візних інспекцій» та «Положенні про порядок визначення та застосування комплексної рейтингової оцінки комерційних банків за системою CAMEL», що були затверджені постановою Правління НБУ від 25.06.98 № 246, були врегульовані питання щодо проведення інспекційних перевірок [6]. Таким чином, можна зробити висновок про формування цілісної системи адміністративно-правового регу-

лювання банківської діяльності, яка охоплює весь спектр правовідносин у сфері здійснення такої діяльності. Ключовим та переломним фактором щодо адміністративно-правового регулювання банківської діяльності було прийняття Закону України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 року [7]. Саме з цією подією багато вчених обґрунтовано пов'язують якісно новий період розвитку банківської системи. Це стосується, на нашу думку, і системи адміністративно-правового регулювання банківської діяльності. З цього моменту відбувається оновлення підзаконних адміністративно-правових актів, що регулюють досліджувану діяльність. Варто відзначити перехід до якісно нової, більш сучасної та гнучкої системи адміністративно-правового регулювання банківської діяльності.

Також ключовим у сфері адміністративно-правового регулювання було прийняття нової редакції Закону України «Про банки і банківську діяльність». О.П. Орлюк твердить, що за допомогою вказаного Закону вдалося вирішити низку проблем щодо приведення вітчизняного банківського законодавства у відповідність до європейських стандартів [3, с. 32].

Не менш важливим для банківської системи було прийняття у вересні 2001 року Закону України «Про фонд гарантування вкладів фізичних осіб» [12], який піднімав рівень довіри до банківської системи та згодом набув окремих функцій щодо здійснення регулювання банківської діяльності. Цей Закон мав неабиякий позитивний вплив на розвиток банківської діяльності. Також помітну роль у регулюванні банківської діяльності відіграв Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [13]. Останній встановлював загальні положення щодо надання фінансових послуг, особливим видом яких є банківські послуги. Проте станом на тепер суто банківська діяльність не підпадає під правове регулювання вказаного Закону.

Висновки. Основною тенденцією цього періоду є якісне удосконалення вже наявної нормативно-правової бази, оптимізація системи адміністративно-правового регулювання банківської

діяльності та запозичення позитивного досвіду. Здебільшого відповідна нормотворчість була спрямована на забезпечення зростання та розвитку банківської системи, її питомої ваги у економічній системі держави.

До цієї тенденції цільової спрямованості адміністративно-правового регулювання внесла корективи глобальна фінансова криза 2008 року. З цим моментом науковці пов'язують початок нового періоду у здійсненні банківської діяльності [2, с. 85]. Погоджуємось з тим, що цільова спрямованість адміністративно-правового регулювання банківської діяльності зазнала змін і основним завданням відповідного державного регулювання стало не розширення банківської системи, а її стабілізація. Це відобразилося в якісних змінах законодавства з цього приводу. Наприклад, втратив чинність Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» у зв'язку з набуттям чинності новим Законом України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [10], яким чітко визначені повноваження Фонду та порядок здійснення ним регулювання банківської діяльності. Таким чином, можна зазначити, що система нормативно-правового регулювання почала змінюватися задля того, щоб забезпечити стабільність банківської системи та надання банківських послуг.

Визначено банківський нагляд в Україні як систему контролю та активних впорядкованих дій НБУ, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких НБУ здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Розвинуто тезу про те, що необхідність регулювання діяльності банків є важливим не тільки на національному рівні, але також і на міжнародному рівні. На національному рівні необхідність регулювання полягає в особливій економічній та соціальній природі банків, їх ролі в розвитку економіки країни. Регулювання банківської діяльності на міжнародному рівні пов'язане із глобалізаційними процесами фінансових ринків, особливими учасниками яких є банки.

Список літератури:

1. Банківське регулювання і нагляд: методологія та практика : монографія / за ред. В.В. Коваленко. Одеса : Атлант, 2013. 492 с.
2. Лепинська І.О. Еволюція банківського регулювання та нагляду в Україні. *Вісник Української академії банківської справи*. 2009. № 1 (26). С. 81–86.
3. Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 240 с.
4. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 20.03.1991 р. № 872-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 25. Ст. 281.
5. Про внесення змін та доповнень до Положення «Про порядок формування і розміри страхових фондів комерційних банків», затвердженого постановою Правління Національного банку України від 30.06.95 р. № 167 : Постанова Правління Національного банку України від 31.01.1996 р. № 20. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0020500-96>.
6. Про затвердження Положення про планування виїзних інспекцій і про порядок визначення та застосування комплексної рейтингової оцінки комерційних банків за системою CAMEL : Постанова Правління НБУ від 25.06.1998 р. № 246. (втратила чинність). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0703-01>.
7. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. Ст. 238.
8. Про порядок видачі банкам ліцензії на здійснення банківських операцій : Постанова Правління НБУ від 06.05.1998 р. № 181. (втратила чинність). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0373-98>.
9. Про порядок формування і розмір страхових фондів комерційних банків : Постанова НБУ № 167 від 30 червня 1995 року. (втратила чинність) URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0020500-96>.
10. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text>.
11. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 1. Ст. 1.
12. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 20.09.2001 р. № 2740-III. (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 5. Ст. 30.

Khachaturian V.Kh., Khachaturian T.Kh. THE ORIGIN AND HISTORY OF LEGAL REGULATION OF BANKING IN UKRAINE

The article is devoted to the research and development of banking since the Independence Day of Ukraine. The problem of strengthening and developing the banking system should always be the focus of the state and society, as their effective solution depends not only on the state of the banking sector, its ability to perform its unique functions, but also the stability and security of the financial system. Given the direct dependence of the financial system of the state on the banking system, it can be argued that in the global financial crisis, the issue of effective legal management of banking becomes especially relevant.

Regulation of banking is particularly specific, as it is presented as a process of establishing rules for banking activities in the order of legislative and other rule-making activities. Authorities of all branches of government control the National Bank of Ukraine, the latter monitors and supervises compliance with banking legislation by commercial banks and other non-bank financial institutions, applies coercion in case of violations of established rules of conduct along with the judiciary. The goals of public policy in the legal sphere define the goals of the system of public administration in this area as ensuring the stability and development of the state. It is through the history of development that we can come to the final conclusion.

Thus, this study is devoted to the study of the legal framework of the banking system of Ukraine. Consideration of the problems of formation and development of the banking system and its legal regulation is an extremely interesting and relevant topic.

The economic reform carried out in Ukraine is aimed at strengthening the foundation of the rule of law and civil society institutions. An organic component of this reform is banking reform, aimed at creating an efficient banking system, appropriate to the market economy, and adequate banking legislation. The state of the banking system is one of the most important indicators of the state of the entire economy of the country. The following stages of development of the banking system of Ukraine are accurately distinguished in scientific sources.

Key words: Law of Ukraine “On Banks and Banking”, National Bank of Ukraine, banking system.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.347

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/17>

Катеринчук К.В.

Київський національний університет технологій та дизайну

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ШКОДА ЗДОРОВ'Ю ОСОБИ» У ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті зазначено, що Указом Президента України було утворено Комісію з питань правової реформи, результатом роботи якої були розроблені проєкти Кримінальних кодексів України від 15 вересня, 19 жовтня 2020 р. та 2 січня 2021 р.

Проаналізовано поняття «шкода здоров'ю особи», що міститься у проєкті Кримінального кодексу України. Зазначено, що це визначення, його ознаки й види (розмір) мають дискусійний характер та потребують узгодження або заміни.

Запропоновано таке медичне визначення поняття «шкода здоров'я»: порушення анатомічної цілості тканин, органів або їх функцій, що виникають від дії одного чи кількох факторів зовнішнього середовища, зокрема фізичних (механічних, термічних, барометричних, променистих тощо), хімічних. У цьому визначенні враховано положення не лише кримінального права, але й медичної науки, бо саме судово-медичний експерт буде встановлювати ступінь тяжкості спричиненої шкоди.

Акцентовано увагу на розмірах (видах) шкоди здоров'ю особи, що впливають на кваліфікацію з урахуванням відповідних ознак (строки та розмір, каліцтво статевого органу, стійкий розлад психіки, повна втрата професійної працездатності, неоправне спотворення обличчя чи тіла, інші наслідки, наявність яких становить небезпеку для життя особи).

Слід зазначити, що потребує узагальнення термінологія, що міститься в проєкті Кримінального кодексу України, з положеннями медичної науки для подальшого розвитку правової системи України на основі конституційних принципів верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини й громадянина з урахуванням міжнародних зобов'язань України.

Ключові слова: проєкт, Кримінальний кодекс України, шкода здоров'ю особи, тілесні ушкодження.

Постановка проблеми. Указом Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019 було утворено Комісію з питань правової реформи, основоположними завданнями якої є сприяння подальшому розвитку правової системи України на основі конституційних принципів верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини й громадянина з урахуванням міжнародних зобов'язань України. Результатом роботи цієї Комісії було винесення на громадське обговорення проєктів Кримінальних кодексів України від 15 вересня, 19 жовтня 2020 р. та 2 січня 2021 р. Однак запропоновані положення деяких статей мають дискусійний, а іноді й неузгоджений характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом питання, пов'язане з проблемою визна-

чення поняття «шкода здоров'ю особи» та його видами, було предметом розгляду низки вчених. Варто назвати таких науковців, які займалися розробленням цього питання, як О.Ф. Бантишев, І.Г. Вермель, П.П. Грицаєнко, А.Х. Завальнюк, В.М. Лінов, І.І. Митрофанов. За наявності значної кількості теоретичних публікацій деякі питання не були предметом окремих досліджень, тому їх висвітлення потребує спеціального дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблемних питань термінології, що міститься в Проєкті Кримінального кодексу України, та пропозиція можливих змін Проєкту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до п. 49 ст. 1.3.1 «Значення основних термінів Проєкту Кримінального кодексу Укра-

іни» (далі – Проект) (станом на 2 січня 2021 р.) [1], шкода здоров'ю – це викликане протиправним діянням іншої особи порушення анатомічної цілості або функціональної придатності тканини чи органу тіла іншої особи (потерпілої особи), яке обмежує працездатність та іншу життєдіяльність порівняно з тією, яка мала місце до посягання.

Суспільно небезпечні наслідки, що описані законодавцем у диспозиціях статей кримінальних правопорушень проти здоров'я особи, полягають у тому, що в них передбачено наслідки у вигляді шкоди здоров'ю особи. Термін «шкода здоров'ю» є одним із суперечливих понять, що належить не лише до кримінального права, але й до інших наук, зокрема судової медицини, трудового права, цивільного права; не менш проблемним також є встановлення її видів. Під час дослідження цього питання ми не виявили єдиної думки, якої б дотримувалась більшість науковців. «Ознака «шкода здоров'ю», якою оперується законодавець, неоднозначна у своєму розумінні. З юридичної точки зору, вона викликає властиво злочинну шкоду об'єкту кримінально-правової охорони (втрата здоров'я як блага, умова соціальної активності суб'єкта, у зв'язку з яким існують суспільні відносини з його охорони). З медичної точки зору, вона характеризує наслідок злочинного діяння у вигляді патологічних змін в організмі людини» [2]. Шкода здоров'ю особи характеризується якісними (характер) і кількісними (ступінь) показниками. «Характер визначається формою патології, заподіяної організму людину (тілесне ушкодження, захворювання). Ступінь шкоди здоров'ю – це характеристика медико-юридична. В основу її оцінки покладено такі два критерії, як безпека шкоди для здоров'я; результат і наслідок шкоди [2], тому «шкода, яка завдається охоронюваним суспільним відносинам, відображається в складі злочину шляхом закріплення в ньому ознак, які характеризують суспільно небезпечні наслідки злочинного діяння» [3]. М.І. Ветров зазначає, що шкода здоров'ю людини за медичного погляду є порушенням анатомічної цілості органів і тканин чи їх фізіологічних функцій, або захворюванням, або патологічними станами, що виникають унаслідок впливу різних факторів зовнішнього середовища, а саме механічних, функціональних, фізичних, хімічних, біологічних, психічних [4, с. 47]. У визначенні автор використовує термін «патологічний стан», що не має тлумачення в теорії кримінального права України. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (далі – Правила) також не надають роз'яснень цього терміна. Однак він широко вико-

ристовується в медицині для встановлення патологічного стану організму людини, що не пов'язаний з діями, які спричиняють тілесні ушкодження.

В теорії, крім терміна «шкода», використовують термін «розлад»: це зміна здоров'я людини, обумовлена травмою, захворюванням або патологічним станом, що об'єктивно виявляється ознаками порушення функцій організму порівняно з тими, які мали місце до здійснення протиправного діяння [2], або він виявляється в «погіршенні стану здоров'я, зниженні його на більш низький якісний рівень» [5].

Нині Правила (п. 4.1) визначають, що судово-медичний експерт встановлює ступінь тяжкості тілесних ушкоджень (тяжкі, середньої тяжкості та легкі). Однак термін «тілесні ушкодження» є суто юридичним поняттям, у медицині він не застосовується. В такому разі судово-медичний експерт виходить за межі покладених на нього обов'язків. Крім того, класифікація ушкоджень у медичній практиці ґрунтується на певній морфології ушкоджень (наприклад, порушення поверхневого шару епідермісу шкіри має назву садна чи подряпини залежно від форми та площі). В цьому разі такі наслідки, тобто поверхневі ушкодження епідермального шару шкіри, зазвичай не супроводжуються спричиненням шкоди здоров'ю, якщо не приспонується інші чинники зовнішнього чи внутрішнього середовища. Шкода здоров'ю є більш всеохоплюючим терміном, ніж тілесне ушкодження. Ушкодження можуть виникати посмертно, але в такому разі вони не спричиняють шкоди здоров'ю людини, це пояснюється тим, що чинне законодавство України охороняє здоров'я лише живої людини в межах II розділу Особливої частини КК України. Психічна хвороба також не може належати до ознак тілесних ушкоджень, бо ця ознака проявляється у зниженні розумової здатності людини, тому доречно визначити цю ознаку як одну з ознак шкоди здоров'ю.

Отже, беззаперечно, законодавство про кримінальну відповідальність за спричинення шкоди здоров'ю особи має відповідати положенням судової медицини, бо саме судово-медичний експерт буде встановлювати ступінь тяжкості спричиненої шкоди. Зазначене формулювання у Проекті не може бути визначено у Правилах, оскільки воно містить термінологію «протизаконне», яка є виключно юридичною та не належить до сфери знань судово-медичних експертів. Запропоновані зміни щодо заміни поняття «тілесне ушкодження» на поняття «шкода здоров'ю» у Проекті КК України є доречними. Однак аналіз інших статей доводить, що

намагання авторів Проєкту уніфікувати термінологію не завжди приводить до бажаного результату. Так, згадується термінологія чинного КК України «47) холодна зброя – предмет, спеціально виготовлений для спричинення *тілесних ушкоджень* і призначений для нападу чи активного захисту в рукопашному бою (шабля, рапіра, кинджал, кортик, фінка, армійський чи мисливський ніж, нунчаки, стилет, кастет тощо)» (ст. 1.3.1 Проєкту).

Крім того, визначення «шкода здоров'ю», що міститься у Проєкті, має термінологію, яка потребує корегувань та роз'яснень. Логічно здійснити заміну понять «обмежує» на «понижує» або «знижує», бо тлумачні словники зазначають, що обмежувати – це «(установлювати певні межі чого-небудь), звужувати, локалізувати, лімітувати» [6]; «правило, настанова, що обмежує чий-небудь права, дії тощо» [7]. Словосполучення «інша життєдіяльність» має занадто великий простір для тлумачення, що приведе до дискусій та зловживань. Крім того, хто буде визначати цю ознаку? Поняття «орган тіла потерпілого» зазначено в однині, що звужує зміст терміна, оскільки в організмі людини присутні і парні органи. Дані анкетування судово-медичних експертів засвідчують, що втрату одного з парних органів (очне яблуко, нирка тощо) можна вважати як одну з ознак тяжкого тілесного ушкодження (72%).

Пропонуємо таке медичне визначення «шкода здоров'ю»: порушення анатомічної цілості тканин, органів або їх функцій, що виникають від дії одного чи кількох факторів зовнішнього середовища, зокрема фізичних (механічних, термічних, барометричних, променистих тощо), хімічних.

В Загальній частині Проєкту у ст. 1.3.4 («Розміри шкоди здоров'ю») розміщені такі види (розміри) та ознаки шкоди здоров'ю.

1) істотна шкода здоров'ю – шкода здоров'ю, що характеризується розладом здоров'я тривалістю до 21 дня або стійкою втратою загальної працездатності у розмірі до 10 відсотків;

2) значна шкода здоров'ю – шкода здоров'ю, якій не властиві ознаки тяжкої шкоди здоров'ю, але яка характеризується розладом здоров'я тривалістю 21 день і більше або стійкою втратою загальної працездатності у розмірі включно від 10 до 33 відсотків;

3) тяжка шкода здоров'ю – шкода здоров'ю, яка характеризується втратою будь-якого органу чи його функції, каліцтвом статевого органу, стійким розладом психіки, розладом здоров'я, поєднаним зі стійкою втратою загальної працездатності, понад 33 відсотків або повною втратою професійної працездатності, перериванням вагіт-

ності, непоправним спотворенням обличчя чи тіла або іншими наслідками, наявність яких становить небезпеку для життя особи.

Однак до такого розподілу та заявлених ознак також є низка зауважень та пропозицій. По-перше, запропоновані назви розмірів шкоди здоров'ю «істотна» та «значна». Відповідно, до положень тлумачного словника, «істотний – той, який становить суть або стосується суті чого-небудь; дуже важливий, значний, вагомий» [7]. Отже, ці назви розмірів шкоди здоров'ю є синонімічними, тому потребують заміни, пропонуємо залишити поняття «шкода тяжка», «шкода середньої тяжкості» та «легка шкода».

По-друге, у визначенні істотної та значної шкоди здоров'ю є певні невідповідності у строках: для істотної – це «тривалістю до 21 дня» та «розмірі до 10 відсотків»; для «значної» – «тривалістю 21 день», «від 10 до 33 відсотків». З роз'яснення Мін'юсту щодо вживання прийменників можна зробити висновок, що кінцева дата входить до строку і під час вживання прийменника «по», і під час вживання прийменника «до», тобто якщо зазначається календарна дата після прийменника «до» або «по», то ця дата входить до зазначеного строку. Наприклад, працівник просить в заяві надати відпустку з 10 серпня 2020 р. до 21 серпня 2020 р. У цьому разі останнім днем його відпустки буде 21 серпня 2020 р. [8]. Відповідно до зазначених роз'яснень Мін'юсту та запропонованих у Проєкті строків відбувається їх нашарування, тобто відсутні межі, що їх відокремлюють. Істотна шкода «характеризується розладом здоров'я тривалістю до 21 дня», тобто 21 день включно, а значна «характеризується розладом здоров'я тривалістю 21 день і більше», отже, пропонуємо використати термінологію «понад», що дасть змогу уникати непорозуміннь у визначенні відповідних строків. Це також стосується заявлених строків стійкої втрати загальної працездатності. Для простоти сприйняття та лаконічності закону пропонуємо термінологію «якій не властиві ознаки тяжкої шкоди здоров'ю» замінити на «яка не має ознак тяжкої шкоди здоров'ю».

По-третє, у визначенні тяжкої шкоди здоров'ю також є певні неточності. Щодо втрати органу (парних органів) та його функцій нами було описано вище та запропоноване власне бачення.

Ще однією ознакою тяжкої шкоди здоров'ю є каліцтво статевого органу. Статевий орган людини – це невід'ємна частина тіла людини, тому виокремлення цієї ознаки дублює іншу новелу Проєкту «непоправне спотворення обличчя чи тіла».

Наступна дискусійна ознака тяжкої шкоди здоров'ю – це стійкий розлад психіки. Законодавство України не дає визначення цієї термінології. Однак у Законі України «Про психіатричну допомогу» [9] зазначено, що психічні розлади – це розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті (п. 1 ч. 1 ст. 1). Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) в ч. 1 ст. 39 («Визнання фізичної особи недієздатною») фіксує, що фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними [10]. Частина 2 ст. 19 КК України зазначає, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Отже, ЦК та КК України містять різні терміни, які мають однаковий зміст.

Глумачні словники визначають термін «стійкий» як такий, для якого характерні стабільність, постійність, сталий. Наприклад, у деяких хворих на епілепсію розвиваються стійкі хворобливі зміни, такі як кволість, уповільнена мова, уповільнені рухи [7]. Отже, аналіз чинного законодавства доводить, що терміни «психічні розлади», «стійкі психічні розлади», «хронічні психічні розлади» означають психічні розлади, які істотно впливають на здатність особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Крім того, судова психіатрія та МКХ-10 не містить термінології «стійкий розлад психіки», тому конкретизація «стійкий» у цьому разі є недоречною.

Повна втрата професійної працездатності – одна із запропонованих ознак тяжкої шкоди здоров'я. «Професійна працездатність – це здатність даного працівника до роботи за своєю професією (фахом)» [11, с. 201]. Пониження професійної (фахової) працездатності визначається в цивільно-правових відносинах та буде в кожній особі різною, оскільки ці особи володіють різною професією (фахом).

У своїх публікаціях автор [12] вже не раз зазначав, що ця ознака виходить за межі компетенції судово-медичних експертів, такі функції покладатимуться на медико-соціальну експертну комісію (МСЕК), які не мають права визначати ступінь тяжкості тілесних ушкоджень та залучення до комі-

сії фахівців за професією потерпілого. Так, наприклад, у разі втрати фаланги пальця піаністом, що унеможливило його подальшу роботу за фахом, не встановлюється інвалідність, особа в подальшому може здійснювати повсякденну діяльність, що здатна забезпечити своє існування, існування інших членів суспільства та всього суспільства загалом шляхом навчання, спілкування, орієнтації, пересування, самообслуговування, контролю за своєю поведінкою, участі у трудовій діяльності, догляду за собою. Проблемою в цьому разі може бути й те, що потерпіла особа може мати дві і більше професій, документів про спеціальну освіту.

Непоправне спотворення обличчя чи тіла – це дискусійна ознака, яка виявляється в тому, що непоправне спотворення тіла буде викликати безліч проблем на практиці. Насамперед можливий випадок, коли особі внаслідок протиправних дій зламали кінцівку. Відповідно до спричинених наслідків це можна кваліфікувати як значну шкоду здоров'я, однак кінцівка за певних обставин неправильно зрослася, що призвело до її деформації. В такому разі можна вважати, що наявне непоправне спотворення тіла і виникає необхідність зміни кваліфікації.

Термін «інші наслідки, наявність яких становить небезпеку для життя особи» викликає такі дискусії. Така ознака тяжкого тілесного ушкодження (тяжкої шкоди здоров'ю) визначена у зв'язку з тим, що деякі тілесні ушкодження можуть не залишати наслідків, «слідів», у тому числі видимих, однак у момент спричинення є небезпечними для життя. Під час порівняння ознак тяжкого тілесного ушкодження, що містяться в КК України, Проекті та Правилах, ми виявили певні неточності. Так, однією з ознак тяжкого тілесного ушкодження, що зазначено у Правилах (п. 2.1.1.а) та Проекті (п. в ч. 1 ст. 1.3.4) є небезпека для життя. Це трактування не відповідає ст. 121 КК України, оскільки небезпека для життя має бути саме в момент заподіяння, про що в подальшому в п. 2.1.2 Правил зазначається, що небезпечними для життя є ушкодження, які в момент заподіяння (завдання) чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрозливі для життя явища (п. 2.1.3.о) і без надання медичної допомоги за звичайним своїм перебігом закінчуються чи можуть закінчитися смертю. У Правилах в п. 2.1.3 міститься вичерпний перелік можливих ушкоджень, що є небезпечними для життя в момент спричинення. «Зі змісту деяких пунктів видно, що певні ушкодження тіла лише тоді становлять небезпеку для життя, коли

вони супроводжуються шоком тяжкого ступеня або явищами, що загрожують життю, тобто небезпечні для життя саме тяжкі наслідки травми, тому їх і треба вважати однією з визначальних ознак небезпечного для життя ушкодження» [11, с. 471]. Отже, однією з ознак тяжкої шкоди здоров'ю має бути небезпека для життя в момент спричинення, що в результаті протиправних дій особи можуть не спричинити будь-якої шкоди здоров'ю

особи. Наприклад, якщо зіштовхнути особу під час руху потягу, особа може не отримати певних ушкоджень, але факт небезпеки для життя особи в момент заподіяння присутній. Отже, одна з ознак тяжкої шкоди здоров'ю має бути конкретизованою, а саме небезпека для життя в момент спричинення.

Висновки. Таким чином, зазначаємо, що потребує узагальнення термінологія, що міститься в Проекті КК України, з положеннями медичної науки.

Список літератури:

1. Проект Кримінального кодексу України (станом на 2 січня 2021 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2021/01/04/kontrolnyj-proekt-kk-02-01-2021.pdf> (дата звернення: 15.01.2021).
2. Шарапов Р.Г., Коновалов А.М. Понятие вреда здоровью в условиях правовой дезориентации судебно-медицинской экспертизы живых лиц. *Уголовное право*. 2007. № 1. С. 127.
3. Филимонов В.Д. Обстоятельства, определяющие содержание и конструкцию состава преступления. *Уголовное право*. 2003. № 2. С. 83–85.
4. Ветров Н.И. Уголовное право. Общая часть : учебник. Москва, 1999. 415 с.
5. Вермель И.Г., Грицаенко П.П. О причинении вреда здоровью в свете положений нового Уголовного кодекса РФ. *Судебно-медицинская экспертиза*. 1997. № 2. С. 42–48.
6. Всесвітній словник української мови. URL: <https://uk.worldwidenedictionary.org/%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%B8> (дата звернення: 15.01.2021)
7. Словник української мови : в 11 т. Т. 5. 1974. С. 536. URL: <http://sum.in.ua/s/obmezhenja> (дата звернення: 15.01.2021).
8. Попова Д.В. Кінець строку та «до», «по», «включно»: правила від Мінюсту. *Зарплата та кадрова справа*. 2020. № 13. С. 11–15. URL: <https://ibuhgalter.net/ru/articles/571> (дата звернення: 15.01.2021).
9. Про психіатричну допомогу : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 19. Ст. 143. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 15.01.2021).
10. Цивільний кодекс України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.01.2021).
11. Митрофанов І.І., Лінов В.М. Тілесні ушкодження (кримінально-правові та медичні аспекти) : навчальний посібник. Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2010. 256 с.
12. Катеринчук К.В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 408 с. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/15968/1/20200923_305.pdf (дата звернення: 15.01.2021).

Katerynychuk K.V. PROBLEMS OF DEFINING THE CONCEPT OF “HARM TO THE HEALTH OF A PERSON” IN THE DRAFT CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article states, that by the Decree of the President of Ukraine the Commission on Legal Reform was established, as a result of which the Draft Criminal Codes of Ukraine of September 15, October 19, 2020 and January 2, 2021 were developed.

The concept of “harm to the health of a person” contained in the Draft Criminal Code of Ukraine is analyzed. It is noted that this definition, its features and types (size) are controversial and need to be agreed or replaced.

The medical definition of “harm to health” is offered. This is a violation of the anatomical integrity of tissues, organs or their functions arising from the action of one or more environmental factors physical (mechanical, thermal, barometric, radiant, etc.), chemical, etc. This definition takes into account not only the principles of criminal law, but also medical science, because it is the forensic expert who determines the severity of the damage.

Emphasis is placed on the size (types) of harm to person's health that affect the qualification, taking into account the relevant features, timing and size, genital mutilation, mental disorder, complete loss of ability to work, irreparable disfigurement of the face or body, other consequences, the presence of which is life-threatening.

It should be noted that the terminology contained in the Draft Criminal Code of Ukraine with provisions of medical science for further development of the legal system of Ukraine based on the constitutional principles of the rule of law, priority of human and civil rights and freedoms, taking into account Ukraine's international obligations.

Key words: draft, Criminal Code of Ukraine, damage to personal health, bodily injuries.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/18>

Говорун Є.О.

Харківський національний університет внутрішніх справ

ЗУПИНЕННЯ ПЕРЕБІГУ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню проблематиці зупинення перебігу строків досудового розслідування. Зазначено, що з часу винесення постанови про зупинення до винесення постанови про його відновлення строк досудового розслідування зупиняє свій перебіг на час прийняття такого рішення. Правильність обчислення строків за умови зупинення досудового розслідування є необхідним для обчислення загального строку досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Наголошено на тому, що кримінальне процесуальне законодавство регламентує саме зупинення кримінального провадження, розрізняючи поняття «розшук підозрюваного» та «зупинення досудового розслідування», які не є тотожними. За умови зупинення досудового розслідування строк досудового розслідування зупиняє свій перебіг на час прийняття такого рішення. Проте коли приймається рішення про розшук підозрюваного (без зупинення досудового розслідування) слідчі дії проводяться у загальному порядку, отже, строк досудового розслідування продовжується.

Звернено увагу на те, що повідомлення про підозру є обов'язковою умовою прийняття рішення про зупинення досудового розслідування. Одночасно в разі зупинення досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо декількох підозрюваних строк досудового розслідування повинен обчислюватися окремо щодо кожного з підозрюваних.

Також досліджено наслідки оскарження постанови про зупинення. Проаналізовано судову практику обчислення строків досудового розслідування у кримінальному провадженні, у якому приймалось рішення про зупинення. Встановлено, що в разі задоволення судом клопотання про скасування постанови про зупинення, ймовірніше, у такому провадженні закінчаться строки, отже, кримінальне провадження підлягатиме закриттю на підставі ст. 284 КПК України. Однак навіть за умови скасування постанови про зупинення досудового розслідування у провадженні вже є підозрюваний. При цьому, як відомо, вже на момент повідомлення особі про підозру більшість слідчих дій проведено та зібрано докази вчинення такою особою кримінального правопорушення.

Запропоновано в разі скасування постанови про зупинення у провадженнях, строк досудового розслідування у яких уже закінчився, приймати рішення про продовження строку досудового розслідування або ж у передбаченому КПК України порядку звертатися до суду з клопотанням про поновлення строку звернення та продовження строку досудового розслідування.

Ключові слова: строки, досудове розслідування, обчислення строків, зупинення досудового розслідування, підозрюваний.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 3 ст. 219 КПК України, строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до винесення постанови про відновлення кримінального провадження, строк ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторонами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 290 цього Кодексу, не включа-

ється у строки, передбачені цією статтею. Однак правильність обчислення строків за умови зупинення досудового розслідування є необхідним для обчислення загального строку досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання зупинення досудового розслідування розглядалися в роботах Ю.М. Грошевого, О.В. Каплі-

ної, В.М. Бикова, Ю.А. Гришина, В.Д. Ломовського, І.А. Малютіна, Є.В. Расчотнова та інших науковців, які займалися окремими аспектами цього інституту кримінального процесуального права. Зурахуванням положення КПК України щодо регулювання строків досудового розслідування деякі положення інституту зупинення досудового розслідування отримали інше законодавче закріплення і сьогодні, на жаль, є недостатньо вивченими.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз строків досудового розслідування у кримінальному провадженні, у якому приймалось рішення про зупинення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прийняття рішення про зупинення досудового розслідування є одним із видів переривання строку. Порядок зупинення досудового розслідування регулює глава 23 КПК України.

Досудове розслідування зупиняється вмотивованою постановою прокурора або слідчого за погодженням з прокурором, відомості про що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Копія постанови надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які мають право її оскаржити слідчому судді (ч. 4 ст. 280 КПК України).

Слід звернути увагу на те, що ця норма регламентує саме зупинення кримінального провадження, розрізняючи поняття «розшук підозрюваного» та «зупинення досудового розслідування», які не є тотожними.

До зупинення досудового розслідування слідчий зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе, а також усі дії для здійснення розшуку підозрюваного (ч. 2 ст. 280 КПК України).

В разі зупинення досудового розслідування на підставі ст. 280 КПК України проведення слідчих (розшукових) дій не допускається, крім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного (ч. 5 ст. 280 КПК України). За такої умови строк досудового розслідування зупиняє свій перебіг на час прийняття такого рішення. Проте інакше, коли приймається рішення про розшук підозрюваного (без зупинення досудового розслідування), слідчі дії проводяться у загальному порядку, отже, строк досудового розслідування продовжується.

Щодо відновлення досудового розслідування, то ст. 282 КПК України визначає, що зупинене досудове розслідування відновлюється постановою слідчого, прокурора, якщо підстави для

його зупинення перестали існувати (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва), а також у разі потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій. Копія постанови про відновлення досудового розслідування надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Зупинене досудове розслідування також відновлюється у разі скасування слідчим суддею постанови про зупинення досудового розслідування. Відомості про відновлення досудового розслідування вносяться слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Ми поділяємо думку Д.М. Аніщенко про те, що інститут зупинення досудового розслідування кримінального провадження – це сукупність однорідних кримінально-процесуальних норм, що регламентують перерву строків досудового розслідування і провадження слідчих (розшукових) дій, крім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного [2, с. 96].

Ключовим є посилання законодавця на повідомлення особі про підозру (ч. 1 ст. 280 КПК України), тобто лише після такої слідчої дії можливе зупинення досудового розслідування та, як наслідок, зупинення перебігу строку досудового розслідування.

Як зазначає Н.В. Бублик, повідомлення про підозру є обов'язковою умовою прийняття рішення про зупинення досудового розслідування [3, с. 273].

Щодо цього Є.В. Расчотнов у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтовано дійшов висновку, що, відповідно до тлумачення терміна «умови», вбачається, що, за КПК України, умови зупинення досудового розслідування слід розуміти як виконання слідчим або прокурором низки певних процесуальних дій для законного прийняття рішення про таке зупинення. Ці умови слід поділяти на загальні й окремі. Головною загальною умовою є повідомлення особі про підозру або складення стосовно неї цього повідомлення. Вручати повідомлення слід виключно безпосередньо в руки підозрюваному, оскільки вручення його у спосіб для вручення повідомлень порушує права не лише підозрюваного, але й іншої, сторонньої, особи, якій це повідомлення вручають [9, с. 189].

Окремої уваги заслуговує зупинення досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо декількох підозрюваних. Частиною 3 ст. 280 КПК України регламентовано,

що у якщо у кримінальному провадженні є два або декілька підозрюваних, а підстави для зупинення стосуються не всіх, то прокурор має право виділити досудове розслідування і зупинити його стосовно окремих підозрюваних, тобто, наприклад, за наявності у провадженні двох підозрюваних, один з яких переховується, провадження щодо такої особи виділяється в окреме провадження. У такому разі строк досудового розслідування у кожному з таких проваджень обчислюватиметься окремо та з урахуванням правил, передбачених ст. 217 КПК України.

Окремі науковці основними наслідками зупинення досудового слідства виокремлюють недопустимість проведення в кримінальній справі якихось слідчих дій; не зарахування в строк досудового слідства часу, що спливає після прийняття рішення про зупинення [4, с. 188].

Наведена точка зору була сформована ще до вступу в дію КПК України 2012 року, отже, її законодавче підґрунтя дещо змінилось. Так, відповідно до ч. 2 ст. 280 КПК України, після зупинення досудового розслідування проведення слідчих (розшукових) дій не допускається, крім тих, які спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного. Таким чином, аналізуючи цю норму, бачимо, що процес розслідування повністю не зупиняється, а щодо встановлення місцезнаходження підозрюваного слідчі дії продовжуються та мають бути ще активнішими, ніж до винесення постанови про зупинення.

Таким чином, правових наслідків, окрім перерви у провадженні досудового розслідування, отже, перебігу процесуальних строків, зупинення провадження за кримінальним правопорушенням не породжує. Аналогічної позиції дотримується І.А. Малютін [5, с. 5].

Отже, переривання перебігу строку досудового розслідування у зв'язку з винесенням у провадженні постанови про зупинення досудового розслідування можливе лише після повідомлення особі про підозру, тому за такої умови загальний строк розслідування складатиме 2 місяці з моменту підозри і до завершення досудового розслідування, а час, протягом якого було зупинене розслідування, не враховується до загального строку досудового розслідування.

Одночасно для правильності обчислення строків досудового розслідування слід не забувати норму ч. 2 ст. 281 КПК України, якою встановлено, що про оголошення розшуку виноситься окрема постанова, якщо досудове розслідування не зупиняється, або зазначається в постанові про

зупинення досудового розслідування, якщо таке рішення приймається, відомості про що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 303 КПК України, законодавець передбачив, що на досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, у тому числі рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Ця норма працює сукупно з абз. 2 ч. 3 ст. 219 КПК України, згідно з чим строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею включається у строки, передбачені цією статтею.

Такі скарги слід подавати до слідчого судді місцевого суду, у межах юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування, протягом 10 днів з часу прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності. Якщо рішення слідчого чи прокурора оформлюється постановою, строк подання скарги починається з дня отримання особою її копії. Скарга має бути розглянута слідчим суддею не пізніше 72 годин з моменту надходження, за винятком скарг на рішення про закриття кримінального провадження, які розглядаються у 5-денний строк. Розгляд скарг цієї категорії здійснюється за обов'язкової участі особи, яка подала скаргу, чи її захисника, представника, слідчого чи прокурора, рішення, дії чи бездіяльність яких оскаржується, відсутність слідчого і прокурора не є перешкодою для розгляду скарги.

Рішення слідчого про зупинення досудового розслідування може бути оскаржене тільки під час досудового провадження, що вбачається зі змісту ст. 303 ч. 1 п. 2 КПК України, і таке рішення не може бути предметом окремого розгляду під час судового провадження, незалежно від того, коли сторона захисту дізналася про існування постанови про зупинення досудового розслідування.

Аналогічну позицію викладено Чернігівським апеляційним судом по справі від 24 січня 2020 року № 734/47/19 [6].

Найбільш правильно розглядати строки розслідування у провадженнях, у яких досудове розслідування зупинялось, у розрізі практики скасування судами таких постанов органу досудового розслідування, адже, як уже відомо, в разі скасування постанови про зупинення строк розраховується з моменту винесення такої постанови про

зупинення, отже, до моменту скасування зупинення, ймовірно, вже минуть 2 місяці та провадження підлягатиме закриттю.

Як приклад можна розглянути ухвалу Вищого антикорупційного суду від 15 липня 2020 року у справі № 991/4704/20, якою скасовано постанову про зупинення досудового розслідування. Скаржник зазначив, що під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження від 14 березня 2018 року № 4201800000000584 він ознайомився з постановою про зупинення досудового розслідування від 26 липня 2019 року. Мотивами для прийняття постанови про зупинення досудового розслідування слідчий зазначив, що повідомлення про підозру ОСОБА_1 направлено запитом про міжнародну правову допомогу компетентним органам Латвійської Республіки для вручення ОСОБА_1, виконання якого досі триває. Також триває виконання інших запитів про міжнародну правову допомогу. Розглянувши матеріали справи, заслухавши доводи у судовому засіданні, слідча суддя дійшла висновків, що, дійсно, станом на момент прийняття постанови орган досудового розслідування звертався до інших країн із запитами про міжнародну правову допомогу. Проте як доказ надсилання цих запитів було надано звернення Генеральної прокуратури України до компетентних органів інших країн; ці запити датовані 2014 роком. Водночас детектив не надає підтвердження того, що у кримінальному провадженні є будь-який розвиток обставин щодо виконання цих запитів: чи був зворотній зв'язок компетентних органів щодо цих запитів, чи надсилювалися запити повторно. З урахуванням того, що з моменту надсилання запитів про надання міжнародної правової допомоги минуло вже майже 6 років (та майже 5 років станом на момент прийняття оскаржуваної постанови), слідча суддя не бачить підстав вважати, що постанова про зупинення досудового розслідування від 26 липня 2019 року може обґрунтовувати зупинення кримінального провадження тим, що існують невиконані запити про надання міжнародної правової допомоги. У будь-якому разі така тривалість досудового розслідування видається не виправданою [7].

Отже, незважаючи на невиконані запити на міжнародно-правову допомогу у провадженні, слідчою суддею скасовано постанову про зупинення, і, як ми розуміємо, з моменту зупинення до моменту скасування вже минуло 11 місяців та 19 днів, отже, всі можливі строки розслідування, передбачені ст. 219 КПК України, вже пройшли.

Таким чином, за відсутності строків розслідування кримінальне провадження підлягатиме закриттю на підставі ст. 284 КПК України.

Шляхом прийняття рішення про закриття слідував слідчий Шевченківського ВП ГУНП у Харківській області у кримінальному провадженні № 42019221090000292, у якому суд скасував постанову про зупинення досудового розслідування. Так, слідчий суддя, розглядаючи скаргу сторони захисту, встановив, що підставою для зупинення досудового розслідування кримінального провадження є оголошення ОСОБА_1 в розшук та те, що його місцезнаходження невідомо. Водночас у судовому засіданні встановлено, що ОСОБА_1 проживає за адресою: АДРЕСА_1, систематично отримує пошту, в тому числі від слідчого, за цією адресою, що підтверджується матеріалами справи; працює заступником директора із загальних питань Фізико-технічного інституту низьких температур ім. Б.І. Веркіна НАУ, за місцем своєї роботи також отримує повістки від слідчого, що підтверджено слідчим у судовому засіданні. Крім того, сам факт подачі ОСОБА_1 власноруч підписаного клопотання через канцелярію суду з проханням скаргу захисника задовольнити, спростовує доводи постанови слідчого, що останній переховується від слідства, а його місцезнаходження невідоме. Прокурором та слідчим доказів, які б спростовували доводи скарги та підтверджували обставини, які є підставою для зупинення кримінального провадження, слідчому судді не надано [8].

На момент скасування постанови слідчого про зупинення у провадженні з моменту повідомлення особі про підозру вже минуло 3 місяці та 24 дні, отже, строк досудового розслідування вже скінчився. Як наслідок, слідчим 22 вересня 2020 року прийнято рішення про закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строків досудового розслідування.

Однак навіть за умови скасування постанови про зупинення досудового розслідування у провадженні вже є підозрюваний. При цьому, як відомо, вже на момент повідомлення особі про підозру більшість слідчих дій проведено та зібрано докази вчинення такою особою кримінального правопорушення. Якщо уявити, що у такому провадженні у якийсь момент скасовано постанову про зупинення досудового розслідування, строк розслідування скінчився, а провадження закрито у зв'язку із закінченням строку, тобто ми маємо ситуацію, за якої винна особа уникла кримінальної відповідальності за вчинене нею правопорушення, отже, порушено

завдання кримінального провадження, передбачене ст. 2 КПК України.

Висновки. Водночас сьогодні чинний КПК України передбачає можливість зупинення досудового розслідування лише після повідомлення особі про підозру та відсутня альтернатива, яка була передбачена в пункті 3 частини першої статті 206 КПК України 1960 року, а саме можливість зупинення досудового розслідування, коли не встановлено особу, яка вчинила правопорушення. Внаслідок браку цієї норми слідчі, які здійснюють досудове розслідування, переважані, тому що, не маючи можливості зупинити розслідування, в умовах стрімкого збільшення кількості кримінальних проваджень вони

постійно проводять процесуальні дії, спрямовані на встановлення особи, яка вчинила злочин.

З цієї ситуації ми вбачаємо, окрім прийняття рішення на підставі ст. 284 КПК України про закриття кримінального провадження, йти шляхом винесення постанови про продовження строку досудового розслідування або ж у передбаченому КПК України порядку звернення до суду з клопотанням про поновлення строку звернення та продовження строку досудового розслідування. Отже, в разі продовження строку розслідування буде збережено всі докази у провадженні, які будуть допустимими та, як наслідок, у подальшому можна буде скерувати обвинувальний акт щодо винної особи до суду.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та доповненнями на 1 липня 2020 року : офіційний текст. Київ : Альтера, 2020. 342 с.
2. Аніщенко Д.М. Історичний розвиток інституту зупинення досудового розслідування. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2013. № 1 (39). С. 194–197. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=dp_2013_1_42 (дата звернення: 20.12.2020).
3. Бублик Н.В. Процесуальний статус особи, щодо якої обвинувальна діяльність здійснюється без повідомлення про підозру. *Підприємство, господарство і право.* 2019. № 5. С. 270–274.
4. Грошевой Ю.М., Вапнярчук В.В., Капліна О.В., Шило О.Г. Досудове розслідування кримінальних справ : навчально-практичний посібник. Харків : ФІНН, 2009. 328 с.
5. Малютін І.А. Підстави та процесуальний порядок зупинення попереднього розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2000. 19 с.
6. Ухвала Чернігівського апеляційного суду від 24 січня 2020 року у справі № 734/47/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87159861> (дата звернення: 05.01.2021).
7. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 15 липня 2020 року у справі № 991/4704/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90484368> (дата звернення: 05.01.2021);
8. Ухвала Дзержинського районного суду м. Харкова від 14 серпня 2020 року по справі № 638/19508/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/91026467> (дата звернення: 05.01.2021).
9. Расчотнов С.В. Зупинення досудового розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / МВС України, Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. 237 с.

Hovorun Ye.O. SUSPENSION OF TIME LIMITS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

The article is devoted to the specification of time limits of pre-trial investigation. It is confirmed that since the moment of a suspension order till a renewal order, limits of the pretrial investigation do not proceed. The correctness of the calculation of time limits, provided that the pre-trial investigation is suspended, is necessary for the calculation of the total flow of the pre-trial investigation in criminal proceedings.

It is emphasized that the criminal procedural legislation regulates the suspension of criminal proceedings, distinguishing between the concepts of “search for a suspect” and “suspension of pre-trial investigation”, which in turn are not identical. If the pre-trial investigation is suspended, the term of the pre-trial investigation shall be suspended for the time of making such a decision. But, in the cases, when prosecution announces the search for the suspect (without suspension of pre-trial investigation) investigative actions are taking place in general rules, time limits of pre-trial investigation keep going.

In the article the author pays attention to the fact that notification of suspicion is prerequisite for suspension of pre-trial investigation. Simultaneously, in case when two or several suspects participate in criminal proceedings, time limits of pre-trial investigation must be calculated separately for each suspect.

Also the author analyzes court practice in cases of appealing suspension order by participants in Criminal Proceedings. It is noted that, if Court satisfies a complaint and repeals suspension order, time limit from the

moment of suspension till its cancellation must be included in time limit of pre-trial investigation. And when time limit of pre-trial investigation has ended prosecution must close criminal proceeding in accordance with Article 284 CPC (Criminal procedure code) of Ukraine. Proposed, if such cases are taking place prosecution should initiate extending of time limits for pre-trial investigation.

Key words: *time limits, pre-trial investigation, calculation of time limits of pre-trial investigation, suspension of time limits of pre-trial investigation, suspect.*

Лоскутов Т.О.

Криворізький навчально-науковий інститут

Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України

ЩОДО КРИТЕРІЇВ ВИЗНАЧЕННЯ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджується питання критеріїв визначення допустимості доказів у кримінальному провадженні. Наголошується, що одним із важливих питань у сфері доказів та доказування у кримінальному провадженні є проблема визначення допустимості доказів. Ця ознака фактичних даних має вагоме значення для прийняття законних та справедливих рішень у кримінальному процесі. У зв'язку з цим дослідження питання щодо критеріїв визначення допустимості доказів у кримінальному провадженні не може не бути актуальним. Аналізуються норми кримінального процесуального закону, теоретичні уявлення щодо критеріїв визначення допустимості доказів у кримінальному провадженні. Виокремлюються два критерії визначення допустимості доказів у кримінальному провадженні: законність (нормативність) та правомірність. Перший визначається законністю порядку одержання доказу, другий пов'язується із встановленням наявності або відсутності істотного порушення прав і свобод людини під час отримання доказу. Розглядається питання досконалості критеріїв визначення допустимості доказів у кримінальному провадженні. Підсумовується, що унормовані кримінальним процесуальним законом критерії визначення допустимості доказів у кримінальному провадженні є недосконалими. Критерій законності (нормативності) є досить формальним та невизначеним щодо оцінки істотності або неістотності порушення положень кримінальних процесуальних норм під час отримання доказів. Критерій правомірності є більш досконалим, проте останній не включає оцінку таких важливих змістовних характеристик доказу, як якість та значимість (цінність) для кримінального провадження. Робиться висновок, що в кримінальному процесуальному законі має регламентуватися змістовний підхід до вирішення питання про допустимість доказів, що використовується у практиці Європейського суду з прав людини. Змістовний підхід до вирішення питання про допустимість доказів у кримінальному процесі має врегульовуватися шляхом законодавчого доповнення критерію правомірності такими змістовними характеристиками, як якість та важливість (цінність) доказу для кримінального провадження.

Ключові слова: докази, критерії допустимості, законність, правомірність, кримінальне провадження, кримінальний процесуальний закон, істотні порушення, права і свободи.

Постановка проблеми. Виконання завдань та досягнення мети кримінального провадження є неможливими без здійснення доказової діяльності. Лише на підставі доказової інформації суб'єкти кримінального процесу уповноважені приймати процесуальні рішення стосовно кримінально-правового конфлікту та забезпечення прав і свобод людини. Тому тематика доказів та доказування є актуальною для проведення наукових досліджень у царині кримінального процесу.

Одним із важливих питань у сфері доказів та доказування в кримінальному провадженні є проблема визначення допустимості доказів. Ця ознака фактичних даних має вагоме значення для прийняття законних та справедливих рішень у кримінальному процесі. У зв'язку з цим

дослідження критеріїв визначення допустимості доказів у кримінальному провадженні не може не бути актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти допустимості доказів у кримінальному провадженні досліджували такі вчені, як Ю.П. Аленін, В.В. Вапнярчук, І.В. Гловюк, В.П. Гмирко, І.Ю. Кайло, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, А.В. Панова, М.А. Погорецький, М.М. Стоянов, І. Л. Чупрікова, О.Г. Шило та інші. Разом із тим нині залишається невирішеним питання критеріїв визначення допустимості доказів у кримінальному судочинстві.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження критеріїв визначення допустимості доказів у кримінальному провадженні. Для досяг-

нення цієї мети потрібно вирішити такі завдання: проаналізувати положення кримінального процесуального закону та теоретичні уявлення щодо критеріїв визначення допустимості доказів у кримінальному провадженні; розглянути питання досконалості таких критеріїв.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Аналіз кримінального процесуального законодавства України дає змогу виокремити такі два критерії допустимості доказів у кримінальному провадженні: законність (нормативність) та правомірність. Перший визначається законністю порядку одержання доказу (ст. 86 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК)), другий пов'язується із встановленням наявності або відсутності істотного порушення прав і свобод людини під час отримання доказу (ст. 87 КПК).

На підставі вивчення юридичної літератури та положень кримінальних процесуальних норм в одній із попередніх публікацій ми підкресливали, що основним критерієм допустимості доказів є законність порядку їх отримання. Разом із тим з огляду на зміну підходу до визначення змісту предмета правового регулювання в кримінальному процесі має змінюватися й основний критерій допустимості доказів. Таким критерієм має стати правомірність (а не законність) процесуального порядку отримання доказів. Тоді як другорядним критерієм допустимості можна передбачити законність процесуального порядку отримання доказів [1, с. 178].

Попри нинішню поширеність критерію правомірності отримання доказу як у науці кримінального процесу, так і в практиці кримінального провадження, критерій законності одержання доказу залишається важливим для визначення його допустимості. Органи кримінального судочинства у практичній процесуальній діяльності керуються, насамперед, нормами КПК. Під час здійснення слідчих (розшукових) дій та реалізації заходів забезпечення кримінального провадження слідчий, прокурор, слідчий суддя та суддя застосовують приписи кримінального процесуального законодавства.

Доказова кримінальна процесуальна діяльність, як і будь-яка людська практична діяльність, є не досконалою. Суб'єкти кримінального провадження можуть припускатися помилок стосовно тлумачення кримінальних процесуальних приписів, порушувати нормативні вимоги кримінального процесуального закону під час отримання доказів. Причому незалежно від характеру таких дефектів та порушень законодавчих положень докази за чинним унормуванням критерію закон-

ності в усіх випадках мають визнаватися недопустимими. Це впливає з того, що чинна редакція ст. 86 КПК не регламентує жодних винятків із правила щодо законного порядку одержання доказу. Зміст цієї норми не містить ніяких вказівок на можливість використання доказу, що одержаний з якимось незначним або несуттєвим порушенням законного порядку.

Вказана категорична правова регламентація нормативного критерію (законність) допустимості доказів не сприяє захисту українського суспільства та держави від кримінальних правопорушень, створює невиправдані формальні перешкоди притягнення винної особи до кримінальної відповідальності за скоєне кримінальне правопорушення. Оскільки навіть незначне порушення процесуальних положень щодо отримання доказу має призводити до його недопустимості, а отже, неможливості використання у ході доказування винуватості у вчиненні кримінального правопорушення.

Безальтернативне застосування формального критерію законності для визначення допустимості доказів у кримінальному провадженні унеможливує використання їх змісту для цілей досудового розслідування та судового провадження. У такий спосіб може ігноруватися вагомість та важливість доказу для встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Тому закономірними виглядають позиції вчених-процесуалістів щодо корегування нормативного критерію допустимості доказів шляхом регулювання його через «істотне порушення кримінального процесуального законодавства» [2, с. 431; 3, с. 7]. Тобто недопустимість доказу за цим підходом має визначатися не внаслідок будь-якого порушення кримінальних процесуальних норм у частині правової регламентації його отримання, а лише якщо таке порушення є істотним.

Введення оціночного словосполучення «істотне порушення» дає змогу більш змістовно визначати допустимість або недопустимість доказу у кримінальному провадженні. З урахуванням того, яким є порушення процесуальних норм (істотним або неістотним), органи кримінального судочинства визначають, чи може бути доказ «допущеним» для підтвердження або спростування обставин вчиненого кримінального правопорушення.

Водночас застосування зазначеного оціночного словосполучення може мати негативні наслідки для доказової діяльності в кримінальному провадженні, тому що «істотність порушення» законодавчих норм органи кримінального судочинства можуть визначати формально

та суб'єктивно, без урахування змісту доказу та його значення обставин скоєного кримінального правопорушення. У зв'язку з цим виникає необхідність визначити, якими є істотні порушення норм КПК під час отримання доказів.

У кримінальному процесуальному законі міститься ст. 412, у змісті якої істотні порушення вимог КПК пов'язуються з перешкоджанням прийняття законного та обґрунтованого судового рішення. Також у цій статті наводяться конкретні порушення положень кримінального процесуального закону, за наявності яких рішення суду має бути скасоване [4]. Визначаючи доцільність вказаної норми у КПК для реалізації провадження в апеляційній інстанції, вважаємо, що вона не може використовуватися для перевірки законності порядку одержання доказів, насамперед, у кримінальному досудовому провадженні, у процесі досудового розслідування. Бо наведене нормативне положення стосується судового провадження в першій інстанції, та унормовані випадки порушення процесуальних приписів також прямо не пов'язані з процедурою одержання доказів.

У процесуальній літературі наявні окремі трактування «істотних порушень» процесуального законодавства. Так, наприклад, А.В. Панова до істотних порушень порядку, встановленого законодавством, котрі безумовно призводять до визнання недопустимості доказів, зараховує такі: проведення С(Р)Д за межами строків досудового розслідування; невідкриття матеріалів у порядку ст. 290 КПК; отримання фактичних даних шляхом провокування (підбурювання) особи на вчинення злочину тощо [5, с. 10]. Далі авторка узагальнює, що такими, що мають характеризуватися як істотні, пропонується визнавати порушення закону, які: 1) пов'язані з порушенням конституційних прав і свобод людини; 2) тягнуть сумніви у достовірності отриманих фактичних даних; 3) позначаються на правовій оцінці вчинених процесуальних дій [5, с. 11]. Така позиція вченої стосовно визначення істотних порушень процесуального законодавства, внаслідок яких докази мають визнаватися недопустимими, не є досконалою, оскільки зазначені вище авторкою випадки істотного порушення процесуальних приписів, по-перше, не можуть бути вичерпними (і сама вчена це визнає, коли цей перелік залишає відкритим), по-друге, ці випадки стосуються порушення прав людини, відповідно, права на правову визначеність, права на розумний строк розслідування, права на захист, права на справедливий судовий розгляд. При такому підході критерій законності

(нормативності) підміняється критерієм правомірності отримання доказів. Це не можна визнати задовільним для практичного застосування у кримінальному провадженні.

Узагальнення А.В. Панової щодо визначення істотних порушень процесуальних законодавчих приписів також не є безспірними. Тому що порушення кримінального процесуального закону, що стосуються порушень прав і свобод, мають охоплюватися критерієм правомірності щодо допустимості доказів. Стосовно сумнівів у достовірності фактичних відомостей, то це взагалі інша вимога до доказів – достовірність, її не можна змішувати із допустимістю. Щодо позначення на юридичній оцінці проведених процесуальних дій, то така оцінка знову ж є суб'єктивною, та може здійснюватися неналежним чином. Отже, зі змісту позиції авторки нам важко віднайти чітку різницю між істотними порушеннями кримінального процесуального закону (законність, нормативність) та істотними порушеннями прав і свобод людини (правомірність) як критеріїв допустимості доказів у кримінальному процесі.

Досліджуючи допустимість доказів у кримінальному процесі України, І.Ю. Кайло зазначає, що зіставлення положень ч. 1 ст. 86 і ч. 2 ст. 87 КПК дає змогу висловити тезу про поділ усіх порушень процесуальної форми (з позиції їх впливу на допустимість доказів) на імперативно-істотні (передбачені ч. 2 ст. 87 КПК) і диспозитивно-істотні (порушення, при визначенні питання щодо істотності або неістотності яких суддя керується власним розсудом) [3, с. 10]. Ми можемо підтримати вченого щодо зазначеної тези, якщо йдеться лише про ст. 87 КПК, керуючись якою правозастосовники, окрім нормативно передбачених випадків істотних порушень прав і свобод, можуть ще на власний розсуд визнавати істотними або неістотними інші процесуальні порушення прав і свобод. Тобто конкретний правозастосовний розсуд органів кримінального судочинства стосовно істотності або неістотності порушень прав і свобод зумовлює визнання доказу допустимим або недопустимим.

Якщо автор, визначаючи вказаний поділ, намагався охопити як положення ст. 87 КПК, так і приписи ст. 86 КПК, то ми не можемо формально погодитись із ним, бо зміст останньої статті не унормовує можливості використання розсуду для суб'єктів кримінального процесу щодо встановлення істотності або неістотності порушення кримінальних процесуальних норм під час отримання доказів.

Разом із тим у практиці кримінального провадження існують випадки, коли судді визначають істотність порушення не лише прав і свобод людини, а й істотність порушення саме вимог кримінального процесуального законодавства. Так, зі змісту постанови Верховного Суду від 21 січня 2020 року у справі № 381/2316/17 (провадження № 51-2344км19) видається, що суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку, що протокол огляду місця події, в якому відображено вилучення у ОСОБА_1 порошкоподібної речовини білого кольору, здобуто з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, встановлених нормами ст. 208 і ст. 214 КПК, у зв'язку з чим такий доказ належить визнати недопустимим [6, с. 29].

В іншій постанові Верховного Суду від 25 вересня 2018 року у справі № 210/4412/15-к (провадження № 51-80км17) зазначається, що до змісту поняття «істотне порушення» можна зарахувати порушення вимог ч. 7 ст. 223 КПК про обов'язкове запрошення понятих під час проведення визначених законом слідчих дій [6, с. 14].

Таким чином, судові органи можуть визнавати допустимість або недопустимість доказів шляхом власної оцінки щодо істотності чи не істотності порушення нормативних положень кримінального процесуального закону. Знову ж треба зауважити, що ризик такої суб'єктивної оцінки ступеня порушення процесуальних приписів полягає в тому, що вона може здійснюватися без урахування змістовного наповнення доказового матеріалу, важливості певних доказових фактів для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення.

Протилежний підхід щодо допустимості доказів із точки зору дотримання законодавчих приписів використовує Європейський суд із прав людини. Так, суддя Європейського суду з прав людини Г. Юдківська, посилаючись на рішення Європейського суду з прав людини у справі *Perry v. the United Kingdom*, підкреслює, що використання в суді доказів, отриманих без належної правової бази або незаконним шляхом, не завжди буде становити порушення стандартів справедливої процедури, встановлених ст. 6 Конвенції, якщо належні процедурні гарантії мають місце та природа і джерело доказового матеріалу не спотворені, наприклад, примусом або провокацією які б робили посилання на нього під час визначення обвинувачення несправедливим [7, с. 9].

Г. Юдківська наголошує, що в процесі вирішення питання про сумісність із ст. 6 Конвен-

ції використання доказів, отриманих незаконним шляхом, Суд буде розглядати три головні питання – існування процедурних гарантій, якість самого доказу та його важливість для обвинувального вироку [7, с. 13].

Отже, можна узагальнити, що судді Європейського суду з прав людини при визначенні питання допустимості доказів у кримінальному провадженні використовують не формальний, а змістовний підхід. Останній ґрунтується на оцінці змістовної характеристики – процедурні гарантії, якість доказової інформації, її значення для кінцевого рішення у кримінальному провадженні. Тоді як формальні характеристики, зокрема, відповідність процедури отримання доказів кримінальному процесуальному закону, на думку Європейського суду з прав людини, не є визначальним для вирішення питання про допустимість доказів у кримінальному судочинстві.

Розглядаючи ці два підходи до вирішення питання про допустимість доказів через наведені вище критерії допустимості доказів, можна зазначити, що формальному підходу відповідає критерій законності, нормативності (істотність або неістотність порушення кримінального процесуального закону), а змістовному відповідає критерій правомірності в частині визначення істотності або неістотності порушення прав і свобод людини в кримінальному провадженні. Разом із тим регламентований у процесуальному законі критерій правомірності не охоплює таких важливих характеристик доказів, як якість та значимість (цінність) для кримінального провадження.

З урахуванням того, що наявний формальний підхід до вирішення питання про допустимість доказів через формальну оцінку істотності порушення кримінального процесуального закону (законність, нормативність) залишається невизначеним та складним, вважаємо, що унормовуватися та застосовуватися у практиці кримінального провадження змістовний підхід. Цей підхід є більш сутнісним для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності та забезпечення прав і свобод людини під час здійснення кримінального процесу. У зв'язку з цим необхідно врегулювати змістовний підхід до вирішення питання про допустимість доказів у кримінальному судочинстві шляхом законодавчого доповнення критерію правомірності такими змістовними характеристиками, як якість та важливість (цінність) доказу для кримінального провадження.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1) унормовані кримінальним процесуальним законом критерії визначення допустимості доказів у кримінальному провадженні є недосконаліми. Критерій законності (нормативності) є досить формальним та не визначеним щодо оцінки істотності або неістотності порушення положень кримінальних процесуальних норм під час отримання доказів. Критерій правомірності є більш досконалим, проте останній не включає оцінку таких важливих змістовних характеристик доказу, як якість та значимість (цінність) для кримінального провадження;

2) у кримінальному процесуальному законі має регламентуватися змістовний підхід до вирішення

питання про допустимість доказів, що використовується у практиці Європейського суду з прав людини. Змістовний підхід до вирішення питання про допустимість доказів у кримінальному процесі має врегульовуватися шляхом законодавчого доповнення критерію правомірності такими змістовними характеристиками, як якість та важливість (цінність) доказу для кримінального провадження.

Подальшими перспективами дослідження в цьому напрямі можуть бути дослідження інших критеріїв допустимості доказів у кримінальному провадженні, визначення критеріїв належності доказів у кримінальному судочинстві.

Список літератури:

1. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ, 2016. 416 с.
2. Гузела М. Проблема визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 423–434.
3. Кайло І.Ю. Допустимість доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 22 с. URL: http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/40c/aref_Kaylo%20I.%20Yu..pdf.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Панова А.В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 20 с. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12538/1/Panova_2016.pdf.
6. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Рішення, внесені до ЄРДСР, за період з 2018 року по жовтень 2020 року / упоряд. Заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду В.В. Щепоткіна, правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2020. 69 с.
7. Юдківська Г. Допустимість доказів як одна з гарантій справедливого судового процесу відповідно до статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод. *Слово Національної школи суддів України*. 2014. № 1. С. 7–13.

Loskutov T.O. ON THE CRITERIA FOR DETERMINING THE ADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines the question of the criteria for determining the admissibility of evidence in criminal proceedings. It is emphasized that one of the important issues in the field of evidence and proof in criminal proceedings is the problem of determining the admissibility of evidence. This feature of factual data is important for lawful and fair decisions in criminal proceedings. In this regard, the study of the criteria for determining the admissibility of evidence in criminal proceedings cannot be irrelevant. The norms of the criminal procedural law, theoretical ideas on the criteria for determining the admissibility of evidence in criminal proceedings are analyzed. There are two criteria for determining the admissibility of evidence in criminal proceedings: legality (normative) and legitimacy. The first is determined by the legality of the procedure for obtaining evidence, the second is related to the establishment of the presence or absence of a significant violation of human rights and freedoms during the receipt of evidence. The question of the perfection of the criteria for determining the admissibility of evidence in criminal proceedings is considered. It is concluded that the criteria for determining the admissibility of evidence in criminal proceedings, regulated by the Criminal Procedure Code, are imperfect. The criterion of legality (normative) is quite formal and not defined in relation to the assessment of the materiality or insignificance of the violation of the provisions of criminal procedure during the receipt of evidence. The criterion of legitimacy is more perfect, but the latter does not include the assessment of such important substantive characteristics of the evidence as quality and significance (value) for criminal proceedings. It is concluded that the Criminal Procedure Code should regulate a substantive approach to resolving the issue of admissibility of evidence used in the case law of the European Court of Human Rights. A meaningful approach to resolving the issue of admissibility of evidence in criminal proceedings should be regulated by legislative supplementation of the criterion of legitimacy with such substantive characteristics as quality and importance (value) of evidence for criminal proceedings.

Key words: evidence, admissibility criteria, legality, legitimacy, criminal proceedings, criminal procedure law, substantial violations, rights and freedoms.

Сезонов В.С.

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

Піддубна А.В.

Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗБИРАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ДОКУМЕНТІВ ЯК ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Статтю присвячено дослідженню окремих проблемних питань правового регулювання документів як процесуальних джерел доказів за національним кримінальним процесуальним законодавством, правових і організаційних засад понятійного апарату та правозастосування процесуальних механізмів збирання, перевірки та оцінки документів як джерел доказів у кримінальному провадженні. Досліджено наукові погляди окремих вчених та представників наукових шкіл на визначення терміна «документ», на підставі яких автором запропоновано сутність розмежування поняття «документи як джерела доказів» від поняття «документи як речові докази», при цьому обґрунтовано вимоги, що має містити документ, щоб його можна було використовувати як джерело доказів у кримінальному провадженні; запропоновано авторське визначення поняття документа як процесуального джерела доказів. За результатами проведеного дослідження наукових позицій вчених та представників наукових шкіл і узагальнення правозастосовної практики надано авторську позицію щодо виявлених недоліків правового регулювання порядку збирання, перевірки та оцінки електронних документів як джерел доказів у частині їх належності до матеріальних носіїв інформації і надано авторську позицію щодо удосконалення розглянутого напрямку. Досліджуючи проблемні питання правового регулювання та правозастосовної практики використання способів збирання документів як джерел доказів у кримінальному провадженні, зокрема, їх витребування під час здійснення досудового розслідування слідчим, дізнавачем та прокурором від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, службових та фізичних осіб, автор обґрунтовує відсутність процесуального механізму такого витребування документів стороною обвинувачення. На підставі результатів дослідження автором запропоновано низку пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення окремих питань теорії кримінального процесу, правозастосовної діяльності та чинного кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: джерело доказів, доказування, обставини, документ, положення, законодавство, збирання доказів, витребування, кримінальне провадження, належність, допустимість, досудове розслідування, суд.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обґрунтовується наявністю прогалин у кримінальному процесуальному законодавстві з визначення і використання понятійного апарату щодо окремих видів документів як процесуальних джерел доказів і шляхів їх збирання, належного фіксування, перевірки та оцінки в кримінальному провадженні. У сучасному стані інтенсивного розвитку інноваційних комп'ютерних систем та телекомунікаційних мереж особливого значення набуває також напрям використання електронних документів як процесуальних джерел доказів. Зокрема, одним із проблемних питань у цьому напрямі є використання електронного документа

в частині його належності до конкретного матеріального носія інформації. Однак законодавчі положення та правозастосовна діяльність, які пов'язані з електронними доказами в кримінальному провадженні, не відповідають сучасності, що вимагає проведення окремих наукових досліджень і відповідних доповнень у кримінальне процесуальне законодавство.

Окремі засоби отримання документів нечітко врегульовані законодавством, що знижує ефективність проведення досудового розслідування та ставить під загрозу виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України [1]. Так, є випадки, коли під час здій-

снення досудового розслідування в процесі витребування слідчим, дізнавачем та прокурором від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб необхідних документів його керівник або посадова особа відмовляє в наданні запитуваних документів, посилаючись на відсутність підстав або повноважень на їх витребування. У таких випадках передбачена процесуальна процедура звернення до слідчого судді із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів та отримання відповідної ухвали суду, на що правоохоронцям потрібен значний проміжок часу, необхідний на проведення першочергових слідчих (розшукових) дій та ін. У зв'язку з викладеним питання удосконалення процесуального порядку витребування документів як джерел доказів потребують подальшого розроблення пропозицій з удосконалення нормативного їх регламентування з урахуванням чинних положень кримінального процесуального законодавства України з вказаних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага науки кримінального процесу завжди була сконцентрована на питаннях удосконалення кримінального процесуального законодавства у сфері доказування. Вивченню та розробці вказаного напрямку були присвячені праці Р.С. Белкіна, Л.В. Вороніної, В.А. Галкова, Ю.М. Грошевого, В.А. Камишина, О.В. Капліної, А.М. Копьєвої, Н.О. Кузнецової, О.А. Леві, Ю.Н. Прокоф'єва, М.С. Строговича, С.А. Шейфера, О.Г. Шило, М.Є. Шумили, О.О. Юхна та інших вчених. Питанням про розмежування понять «документи-самостійні джерела доказів» і «документи-речові докази» займалися В.Д. Арсеньєв, М.М. Видря, В.Я. Дорохов, А.А. Єйсман, В.К. Лисиченко, Ю.К. Орлов, Р.Д. Рахунов, В.П. Резепов, Н.А. Селіванов, М.С. Строгович, В.Я. Чеканов, М.А. Чельцов та інші. Крім цього, питання щодо витребування документів від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових осіб, інших юридичних і фізичних осіб під час здійснення досудового розслідування окремо досліджували: С.В. Андрусенко, О.С. Божко, О.О. Бондаренко, Г.І. Глобенко, І.В. Гловюк, С.О. Ковальчук, М.А. Погорецький, В.В. Романюк, М.С. Руденко, І. В. Сліпченко, Т.Г. Фоміна, Р.П. Чича, М.Є. Шумило та інші. Однак правозастосовна діяльність чинного КПК України зумовила необхідність у подальших наукових дослідженнях інституту доказування, зокрема й питань

визначення дефініції документів як джерел доказів, що загалом має суттєве значення для забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблемних питань щодо понятійного апарату та правозастосування порядку збирання, фіксації, перевірки та оцінки документів як джерел доказів у кримінальному провадженні. Основними завданнями дослідження є подальший розвиток та вдосконалення теоретичних питань кримінального процесу та напрацювання пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства з дослідженого напрямку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) стало безперечним свідченням продовження позитивного розвитку та удосконалення національного кримінального процесуального законодавства в напрямі наближення до загальновідомих міжнародно-правових стандартів у галузі кримінальної юстиції, захисту прав і свобод людини [2, с. 81]. Важливе місце в кримінальному процесі займає такий його інститут, як доказування. Погоджуємось із думкою Т.М. Мирошніченко, що науковий інтерес дослідників у сфері кримінального процесуального доказування є не випадковим. Законодавче закріплення положенням ст. 2 КПК України такого завдання кримінального провадження як захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, у тому числі й від необгрунтованого обвинувачення, недопущення обмеження її прав і свобод, свідчать про формування нової концепції кримінального провадження як процесу охоронного типу, що потребує переосмислення результатів наукових розробок у сфері регулювання доказової діяльності [3, с. 182].

Відповідно до положень ч. 1 ст. 84 КПК України доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в порядку, передбаченому КПК України, на підставі яких слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність або відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. Одночасно доказами можуть бути не будь-які фактичні дані, а лише ті, які є належними, допустимими, достовірними та достатніми. Ч. 2 ст. 84 КПК України закріплено такі види процесуальних джерел доказів: показання, речові докази, документи та висновки експертів. Зокрема, джерело доказів

є передбачене КПК України джерело інформації, яке має доказове значення та використовується слідчим, прокурором і судом у процесі доказування [4, с. 26–31]. Однак комп'ютерні (цифрові) технології, які активно розвиваються, свідчать про те, що деякі матеріальні або нематеріальні об'єкти – це джерела інформації, які нині не підпадають під визначення положень чинного КПК України, а можуть стати доказами лише через деякий час, а обсяг, якість та різноманіття інформації, що отримується в процесі кримінального провадження за результатами дослідження інноваційних джерел доказів, може з часом змінитись або збільшитись залежно від розвитку комп'ютерних (цифрових) технологій та вдосконалення способів, методів і засобів їх дослідження.

Одним із видів процесуальних джерел доказів закон визначає документ. Термін «документ» походить від латинського слова *documentum* та має значення «взірець», «посвідчення», «доказ». А з точки зору етимологічного значення поняття «документ» філологами розглядається як: 1) діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на що-небудь, слугує доказом будь-чого; 2) письмове свідчення, що офіційно підтверджує особу; 3) письмовий твір, грамота, рахунок і т. ін. як свідчення про щось історичне, важливе; 4) спеціальне значення – форматований паперовий носій даних, що його заповнюють автоматично або вручну [5, с. 314]. Юридичне тлумачення досліджуваного поняття ширше, тому що на першому плані стоять ознаки, що характеризують саме його призначення, тобто розуміють матеріально фіксоване, відображене повідомлення людини про юридично значимі факти. Відповідно до статті Закону України «Про інформацію», документ – це матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання в часі та просторі [6].

За визначенням В. Дем'янчука, немає підстав для використання іншого, відмінного від зазначеного в Законі України «Про інформацію» поняття «документ» для визначення відповідного самостійного джерела доказів з урахуванням того, що в них мають бути викладені або засвідчені обставини, які мають значення для розслідування та вирішення кримінальної справи [7], що ми підтримуємо. Відповідно до положень ч. 2 ст. 84 та ч. 1 ст. 99 КПК України під документом як одним із процесуальних джерел доказів розуміється спеціально створений із метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових зна-

ків, звуку, зображення тощо відомості, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Крім того, згідно з ч. 1 ст. 98 КПК України документи можуть бути речовими доказами, якщо вони були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, якщо документи були об'єктом кримінально протиправних дій, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Розмежовуючи поняття «документів як джерел доказів» і «документів як речових доказів», необхідно виокремити та зазначити окремі їх критерії. Зокрема, *документ як речовий доказ* є не замінним через те, що зміни, що сталися з ним, пов'язані з подією кримінального правопорушення, оскільки сліди, що відобразились в документі, є унікальними та існують в однині; важливим є не лише зміст документа, але й зовнішній вигляд, місце, час його виявлення тощо; доказове значення також має матеріальна основа, на якій він зафіксований, зокрема дотримання правил виготовлення і засвідчення, встановлена форма, індивідуальні ознаки його автора; *документ як джерело доказів* є замінним, тому що він спеціально створений та може бути скопійований або продубльований із подальшим процесуальним оформленням, що не зменшує його доказового значення; важливим є зміст документа, форма має допоміжне значення; крім матеріальної основи, на якій він зафіксований, із дотриманням правил виготовлення і засвідчення, встановленої форми та індивідуальних характеристик і повноважень його автора.

За визначенням О.М. Бандурки, Є.М. Блажівського, Є.П. Бурдоля та інших, джерелом доказу документа є його автор. Правове положення джерела доказів у цьому випадку визначається компетенцією автора документа, яка обмежується межами його функцій. Документи можуть мати офіційний характер, якщо вони виходять від державних органів, організацій, авторами документів можуть бути і громадяни, коли ними надаються угоди, розписки та інші акти, пов'язані з реалізацією прав і обов'язків [8, с. 295]. У кримінальному провадженні документи як джерела доказів використовуються тільки за умови дотримання вимог кримінального процесуального закону та їх належності і допустимості. Належність документа як самостійного доказу, згідно зі

ст. 85 КПК України, полягає в тому, що він містить докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, та інших обставин, що мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів. Тобто належність документа як ознака доказу – це його здатність встановлювати наявність чи відсутність обставин, які є предметом доказування та мають значення для прийняття єдиного правильного рішення кримінального провадження. Норма щодо допустимості доказів, теж визначена процесуальним законодавством та охоплює два принципових положення: отримання документа як джерела доказів у порядку, встановленому ст. 86 КПК України, та заборона на використання недопустимого доказу під час прийняття процесуального рішення, посилення судом у процесі ухвалення судового рішення. Тобто допустимість документа як джерела доказів означає законність його отримання належним суб'єктом кримінального провадження, а саме: слідчим, дізнавачем, прокурором, а використовується слідчим суддею, судом, суддею, стороною, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; документ має бути отриманий у належному процесуальному порядку, з джерела та у спосіб, передбачений законодавством. Недопустимий документ, як джерело доказів, відповідно до ч. 2 ст. 86 та ч. 1 ст. 87 КПК України, не може бути використаний для прийняття процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд під час ухвалення судового рішення, якщо документ отриманий внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також будь-які інші документи, в яких міститься інформація, здобута внаслідок істотного порушення прав, свобод та законних інтересів людини.

За результатами дослідження процесуальних положень щодо належності та допустимості доказів можна дійти висновку, що джерелом доказів є лише той документ, який відповідає таким вимогам: містить відомості про фактичні обставини, що мають значення для кримінального провадження; є дані про те, яким чином документ потрапив до матеріалів кримінального провадження; дотримані вимоги щодо необхідних реквізитів в офіційному документі. Якщо долучений до матері-

алів провадження або наданий суду особою, яка бере участь у кримінальному провадженні, для ознайомлення документ викликає сумнів у його достовірності, то згідно з ч. 3 ст. 358 КПК України усі учасники судового провадження мають право просити суд вилучити його з числа доказів і вирішувати справу на підставі інших доказів або призначити відповідну експертизу цього документа. Не всі документи можуть бути визнані як докази та бути залученими до матеріалів кримінального провадження, навіть якщо вони все ж таки використовуються стороною обвинувачення в судовому провадженні, це не значить, що вони будуть оцінені судом як належні та допустимі докази. Документ як джерело доказів кримінального провадження має відповідати вимогам достовірності та достатності, зокрема, достовірність документу полягає у правильному та адекватному відображенні обставин об'єктивної реальності, а достатність документа як джерела доказів означає наявність такої сукупності доказів, що встановлюють всі передбачені законом обставини кримінального правопорушення на такому рівні, який є необхідним для прийняття єдиного правильного рішення. Водночас положеннями ч.ч. 3, 6 ст. 99 КПК України законодавець зобов'язує сторони кримінального провадження (потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження) надавати суду оригінал документа, тобто сам документ та/або відображення електронного документа, надає вказаним особам право надавати витяги, копії, узагальнення документів, які незручно повністю досліджувати в суді, та зобов'язує надати документи в повному обсязі на вимогу суду. Водночас дублювати документів (документ, виготовлений у такий самий спосіб, як і його оригінал), копії інформації з автоматизованих, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем, виготовлені тільки слідчим, дізнавачем, прокурором із залученням спеціаліста, згідно з ч. 4 ст. 99 КПК України, визнаються судом як оригінал документа. Водночас, відповідно до ч. 5 ст. 99 КПК України для підтвердження змісту документа можуть бути визнані допустимими й інші відомості, якщо: 1) оригінал документа втрачений або знищений, крім випадків, якщо він втрачений або знищений із вини потерпілого або сторони, яка його надає; 2) оригінал документа не може бути отриманий за допомогою доступних правових процедур; 3) оригінал документа знаходиться у володінні однієї зі сторін кримінального провадження, а вона не надає його на запит іншої сторони. Своєю чергою до доку-

ментів як джерел доказів, згідно з ч. 2 ст. 99 КПК України, за умови наявності в них відомостей, передбачених ч. 1 цієї ж статті, можуть належати: 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації, зокрема електронні (згідно з Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням СБУ щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України від 20.10.2011 р. № 12-рп/2011, такий вид документів створюється державними органами та посадовими особами, уповноваженими на здійснення оперативно-розшукової діяльності); 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами (згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України); порядок прийняття до розгляду, виконання або відмова в задоволенні запитів, зберігання, передання та вручення документів тощо, які регламентуються положеннями ст. 549, ч. 5 ст. 548, ч. 1 ст. 555, ч. 3 ст. 560, ст. 564, ч. 4-6 ст. 588 КПК України; 3) складені в порядку, передбаченому КПК України, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; 4) висновки ревізій та акти перевірок. За способом фіксації відомостей документи можуть бути: письмові, графічні, фотодокументи, кінодокументи, відеозаписи, звукозаписи [9, с. 184–190].

Таким чином, варто зазначити, що в кримінальному провадженні найбільш поширені документи як джерела доказів мають письмову форму. Це найпоширеніший спосіб фіксації інформації та відомостей, що викладаються та сприймаються без технічних пристроїв як службовою особою і учасниками кримінального провадження, так і іншою особою. Однак документи можуть містити відомості, зафіксовані не тільки в письмовому, а й в іншому вигляді. Так, в процесі дослідження встановлено, що у правозастосовній діяльності широко використовується електронна форма документів, яка застосовується під час здійснення різних злочинів із використанням комп'ютерів, систем і мереж та ін. Окремі правові положення щодо електронних джерел доказової інформації нині закріплені в кримінальному процесі. Зокрема, використання електронних документів як процесуальних джерел доказів передбачено чинним законодавством, однак рівень правового регулювання та ступінь наукової розробленості проблем, пов'язаних із виявленням, фіксацією, перевіркою і оцінкою електронних доказів у кримінальному

процесі, не відповідає вимогам практики. Поділяємо наукову позицію А.В. Коваленка, але, на нашу думку, потребує перегляду положення, яке закріплене в ч. 1 ст. 99 КПК України щодо належності електронного документа до відповідного конкретного матеріального носія інформації. За такого підходу, документом у процесуальному значенні має вважатися не окремий електронний файл, який містить відомості, що мають значення для кримінального провадження, а фізичний носій електронної інформації, який містить згаданий файл. До того ж, сучасні матеріальні носії електронної інформації здатні містити безліч файлів різного формату, об'єму та розміру одночасно і лише деякі з них можуть стосуватися відповідного кримінального провадження. Через згадане положення також виникають прикладні труднощі в разі необхідності вилучити інформацію з віддалених носіїв інформації, доступ до яких потребує технічних навиків та матеріально-технічного забезпечення, що нині є недоліком у розробці відповідних методик розслідування з цього напрямку. Названі проблемні питання є лише одиничними прикладами перешкод, з якими стикаються правоохоронці під час роботи з електронними документами (інформацією, слідами, відображеннями та ін.) у кримінальному провадженні [10], що ми підтримуємо, але до вказаного вважаємо за доцільне додати, що беззаперечно, надалі, з огляду на науково-технічний прогрес, будуть з'являтися не лише нові джерела електронної доказової інформації, а й абсолютно нові категорії доказів, які необхідно буде досліджувати, класифікувати, систематизувати, законодавчо закріплювати та запроваджувати в законодавчу і правозастосовну діяльність.

Доказування в кримінальному провадженні, відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України, полягає у збиранні, належній фіксації, перевірці та оцінці доказів із метою встановлення обставин, що мають значення для конкретного кримінального провадження. Згідно зі ст. 93 КПК України збирання документів як джерел доказів під час кримінального провадження здійснюється шляхом: проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок; подання за власною ініціативою учасниками провадження, а також будь-якими іншими фізичними та юридичними особами; одержання на території

іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження; проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України.

Витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок є двома самостійними способами збирання процесуальних доказів, відмінність яких полягає в повноваженнях таких суб'єктів щодо здійснення зазначених заходів, зокрема саме в їх ініціативі та наполегливості. Слід зазначити, що витребування здійснюється за ініціативою слідчого, дізнавача, прокурора та суду, а отримання можливе й за ініціативою інших суб'єктів шляхом добровільного надсилання, надання або вручення відповідних матеріалів. Своєю чергою прийняти надані матеріали, які можуть бути доказами, є правом слідчого, дізнавача, прокурора та суду. Крім цього, вчені висловлюють різні наукові позиції з приводу тлумачення поняття «витребування». Поряд із теоретичними існує низка проблемних питань, пов'язаних із *«процесуальним порядком витребування»* від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок у зв'язку з відсутністю його законодавчого закріплення. Водночас варто звернути увагу на дисбаланс повноважень між сторонами обвинувачення та захисту під час реалізації зазначеного способу збирання доказів. Так, за дослідженням національного законодавства встановлено, що захисник як адвокат із метою витребування та отримання речей, документів, відомостей та інформації, що мають значення для кримінального провадження (згідно зі ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [11]), направляє адвокатський запит до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, керівників підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, які зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів із дня отримання запиту надати адвокату відповідну інформацію, копії документів, тощо. Крім того, відмова в наданні інформації на такий запит, несвочасне або неповне надання інформації, надання недостовірної інформації тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом. Аналогічного процесуального регулювання механізму витребу-

вання слідчим, дізнавачем або прокурором немає. Тому під час здійснення досудового розслідування в результаті витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб необхідних документів мають місце факти, коли керівник або посадова особа відмовляє в наданні запитуваних документів, посилаючись на відсутність підстав або повноважень на витребування документів без дотримання процедури звернення до слідчого судді із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів та отримання відповідної ухвали суду.

Загалом витребування документів як спосіб збирання доказів стороною обвинувачення має універсальний характер і, на відміну від слідчих дій, позбавлене примусу та може застосовуватись на всіх стадіях кримінального провадження. Однак низький рівень правосвідомості та правової культури окремих фізичних і посадових осіб, які допускають ігнорування звернень і запитів та відсутність законодавчих положень про порядок, підстави, форму та зміст вимоги слідчих органів досудового розслідування, дізнання та прокуратури щодо витребування документів, порядку, строків та відповідальності за невиконання вказаних запитів органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, службовими особами та іншими фізичними особами, є причиною виникнення недоліків у порядку реалізації наданих повноважень та гарантій їх виконання. Є певні наукові позиції щодо визначення поняття «витребування». Так, В.В. Вапнярчук вважає, що цей термін узагальнює різноманітні форми вимагання та відповідає сутності досліджуваного способу збирання доказів, оскільки доказова інформація суб'єктом доказування формується (збирається) саме в результаті її витребування, а не висунення вимог щодо вчинення певних дій [12, с. 104–107]. Згідно з науковою позицією О.В. Капліної, витребування – це звернення з вимогою про добровільне надання речей, документів, відомостей, які мають значення для кримінального провадження [13]. Низка інших вчених (О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль, А.В. Портнов, В.П. Пшонка та В.Я. Тацій) зазначають, що витребування – це комплекс процесуальних дій, який полягає у пред'явленні вимог сторонами кримінального провадження до посадових осіб і громадян про надання письмових документів чи предметів; виконання вимог адресатами; прийняття об'єктів та фіксація цієї дії [14, с. 280–281].

Процесуальний механізм оформлення і фіксації витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок має значення для кримінального провадження та визнання їх належними доказами. Так, у процесі їх отримання згідно зі ст.ст. 103–105 та 108 КПК України формою фіксації кримінального провадження стороною обвинувачення під час досудового розслідування є протокол (про отримання речей, документів), а судового розгляду – журнал судового засідання. Відповідно до ст. 110 КПК України всі рішення органів досудового розслідування, дізнання та прокурора є процесуальними рішеннями, які приймаються у формі постанови. Зазначена постанова виносить у випадках, передбачених КПК України, а також коли слідчий, дізнавач, прокурор визнає це необхідним. Крім того, положеннями КПК України передбачено, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установ та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого (ч. 5 ст. 40 КПК України) та дізнавача (ч. 4 ст. 40-1 КПК України). Тому, враховуючи законодавчо закріплені вимоги та обов'язковість виконання процесуальних рішень із цих питань, ми вважаємо, що витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок має бути оформлено у формі постанови, яка, згідно з положеннями ч. 7 ст. 110 КПК України є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами, з метою дотримання прав, свобод чи інтересів, яких вона стосується. Таким чином, беручи участь у дискусії з порушеного питання, ми пропонуємо авторське визначення «витребування»: ним є письмовий запит учасників кримінального провадження та суду з вимогою про надання речей, документів, відомостей та інформації, що мають значення для кримінального провадження.

Висновки. Дослідження правових і організаційних засад щодо проблемних питань понятійного апарату та правозастосування порядку збирання, перевірки та оцінки документів як джерел доказів у кримінальному провадженні дає підстави стверджувати, що документом як одним із процесуальних джерел доказів є спеціально ство-

рений із метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуків, зображення тощо відомості, який може бути використаний як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження та мають значення для нього, який відповідає вимогам належності, допустимості, достовірності та достатності. Електронним документом у процесуальному значенні ми пропонуємо вважати не окремий електронний файл, що містить відомості, що мають значення для кримінального провадження, а й фізичний носій електронної інформації, який містить такий файл. З метою усунення недоліків та неузгодженостей порядку витребування слідчим, дізнавачем та прокурором від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб необхідних документів як джерел доказів пропонуємо вдосконалити національне кримінальне процесуальне законодавство з дослідженого напрямку, а саме доповнити частину 2 ст. 93 КПК України текстом такої редакції: «Сторона обвинувачення здійснює витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок шляхом надсилання постанови, яка має відповідати вимогам, передбаченим ст. 110 КПК України. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службові та фізичні особи, яким надіслано постанову слідчого, дізнавача, прокурора про витребування речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів із дня отримання постанови надати слідчому, дізнавачу, прокурору витребувані речі, відомості, інформацію, документи та копії документів, крім відомостей з обмеженим доступом і документів, в яких міститься інформація з обмеженим доступом. Строк розгляду постанови про витребування речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок може бути продовжено до десяти робочих днів, якщо витребування стосується надання значного обсягу інформації або потребує збору та перевірки інформації серед значної кількості даних, про що слідчого, дізнавача, прокурора письмово повідомляють не пізніше п'яти робочих днів із дня отримання відповідної постанови, з обґрунтуванням причин такого продовження. У процесі

отримання речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок слідчий, дізнавач, прокурор складає відповідний протокол. Невиконання постанови про витребування речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок

є підставою для звернення сторони обвинувачення з клопотанням про застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження».

Водночас порушені проблемні питання не є остаточними та підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 18 вересня К82 2020 р. Харків : Право, 2020. 428 с.
2. Удалова Л. Кримінальний процесуальний кодекс України – новий етап у розвитку теорії та практики здійснення кримінального провадження. *Право України*. 2013. № 11. С. 80–87.
3. Мирошниченко Т.М. Окремі аспекти правового регулювання оцінки доказів у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2014. Том 2. С. 181–185. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/27963/1/%D0%9E%D0%99.pdf> (дата звернення 17.12.2020).
4. Бондаренко О.О. та ін. Доказування у кримінальному провадженні : курс лекцій. Харків : ХНУВС. 2018. С. 26-31.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 слів / Уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=1&S21REF=10&S21FMT=online> (дата звернення 24.12.2020)
6. Закон України «Про інформацію». Документ 2657-XII, чинний. Редакція від 16.07.2020, підстава – 692-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення 18.12.2020).
7. Дем'янчук В. Застосування поняття «документ» у кримінальному процесі. *Правова інформатика*. 2008. № 2(18). URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/08dvdkr.pdf> (дата звернення: 17.12.2020).
8. Бандурка О.М., Блажівський Є.М., Бурдоль Є.П. та ін. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар. Т. 1 / за заг. ред. Тація В.Я. та ін. Харків : Право, 2012. 768 с.
9. Слободзян А. Документ як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 184–190. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2014/184-slobodzan.pdf> (дата звернення: 18.12.2020).
10. Коваленко А.В. Електронні докази в кримінальному провадженні: сучасний стан та перспективи використання. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2018. Вип. 4 (84).
11. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Документ 5076-VI, чинний, поточна редакція – Редакція від 03.07.2020, підстава – 720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 28.12.2020).
12. Вапнярчук В.В. Щодо витребування та отримання як способів збирання доказів. *Актуальні питання теорії та практики застосування сучасного вітчизняного та міжнародного права* : Міжнародна науково-практична конференція. Київ, 12–13 червня 2015 року. Центр правових наукових досліджень. 2015. 124 с.
13. Капліна О.В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження за КПК України. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні* : матер. Всеукр. Наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 27 листопада 2013 р. МОН України, Одеса : Нац. Ун-т «Одеська юридична академія», 2013. С. 223–229.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : У 2 т. / В.Я. Тацій, О.М. Бандурка, А.В. Портнов, В.П. Пшонка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль. Харків : Право, 2012. Т. 1. 768 с.

Sezonov V.S., Pidlybna A.V. PROBLEMATIC ISSUES OF COLLECTION AND USE OF DOCUMENTS AS SOURCES OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the study of some problematic issues of legal regulation of documents as procedural sources of evidence under national criminal procedure law, legal and organizational principles of the conceptual apparatus and law enforcement of procedural mechanisms for collecting, verifying and evaluating documents as sources of evidence in criminal proceedings. The scientific views of some scientists and representatives of scientific schools on the definition of the term “document” are studied, on the basis of which the author proposes the essence of distinguishing the concept of “documents as sources of evidence” from the concept of “documents as physical evidence”, it as a source of evidence in criminal proceedings; the author's definition of the concept of a document as a procedural source of evidence is proposed. According to the results of the study of scientific positions of scientists and representatives of scientific schools and generalization of law enforcement practice, the author's position on the identified shortcomings of legal regulation of collection, verification and evaluation of electronic documents as sources of evidence in terms of their belonging to material media and provided the author's position on improving. Examining the problematic issues of legal regulation and law enforcement practice of using methods of collecting documents as sources of evidence in criminal proceedings, in particular, their demand during the pre-trial investigation by investigators, investigators and prosecutors from public authorities, local governments, enterprises, institutions and organizations, officials and individuals, the author substantiated the absence of a procedural mechanism for such demand of documents by the prosecution. Based on the results of the study, the author proposed a number of proposals and recommendations for improving certain issues of the theory of criminal procedure, law enforcement and current criminal procedure legislation.

Key words: source of evidence, proof, circumstances, document, regulations, legislation, collection of evidence, demand, criminal proceedings, belonging, admissibility, pre-trial investigation, court.

Юрків Р.Р.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ПІДКУПУ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Стаття присвячена висвітленню особливостей планування розслідування підкупу медичних працівників.

Визначено, що планування розслідування підкупу медичних працівників є мисленнєвою діяльністю слідчого, що полягає у визначенні завдань досудового слідства цієї категорії злочинів, шляхів, способів і послідовності їх вирішення відповідно до вимог кримінального процесуального закону, матеріальним виразом якої є складання плану розслідування.

Констатовано, що планування розслідування підкупу медичних працівників залежить від низки чинників: а) криміналістичних знань слідчим механізму з'ясування обставин вчинення такого роду кримінальних правопорушень; б) уміння слідчого правильно вибирати напрям розслідування, ґрунтуючись на доказах, наявних у його розпорядженні; в) оптимального вибору слідчим процесуальних дій, з урахуванням слідчої ситуації, що склалася на відповідному етапі розслідування; г) поінформованості слідчого про елементи події кримінального правопорушення, її учасників, можливі способи протидії досудовому розслідуванню з їх боку; д) наявності, стану та можливостей науково-технічних засобів для ефективного використання у процесі розслідування.

Зазначено, що планування розслідування підкупу медичних працівників ускладнюється: 1) нерозробленістю методики розслідування цих кримінальних правопорушень; 2) допустимими помилками у збиранні та перевірці доказів на початковому етапі розслідування підкупу медичних працівників; 3) хибністю, нечіткістю, спрощенням у визначенні завдань розслідування, його напрямку, виборі та послідовності заходів, що мають бути реалізовані, їх виконавців та строків здійснення; 4) невмінням налагодити ефективну взаємодію з оперативними підрозділами, комунікативний контакт з іншими учасниками кримінального провадження; 5) ігноруванням вимоги щодо складання плану розслідування підкупу медичних працівників або його складання без дотримання принципів планування; б) відсутністю досвіду з планування розслідування кримінальних правопорушень.

Обґрунтовано, що до елементів планування розслідування підкупу медичних працівників належать: а) визначення та аналіз слідчої ситуації; б) вибір напрямку розслідування та вирішення тактичних завдань; в) окреслення процесуальних дій, виконавців та строків їх здійснення, науково-технічних засобів, що використовуватимуться в процесі проведення таких дій; г) вжиття заходів щодо усунення протидії досудовому розслідуванню; ґ) складання плану розслідування; д) контроль за виконанням та своєчасне коригування такого плану. Виконання зазначених етапів здійснюється не шляхом одномоментного акту, а завдяки тривалому процесу.

Ключові слова: підкуп, неправомірна вигода, медичні працівники, планування розслідування, план розслідування.

Постановка проблеми. Нині аксіоматичними вважаються твердження про те, що правильне та докладне планування проведення досудового розслідування є важливою частиною організації роботи дізнавача, детектива Національного антикорупційного бюро України, слідчого. Помилки, прогалини та інші недоліки в діяльності зазначених суб'єктів кримінального провадження зумовлені безплановістю розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика планування досудового розсліду-

вання ґрунтовно висвітлена у роботах Р.С. Белкіна, Ю.В. Гавриліна, В.Д. Зеленського, В.А. Журавля, І.І. Когутича, В.О. Коновалової, Я.Ю. Курьянкової, О.М. Ларіна, І.П. Можасової, О.В. Плеханова, В.Ю. Шепітька та інших дослідників.

Водночас у наукових працях цих учених не розкрито особливостей планування розслідування підкупу медичних працівників. У зв'язку з цим підлягають з'ясуванню чинники, які впливають на планування розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 354,

368³ та 368⁴ КК України, обставини, що ускладнюють таку діяльність. Потребують вивчення й елементи планування розслідування підкупу медичних працівників. Зазначене зумовлює актуальність теми цієї статті, її теоретичне та практичне значення.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення особливостей планування розслідування підкупу медичних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свого часу О.М. Ларін справедливо стверджував, що якість і строки розслідування прямо залежать від організації та планування слідчим своєї роботи [1, с. 57]. Також варто погодитися з думкою, що основною причиною неналежного планування розслідування кримінальних правопорушень є низьке володіння технікою планування, психологічна неприйнятність цього виду діяльності, уявна економія робочого часу, помилкове сприйняття режиму цейтноту і терміновості виконання конкретних слідчих дій [2, с. 304].

Основні аспекти вчення про організацію та планування розслідування кримінальних правопорушень детально досліджені в криміналістичній літературі.

В.О. Коновалова розглядає планування розслідування злочинів як розумову діяльність слідчого, що полягає в побудові системи процесуально і науково обґрунтованих слідчих завдань, якими визначаються порядок, строки й послідовність виконання процесуальних та інших дій і заходів із метою забезпечення високої оптимальності й організації розкриття, розслідування злочинів і запобігання їм [3, с. 63].

У подібний спосіб визначає планування розслідування і В.А. Журавель – сукупність складних розумових операцій, що спрямовані на формулювання завдань розслідування та визначення найбільш раціональних й ефективних шляхів їх розв'язання, котрі забезпечують всебічне і повне доказування у кримінальній справі [4, с. 266].

Схожою є позиція й І.І. Когутича, який вважає, що планування – це розумова практична діяльність, спрямована на визначення способів розкриття злочинів, окреслення обставин, що підлягають з'ясуванню, а також установа найдоцільніших строків проведення необхідних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів [5, с. 321].

Мисленнєвий процес, що лежить в основі планування, включає в себе логічні операції, відчуття, сприйняття, різні психологічні акти, завдяки яким здійснюється творчий пошук варіантів найкращої

побудови діяльності у сфері кримінального судочинства, шляхів і способів відшукування доказів та встановлення істини у справі загалом. Зміст планування розслідування становить матеріальне відображення тактичного задуму щодо вирішення ситуації, яка склалася під час розслідування [6, с. 143].

Планування полягає в розумовому процесі вибору засобів розслідування, розподілу їх у просторі та часі. Це інтелектуальна діяльність слідчого, спрямована на побудову розумової моделі всього розслідування. Матеріальним виразом цієї моделі стає письмовий план розслідування кримінальної справи. Цільове призначення планування як інтелектуального процесу полягає в упорядкуванні розслідування – виявленні його структурних елементів і складанні їх системи (поєднання, зв'язку, місця, часу тощо). Тому планування – ніщо інше, як елемент організації розслідування, ланка, що зв'язує інші її елементи [7, с. 735].

Доречно звернути увагу на те, що у вищеведеному розумінні планування розслідування зроблений акцент і на зовнішнє вираження цього процесу – складання плану розслідування.

Загалом нині практично усі дослідники розглядають планування розслідування крізь призму мисленої діяльності особи, яка проводить досудове розслідування. Проте найчастіше в дефініціях цього поняття увага зосереджена на таких ознаках: 1) є елементом (засобом, методом) організації роботи особи, уповноваженої на проведення досудового розслідування; 2) становить складну мислену діяльність; 3) сприяє проведенню досудового розслідування; 4) спрямоване на найоптимальніше досягнення мети досудового розслідування; 5) його метою є забезпечення ефективності досудового розслідування; 6) є різновидом програмування; 7) має власну структуру; 8) знаходить зовнішній вираз у письмовій чи графічній формах (плані).

Планування, як процес, здійснюється з початку кримінального провадження, тобто з моменту отримання відомостей про подію, що може містити ознаки кримінального правопорушення, і початку здійснення дій із перевірки цих відомостей. Але планування проводиться після визначення мети або майже паралельно з цим. Суть планування полягає у вивченні, аналізі доказів, іншої інформації з метою визначення шляхів, засобів і методів розслідування, поєднання (послідовності) проведення слідчих та інших процесуальних дій. Основою цього процесу є професійні знання слідчого, насамперед, знання методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, знання слідчої практики. На базі професійних знань,

їх аналізу та застосування в конкретному випадку окремого розслідування і здійснюється вибір необхідних дій, встановлюється послідовність їх провадження. Планування детеміноване цілевизначенням, пов'язане з ним, зокрема й за часом здійснення. За допомогою планування визначаються основні елементи структури розслідування: слідчі й інші процесуальні дії, суб'єкти і учасники їх проведення, час і місце здійснення таких дій. Планування з'єднує в єдине ціле всі елементи структури розслідування, а також інфраструктурні складові частини розслідування, зокрема ті, що забезпечують технічні заходи [7, с. 735].

Планування сприяє комплексному підходу до розслідування кримінальних правопорушень. Правильне планування дає можливість безпомилково визначити конкретні завдання розслідування і оптимальний варіант діяльності слідчого, успішно здійснювати розкриття і розслідування кримінальних правопорушень. Планування створює умови для найдоречнішої та цілеспрямованої організації ходу і процесу досудового розслідування. Грамотне планування розслідування у складних кримінальних провадженнях на основі повного відпрацювання слідчих версій є однією з найважливіших умов для встановлення об'єктивної істини [8, с. 70].

Планування необхідно розглядати як обов'язковий захід, спрямований на оптимізацію зусиль, що докладає суб'єкт розслідування і дає змогу оперативно передбачити необхідний обсяг роботи і строки його виконання з усіх доручених завдань, кримінальних справ та матеріалів перевірок. Доцільно здійснювати планування як усієї роботи загалом, так і окремо в кожному кримінальному провадженні та матеріалі процесуальної перевірки, заносючи заходи щодо конкретних завдань до загального плану роботи. Окреслюючи основні напрями розслідування, слідчому доцільно занотовувати необхідні дії, керуючись встановленими строками, а також міркуваннями повноти, доречності, можливості їх виконання у визначений строк, після чого погодити заплановані заходи з керівником органу досудового розслідування, оформивши план відповідно до вимог діловодства. Після цього варто занести заплановані заходи до загального календарного плану. Складаючи календарний план, рекомендується передбачати виконання організаційних (встановлення домовленостей, нагадувань, здійснення викликів) і процесуальних (продовження строків досудового розслідування, дії заходів забезпечення кримінального провадження,

прийняття підсумкового рішення) заходів, які не включаються до плану роботи в конкретному провадженні [2, с. 308].

Не зайвим буде зазначити, що вимога планування передбачена нормативно. Так, у пп. 1, 2 розділу II Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції, затвердженої наказом МВС України від 6 липня 2017 р. № 570, встановлено, що діяльність слідчих підрозділів здійснюється на основі планування, поєднання єдиноначальності у вирішенні питань службової діяльності та колегіальності в процесі їх обговорення, персональної відповідальності кожного працівника за стан справ на дорученій ділянці роботи. Заходи щодо організації слідчої роботи формуються в планах роботи як слідчого підрозділу, так і відповідного органу (підрозділу) поліції. Вони мають відповідати оперативній обстановці, що складається, прогнозу її розвитку, вимогам законодавства стосовно завдань і функцій слідчих підрозділів, бути цілеспрямованими, чітко сформульованими, максимально конкретизованими і реальними для виконання, а також забезпеченими фінансовими, матеріально-технічними і кадровими ресурсами. У процесі формування планів заходів обов'язково визначаються строки їх виконання і відповідальні виконавці [9].

Ефективність планування забезпечується дотриманням його принципів. Ними є вироблені криміналістикою та практично апробовані керівні ідеї щодо здійснення такої мисленнєвої діяльності, як планування.

Питання щодо кількості та змісту принципів планування розслідування кримінальних правопорушень залишається дискусійним. Утім не викликає заперечення зарахування до принципів планування законності, обґрунтованості, повноти, гіпотетичності, відповідності форми і змісту, реальності, оптимальності та економічності, індивідуальності, конкретності, системності, своєчасності, динамічності, всебічності та об'єктивності. Такі принципи є взаємопов'язаними та відображають різні аспекти планування.

З методичною метою процес планування можна розділити на низку етапів.

В.Д. Зеленський до таких етапів зараховує: а) аналіз слідчої ситуації і цілей розслідування; б) вибір засобів для досягнення цілей розслідування; в) визначення оптимального поєднання слідчих та інших дій, послідовності, місця і часу їх проведення; г) визначення сил розслідування, конкретизація виконавців; г) коригування плану [7, с. 736].

Варто зазначити, що не всі криміналісти ведуть мову про етапи планування розслідування. Переважно вони оперують терміном елементи планування розслідування.

У подібний спосіб розглядав структуру планування розслідування О.М. Ларін. Учений включав до неї такі елементи: 1) визначення основних напрямів збирання доказів із метою швидкого і повного розкриття злочину, викриття винного, виявлення обставин, що впливають на ступінь і характер відповідальності підозрюваного; 2) вибір відповідних засобів і джерел збирання доказів; 3) окреслення кола слідчих дій; 4) визначення змісту і тактики проведення кожної з вибраних слідчих дій; 5) вибір організаційних і технічних заходів, що сприяють успіху в проведенні означених слідчих дій та розслідування загалом; 6) визначення строків і послідовності слідчих дій. При цьому вчений підкреслював, що планування ґрунтується на всебічному врахуванні фактичних даних, які під час розслідування невинно доповнюються, уточнюються, переосмислюються. Тому процес планування з моменту початку провадження до його завершення безперервний [1, с. 58].

На думку інших дослідників, невід'ємними елементами планування розслідування є: 1) збір вихідної інформації шляхом проведення невідкладних слідчих дій, оперативно-розшукових та інших непроцесуальних заходів; 2) систематизація та оцінка вихідної інформації, визначення невстановлених обставин; 3) висунення версій щодо невстановлених обставин на підставі аналізу вихідної інформації та криміналістичних знань; 4) визначення обставин, що підлягають доказуванню, з метою перевірки висунутих версій як наслідків, що закономірно впливають із них; 5) вибір способів і конкретних правових засобів встановлення цих обставин, зокрема перелік необхідних слідчих дій та організаційних заходів, а також їх виконавців; 6) складання письмового плану (на паперовому або електронному носії), його погодження та затвердження; 7) доведення змісту плану, а також іншої необхідної інформації до виконавців; 8) контроль виконання строків і змісту виконання плану; 9) цілеспрямоване коригування плану під час його виконання [6, с. 144].

Дискусійним видається включення побудови слідчих версій до структури планування розслідування. Побудова слідчих версій становить самостійний процес, який пов'язаний не з плануванням, а з визначенням завдань розслідування.

Зміст планування розслідування диференціюється залежно від етапу розслідування, рівня (планування слідчої дії, епізоду, кримінального провадження загалом, кількох справ, що знаходяться у провадженні слідчого), строків (календарні плани на відповідний період часу), технологій, що використовують [6, с. 144].

На підставі вищевикладеного планування розслідування підкупу медичних працівників є мисленнєвою діяльністю слідчого, що полягає у визначенні завдань досудового слідства цієї категорії злочинів, шляхів, способів і послідовності їх вирішення відповідно до вимог кримінального процесуального закону, матеріальним виразом якої є складання плану розслідування.

Планування розслідування такої категорії кримінальних правопорушень є одним із найважливіших елементів оптимізації кримінальної процесуальної діяльності слідчого.

Планування розслідування підкупу медичних працівників залежить від низки чинників: а) криміналістичних знань слідчим механізму з'ясування обставин вчинення такого роду кримінальних правопорушень; б) уміння слідчого правильно вибирати напрям розслідування, ґрунтуючись на доказах, наявних у його розпорядженні; в) оптимального вибору слідчим процесуальних дій, з урахуванням слідчої ситуації, що склалася на відповідному етапі розслідування; г) поінформованості слідчого про елементи події кримінального правопорушення, її учасників, можливі способи протидії досудовому розслідуванню з їх боку; г) наявності, стану та можливостей науково-технічних засобів для ефективного використання у процесі розслідування.

Плануючи розслідування підкупу медичних працівників, слідчому доречно звернути увагу на наявність суперечностей у відомостях, якими він володіє, окреслити завдання, що підлягають першочерговому вирішенню, визначити засоби, сили і строк виконання поставлених завдань, підібрати виконавців.

Планування розслідування підкупу медичних працівників ускладнюється: 1) нерозробленістю методики розслідування цих кримінальних правопорушень; 2) допущеними помилками у збиранні та перевірці доказів на початковому етапі розслідування підкупу медичних працівників; 3) хибністю, нечіткістю, спрощенням у визначенні завдань розслідування, його напрямів, виборі та послідовності заходів, що мають бути реалізовані, їх виконавців та строків здійснення; 4) невмінням налагодити ефективну взаємодію з оперативними підрозді-

лами, комунікативний контакт з іншими учасниками кримінального провадження; 5) ігноруванням вимоги щодо складання плану розслідування підкупу медичних працівників або його складання без дотримання принципів планування; 6) відсутністю досвіду з планування розслідування кримінальних правопорушень.

До елементів планування розслідування підкупу медичних працівників належать: а) визначення та аналіз слідчої ситуації; б) вибір напрямку розслідування та вирішення тактичних завдань; в) окреслення процесуальних дій, виконавців та строків їх здійснення, науково-технічних засобів, що використовуватимуться в процесі проведення таких дій; г) вжиття заходів щодо усунення протидії досудовому розслідуванню; г) складання плану розслідування; д) контроль за виконанням та своєчасне коригування такого плану. Виконання зазначених етапів здійснюється не шляхом одномоментного акту, а завдяки тривалому процесу.

Планування розслідування підкупу медичних працівників розпочинається з аналізу відомостей про факти вчинення кримінально-протиправних дій. Такі відомості мають бути занесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань. На початковому етапі розслідування планують заходи, проведення яких дає змогу встановити наявність події кримінального правопорушення та його вчинення конкретною особою. Водночас у слідчого ще немає достатньо доказів про обставини підкупу медичного працівника, з огляду на що сконструйовані ним версії ґрунтуються на типових припущеннях про характер розслідуваного діяння.

Планування розслідування у кримінальних правопорушеннях зазначеної категорії проявляється й у з'ясуванні обставин, що підлягають доказуванню та мають значення для кримінального провадження.

Відповідно до п. 4 розділу II Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України слідчий планує свою роботу так, щоб забезпечити своєчасність виконання необхідних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у всіх кримінальних провадженнях, в яких він проводить досудове розслідування. З цією метою він складає загальний календарний план-графік роботи в усіх кримінальних провадженнях, а також плани розслідування в кожному кримінальному провадженні [9].

Планування розслідування підкупу медичних працівників дисциплінує слідчого, сприяє проведенню цілеспрямованого і досудового слідства, упорядковує цей процес.

Форма плану і ступінь його деталізації залежать від складності кримінального провадження та можуть бути різними.

План розслідування підкупу медичних працівників має містити, щонайменше, такі рубрики: а) номер слідчої версії; б) суть слідчої версії (таку рубрику можна розбити на частини за окремими епізодами); в) процесуальні дії, спрямовані на перевірку слідчої версії; г) строки проведення процесуальних дій; г) відомості про виконавців; д) відмітка про виконання.

Після складання плану розслідування належить погодити з керівником органу досудового розслідування.

Будучи робочим документом слідчого у кримінальному провадженні, план розслідування медичних працівників не є статичним. До нього мають заноситися корективи і доповнення залежно від розвитку або зміни слідчої ситуації, одержання нових відомостей, що мають значення для кримінального провадження.

Контроль за виконанням складеного плану розслідування слідчий проводить в умовах реалізації визначених ним процесуальних дій. Здійснюючи контроль, слідчий осмислює одержану інформацію, робить помітки про виконання запланованих дій, за необхідності вносить до плану відповідні корективи.

Висновки. Планування розслідування підкупу медичних працівників є мисленневою діяльністю слідчого, що полягає у визначенні завдань досудового слідства цієї категорії злочинів, шляхів, способів і послідовності їх вирішення відповідно до вимог кримінального процесуального закону, матеріальним виразом якої є складання плану розслідування. Планування розслідування такої категорії кримінальних правопорушень є одним із найважливіших елементів оптимізації кримінальної процесуальної діяльності слідчого.

До елементів планування розслідування підкупу медичних працівників належать: а) визначення та аналіз слідчої ситуації; б) вибір напрямку розслідування та вирішення тактичних завдань; в) окреслення процесуальних дій, виконавців та строків їх здійснення, науково-технічних засобів, що використовуватимуться в процесі проведення таких дій; г) вжиття заходів щодо усунення протидії досудовому розслідуванню; г) складання плану розслідування; д) контроль за виконанням та своєчасне коригування такого плану. Виконання зазначених етапів здійснюється не шляхом одномоментного акту, а завдяки тривалому процесу.

Список літератури:

1. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. Москва : Юрид. лит., 1970. 224 с.
2. Плеханов А.В. Практические вопросы планирования работы следователя районного подразделения. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5. Юриспруденция*. 2012. № 2. С. 304–309.
3. Коновалова В., Сущенко В. Співвідношення планування й організації розслідування злочинів. *Радянське право*. 1981. № 1. С. 62–65.
4. Журавель В.А. Планування та прогнозування організаційно-тактичних засобів розслідування злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю: збірник наукових праць / редкол.: Ю.В. Баулін та ін. Харків : Кроссрод, 2008. Вип. 15. С. 266-273.*
5. Когутич І.І. Криміналістика: курс лекцій. Київ : Атіка, 2008. 888 с.
6. Гаврилин Ю.В., Можаяева И.П. Совершенствование технологий планирования расследования преступлений на современном этапе развития криминалистических знаний. *Труды Академии управления МВД России*. 2018. № 2. С. 142–147.
7. Зеленский В.Д. О понятии и содержании расследования преступлений. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. 2015. Т. 9. № 4. С. 734–744.
8. Курьянова Я.Ю. К вопросу о понятии планирования расследования преступлений. *Сибирский юридический вестник*. 2010. № 1. С. 67–71.
9. Інструкція з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, затверджена наказом МВС України від 6 липня 2017 р. № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17#Text>

Yurkiv R.R. THE PECULIARITIES OF PLANNING THE INVESTIGATION OF MEDICAL WORKERS BRIBERY

The article is devoted to the peculiarities of planning the investigation of medical workers bribery.

It is determined that planning the investigation of medical workers bribery is a mental activity of the investigator, which is to determine the tasks of pre-trial investigation of this category of crimes, ways, methods and sequence of their solution in accordance with the requirements of criminal procedure law.

It is stated that the planning of the investigation of medical workers bribery depends on a number of factors: a) forensic knowledge of the investigator mechanism to clarify the circumstances of such criminal offenses; b) the ability of the investigator to correctly choose the direction of the investigation, based on the evidence available to him; c) the optimal choice of procedural actions by the investigator, taking into account the investigative situation that has developed at the relevant stage of the investigation; d) awareness of the investigator about the elements of the criminal offense, its participants, possible ways to counter the pre-trial investigation on their part; e) the availability, condition and capabilities of scientific and technical means for effective use in the investigation process.

It is noted that the planning of the investigation of medical workers bribery is complicated by: 1) the lack of methods for investigating these criminal offenses; 2) mistakes in the collection and verification of evidence at the initial stage of the investigation of medical workers bribery; 3) erroneousness, vagueness, simplification in defining the tasks of the investigation, its direction, selection and sequence of measures to be implemented, their executors and deadlines; 4) inability to establish effective interaction with operational units, communicative contact with other participants in criminal proceedings; 5) ignoring the requirement to draw up a plan for the investigation of medical workers bribery or its drawing up without compliance with the principles of planning; 6) lack of experience in planning the investigation of criminal offenses.

It is substantiated that the elements of planning the investigation of medical workers bribery include: a) definition and analysis of the investigative situation; b) choosing the direction of investigation and solving tactical tasks; c) delineation of procedural actions, executors and terms of their implementation, scientific and technical means that will be used in carrying out such actions; d) taking measures to eliminate opposition to the pre-trial investigation; e) drawing up an investigation plan; f) control over the implementation and timely adjustment of such a plan. These stages are performed not by a one-time act, but by a long process.

Key words: bribery, illicit gain, medical workers, investigation planning, investigation plan.

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.56(477)

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/22>

Череватий М.Ю.

Інститут права, економіки та міжнародних відносин
Міжнародного гуманітарного університету

СУДОВА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ЗАВДАННЯ СУЧАСНОГО ЕТАПУ

Стаття присвячена дослідженню процесу реформування судової системи України в контексті сучасних принципів правосуддя, змін у законодавстві та суспільстві. Практично всі українські президенти, прийшовши до влади, анонсували масштабні судові реформи, та вже 16 жовтня 2019 року з ініціативи новообраного Президента України ухвалено Закон, яким припинено повноваження Вищої кваліфікаційної комісії суддів, запроваджено нові органи: Конкурсну комісію – для відбору нових членів ВККС, Комісію з питань доброчесності та етики – для оцінювання доброчесності членів ВККС, Вищої Ради правосуддя і суддів Верховного Суду. Однак вищезазначені запровадження не були втілені. Проаналізовано перші кроки у сфері реалізації Указу Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки», зазначено, з якими суттєвими проблемами в 2020–2020 рр. стикається судова система України. Розглянуті принципи подальшого реформування судової системи України, а саме: продовження початих проєктів, які мають перспективу стати успішними, з роботою над помилками, конкурсний відбір на суддівські посади в судах усіх рівнів із залученням до участі в конкурсах адвокатів та науковців, оцінювання суддів, запровадження електронного судочинства, інституційне підвищення якості юридичної освіти з відмовою від підготовки правників у мілітаризованих відомчих закладах освіти), підтримка агентів змін, створення нових інституцій замість підтримки старих, участь громадськості та міжнародних експертів для забезпечення довіри до процесу реформи та її результатів, сервісна орієнтованість судів. Досліджено зміни, що мають бути проєктно орієнтованими, синхронізованими із заздалегідь визначеним чітким планом дій і відповідальними органами та особами за реалізацію кожного проєкту. Ці зміни мають включати нові органи суддівського врядування, нові судові інституції, моніторинг доброчесності суддів і прокурорів як механізм забезпечення підзвітності, електронний суд і дебіюкратизацію судового процесу, механізм поновлення провадження для засуджених за злочини, яких вони не вчиняли. Тільки після того, як буде проаналізовано недоліки, проблеми, з якими зіткнулася наша держава під час реформування системи судоустрою, можна буде визначитися, чи варто починати нову реформу, чи буде достатньо провести роботу над помилками. Зазначається важливість об'єднання дієвих рішень, усталеної правової упорядкованості, реалізації принципу верховенства права, атмосфери нормального, сприятливого, правового життя суспільства.

Ключові слова: верховенство права, судочинство, судоустрій, правосуддя, судова гілка влади, судова реформа.

Постановка проблеми. Для захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави шляхом своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права існує судова система України. Ст. 8 Загальної Декларації прав

людини 1948 року передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом [1]. Право на ефективний засіб захисту закріплено також у ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні

права [2] і в ст. 13 Конвенції про захист прав людини та основних свобод [3]. Європейський курс України ґрунтується на принципах дієвості демократичних інституцій, верховенства права та укріпленні інституцій усіх рівнів державного управління загалом та судових органів зокрема. Зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості – це ті стандарти внутрішньої політики, які мають бути забезпечені Україною відповідно до взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Однак жодна з гілок влади чи державних інституцій в Україні не зазнає такого реформаторського шквалу, як судова система. Практично всі українські президенти, прийшовши до влади, анонсували масштабні судові реформи.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд процесу реформування судової системи України в контексті сучасних принципів правосуддя, змін у законодавстві та суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Шостий Президент України Володимир Зеленський, як і його попередник, також визнав пріоритетність судової реформи. Нова політична влада задекларувала, що судова реформа є одним із головних завдань для боротьби з корупцією та забезпечення економічного зростання України [4]. 16 жовтня 2019 року з його ініціативи ухвалено Закон, яким припинено повноваження Вищої кваліфікаційної комісії суддів (далі – ВККС) [5]. Також запроваджено нові органи: Конкурсну комісію – для відбору нових членів ВККС, Комісію з питань доброчесності та етики – для оцінювання доброчесності членів ВККС, Вищої Ради правосуддя (далі ВРП) і суддів Верховного Суду. Ці органи наполовину мали складатися з міжнародних експертів. Однак уповноваження ВРП на лідерство у формуванні цих органів призвело до провалу: вона не затвердила склад Комісії з питань доброчесності та етики, відхиливши запропоновані міжнародниками кандидатури, Конкурсна комісія не була сформована через нівелювання ролі міжнародних експертів підзаконним актом ВРП, а міжнародні організації відмовилися номінувати міжнародних експертів через нечітке врегулювання процедур у законодавстві [6]. Цим же законом запропоновано вдвічі скоротити склад нового Верховного Суду (сформованого протягом 2016–2019 рр.). Рада Європи й Венеційська комісія закон розкритикували, посилаючись на необхідність спочатку суттєво зменшити навантаження на суд, а також на незавершеність реформи судів нижчого рівня [7]. Згодом Конституційний

Суд України визнав неконституційними положення про скорочення складу Верховного Суду і ВККС, створення Комісії з питань доброчесності та етики та деякі зміни в системі суддівської дисципліни [8]. Реагуючи на це, Президент України у червні 2020 року вніс законопроект про вилучення неконституційних положень [9]. Водночас знову значну роль у формуванні і діяльності нової ВККС відведено ВРП. Окрім того, Президент повністю відмовився від запровадження механізму оцінювання доброчесності членів ВРП.

Варто пригадати, що Указом Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки» [10] було ухвалено багато важливих кроків, спрямованих на узгодження функціонування судової влади з європейськими стандартами. Основними здобутками стали:

- перезавантаження судів;
- нові важелі боротьби з проявами корупції у судах;
- оцінювання суддів за критеріями компетентності, доброчесності й етики;
- удосконалення процесуального законодавства у напрямку гарантування права на справедливий суд та доступу до правосуддя.

Перші ініціативи у сфері судової реформи частково рухалися в правильному напрямі, але запланований результат не був досягнутий. Така реформа не має нічого спільного з вирішенням проблем українського суспільства, відсутні стратегічне планування та уявлення про майбутню модель судової системи. Як наслідок, відбувається лише гра в «реформу» [11], що створює ще більше проблем і поглиблює кризу влади. Наступні ж кроки привели до блокування судової системи, що вже призвело до суттєвих проблем:

- недофінансування судової системи. У бюджеті на 2021 рік передбачене фінансування судової системи лише 38% від потреб [12]. Нині низка судів залишилась без засобів телефонного зв'язку, є проблеми поштових відправлень (у листопаді 2020 р. низку судів повідомили, що припиняють надсилати поштову кореспонденцію для учасників справ), судовим установам зменшили суму виплат на комунальні послуги та ремонт приміщень судів. Працівники апаратів судів залишилися з мінімальними зарплатами;
- зупинено кваліфікаційне оцінювання суддів та кандидатів на посаду судді, яке проводило ВККС;
- кадровий дефіцит у судах, що згубно впливає на строки розгляду справ.

Узяті у червні-липні 2020 року Україною зобов'язання перед Міжнародним валютним фондом [13] та Європейським Союзом [14] підтвердили важливість та пріоритетність судової реформи, насамперед, у частині необхідності посилення доброчесності органів суддівського врядування зокрема і судової влади загалом. Однак поки що на заваді виконанню цих завдань стоять:

- відсутність політичного лідера та стратегії подальшої реформи;
- непідготовленість, некоординованість та нерезультативність законодавчих кроків;
- відсутність політичної волі на викорінення корупційних практик;
- не узгоджена із суспільними інтересами кадрова політика в цій сфері.

А результатом глухоти до аргументів професійної спільноти стало конституційне подання Пленуму ВС проти «судової реформи» президента [15].

Нині інформаційним простором знову ширяться повідомлення про чергові плани з «удосконалення» судової системи. Міністр юстиції України зазначив, що «на даний момент глобально відпрацьованої судової реформи немає» [16], але вона «продовжиться в рамках окремих кроків». Такими кроками, за словами урядовця, мають стати впровадження механізмів перевірки доброчесності членів Вищої ради правосуддя та удосконалення дисциплінарної процедури.

Отже, перш ніж розпочинати роботу над черговою судовою реформою, варто завершити попередні етапи реформування [17], реалізувати основні завдання, закладені в Конституції України, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки [18], в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», необхідно прагнення всіх учасників процесу в отриманні та посиленні синергетичного ефекту. Необхідно пам'ятати, що використання кількох комбінованих взаємоузгоджених стратегій виявляється кориснішим, аніж ізольоване впровадження якоїсь однієї з них.

Принципами подальшого реформування мають стати:

- продовження початих проєктів, які мають перспективу стати успішними, з роботою над помилками (зокрема, перезавантаження ВККС і ВРП, незалежне попереднє оцінювання кандидатів до цих органів; конкурсний відбір на суддівські посади в судах усіх рівнів із залученням до участі в конкурсах адвокатів та науковців; оцінювання суддів; запровадження електронного судо-

чинства, інституційне підвищення якості юридичної освіти з відмовою від підготовки правників у мілітаризованих відомчих закладах освіти);

- підтримка агентів змін; створення нових інституцій замість підтримки старих;
- участь громадськості та міжнародних експертів для забезпечення довіри до процесу реформи та її результатів;
- сервісна орієнтованість судів.

Зміни мають бути проєктно орієнтованими, синхронізованими із заздалегідь визначеним чітким планом дій і відповідальними органами та особами за реалізацію кожного проєкту. Такими проєктами, передусім, мають стати:

- нові органи суддівського врядування як агенти змін. Склад ВРП очищається за допомогою незалежного органу, а якщо цілі не буде досягнуто – через конституційні зміни створюється новий орган із більшістю (принаймні, на перехідний період) представників громадського середовища з бездоганною репутацією. Нові члени ВРП, кадрових і дисциплінарних органів для суддів та прокурорів призначаються лише після ретельної перевірки доброчесності та проведення прозорого конкурсу з вирішальним голосом представників громадськості й міжнародних експертів (останні залучаються тимчасово для забезпечення довіри до кадрової політики). Судді та прокурори делегують своїх представників у ці органи не через посередників, а прямим електронним голосуванням з-поміж осіб, які пройшли попередній скринінг за участі громадськості й міжнародних експертів;

- нові судові інституції. У Верховному Суді законом створюється антикорупційна палата, добір суддів до якої відбувається за правилами відбору суддів ВАКС із залученням міжнародних експертів. Для розгляду в першій інстанції адміністративних справ національного значення створюється Вищий адміністративний суд. Запроваджується класичний суд присяжних, де присяжні ухвалюють рішення про винуватість особи, а також мирові судді в територіальних громадах як альтернативний судовому спосіб розв'язання спорів. Долається практика затяжного перебування одних і тих самих осіб на посадах голів судів;

- моніторинг доброчесності суддів і прокурорів як механізм забезпечення підзвітності. Визначений механізм реалізації обов'язку суддів і прокурорів, а також кандидатів на ці посади доводити законність походження майна, невиконання якого є підставою для звільнення (відхилення кандидатури). Прозорість процедур кваліфікаційного оці-

нювання посилена із запровадженням можливості перегляду окремих рішень попереднього складу ВККС. Негідна поведінка судді у відставці, яка завдала шкоду авторитету правосуддя, стає підставою для позбавлення статусу судді у відставці;

– електронний суд і дебюрократизація судового процесу. Процеси документообігу в судах спрощуються і переводяться в електронну форму. Електронний суд стає складником концепту «держава в смартфоні». Запроваджується можливість розгляду окремих категорій справ онлайн незалежно від місцеперебування сторін і суду, що також сприяє рівномірному розподілу справ між судами й суддями. Судові процедури менш формалізовані, більш зрозумілі й спрощені там, де це не погіршує гарантії судового захисту;

– механізм поновлення провадження для засуджених за злочини, яких вони не вчиняли. Справильно засуджені до довічного чи іншого тривалого позбавлення волі особи отримують законодавчо визначений механізм перегляду вироків щодо них за визначеними критеріями [19].

Тільки після цього можна буде говорити про перехід до наступного етапу реформування. Лише проаналізувавши недоліки, проблеми, з якими зіткнулися суди і держава під час реформування системи судоустрою, можна буде визначитися, чи варто починати нову реформу, чи буде достатньо провести роботу над помилками. Вся правнича спільнота сподівається, що активізація роботи Комісії з питань правової реформи при Президентові України буде одним з дієвих механізмів, який дасть змогу напрацювати бачення подальших кроків реформування судової системи на наступні роки. Важливо розуміти, що реформу-

вати одну з трьох гілок влади так часто, докорінно і без комплексного підходу небезпечно. Реформи мають бути спрямовані на розвиток судової системи та покращення доступу до правосуддя [20].

Висновки. Процес реформування судової системи в контексті сучасних принципів правосуддя та змін в законодавстві є не простим. Він вимагає правового порядку, додаткових зусиль, знань, аналізу з метою удосконалення діяльності судової системи, науково обгрунтованого вирішення наявних у цій сфері проблем, оскільки найважливішими передумовами розвитку громадянського суспільства мають стати не тільки якісне, стабільне законодавство, а й ефективне правосуддя, які здатні реально забезпечувати, закріплений в Основному Законі захист прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави.

Практично всі українські президенти, прийшовши до влади, декларували масштабні судові реформи. Зрештою, позитивні стратегічні задуми переважно залишаються на папері, практика обмежується здебільшого запровадженням окремих фрагментарних рішень, не завжди виважених та обгрунтованих реальними викликами сучасності. Уряди, парламенти, президенти в країні змінюються, а судова система пострадянського типу залишається. Необхідно пам'ятати, що самоціллю реформи не може бути сама реформа. Судова реформа має являти собою не просто формальне прийняття нормативно-правових актів, які декларують трансформацію судової системи, а в першу чергу бути реальним чинником захисту законних інтересів, прав і свобод людини та громадянина, забезпеченням доступу громадян до правосуддя.

Список літератури:

1. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=uk#.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#.
4. Галузевий Бриф «Судова Реформа». Ukraine Reform Conference. Vilnius, 2020. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/JUDICIAL-REFORM.pdf>.
5. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування. Закон України № 193-IX від 16 жовтня 2019 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2019. № 50. Ст. 354. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-20#Text>.
6. ВПІ: міжнародні експерти відмовилися від участі у комісії для формування. ВККСУ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2871153-vrp-miznarodni-eksperti-vidmovilisa-vid-ucasti-u-komisii-dla-formuvanna-vkksu.html>.
7. Ukraine opinion on amendments to the Legal framework governing the Supreme Court and judicial governance bodies. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2019\)027](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2019)027).
8. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-15/2018(4086/16) від 18 лютого 2020 р. URL: http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2_p_2020.pdf.

9. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69228.
10. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#n12>.
11. Маловацький О. Судова реформа: системні перетворення чи «точкові» зміни? URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/blog/660439.html>.
12. Гізатуліна Л. Держава не має права ставити під загрозу здійснення правосуддя через недофінансування. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1049058>.
13. МВФ оприлюднив текст Листа про наміри та Меморандуму про економічну і фінансову політику щодо нової 18-місячної Програми Stand-by для України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/mvf_opriliudniv_tekst_lista_pro_namiri_ta_memorandumu_pro_ekonomichnu_i_finansovu_politiku_shchodo_novoi_18-ti_misiachnoi_programi_stand-by_dlia_ukraini-2184.
14. Україна: лист про наміри. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/Меморандум%20про%20економічну%20та%20фінансову%20політику%20МВФ%20від%2002_06_2020.pdf.
15. Постанова № 15 від 15.11.2019 р. Про звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо перевірки відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 37, частини першої статті 94, пункту 3 частини третьої статті 135 Закону України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» у редакції Закону України від 16 жовтня 2019 року № 193-IX «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування», пунктів 4, 5, 6, 7, 9, 10 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 16 жовтня 2019 року № 193-IX «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування», частин другої, третьої та четвертої статті 24, статті 28¹, частин восьмої статті 31, частини першої статті 42, частини третьої статті 47, частини четвертої статті 48 Закону України «Про Вищу раду правосуддя». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015780-19#Text>.
16. Маловацький О. Судова реформа: системні перетворення чи «точкові» зміни? URL: <https://hcj.gov.ua/news/sudova-reforma-systemni-peretvorennya-chy-tochkovi-zminy>.
17. Овсієнко А. Реформи мають бути спрямовані на розвиток судової системи та покращення доступу до правосуддя. URL: <https://pl.arbitr.gov.ua/tu20/pres-centr/news/1045709>.
18. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#n12>.
19. Оцінка політики реформ Парламенту й Уряду за період вересень 2019 – вересень 2020 рр. та її відповідності «Принципам Торонто» (на основі аналізу Програми Уряду, планів міністерств й ухвалених / відхилених нормативно-правових актів). URL: <https://uareforms.org/reforms/judicial-reforms>.
20. Овсієнко А. Небезпечно реформувати одну з трьох гілок влади так часто, докорінно і безсистемно. URL: <https://court.gov.ua/press/publications/1046031>.

Cherevatij M.Yu. JUDICIAL REFORM IN UKRAINE: PROBLEMS AND TASKS OF THE PRESENT STAGE

The article is devoted to the study of the process of reforming the judicial system of Ukraine in the context of modern principles of justice, changes in legislation and society. Almost all Ukrainian presidents, coming to power, announced large-scale judicial reforms and on October 16, 2019 on the initiative of the newly elected President of Ukraine passed a law terminating the powers of the High Qualification Commission of Judges, introduced new bodies: Competition Commission – to select new members of the HCJC, issues of integrity and ethics – to assess the integrity of members of the HCJC, the High Council of Justice and judges of the Supreme Court. However, to date, the above implementations have not been implemented. The first steps in the field of implementation of the Decree of the President of Ukraine "On the Strategy for Reforming the Judiciary, Judiciary and Related Legal Institutions for 2015-2020" are analyzed, it is indicated what significant problems the judicial system of Ukraine has in 2020-2020. The principles of further reform of the judicial system of Ukraine are considered, namely: continuation of the started projects which have a prospect to become successful, with work on mistakes, competitive selection for judicial positions in courts of all levels with involvement in competitions of lawyers and scientists, evaluation of judges, introduction of electronic judiciary, institutional improvement of legal education with refusal to train lawyers in militarized departmental educational institutions), support of change agents, creation of new institutions instead of support of old ones, participation of public and international experts to ensure confidence in the reform process and its results, service orientation of courts. The changes that should be project-oriented, synchronized with a pre-defined

clear action plan and responsible bodies and individuals for the implementation of each project are studied. These changes should include: new judicial authorities, new judicial institutions, monitoring the integrity of judges and prosecutors as a mechanism for accountability, e-court and debureaucratization of the trial, a mechanism for resuming proceedings for convicts for crimes they have not committed. Only after analyzing the shortcomings, the problems faced by our state during the reform of the judiciary, it will be possible to determine whether to start a new reform, whether it will be enough to work on mistakes. The importance of combining effective decisions, established legal order, implementation of the rule of law, the atmosphere of normal, favorable, legal life of society is noted.

Key words: *Rule of Law, proceedings, judicial system, justice, judicial branch of power, judicial reform.*

ЮРИДИЧНА ДЕОНТОЛОГІЯ

УДК 378.14+343.1

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/23>

Тильчик В.В.

Університет державної фіскальної служби України

Чигрина Г.Л.

Університет державної фіскальної служби України

МЕТОДОЛОГІЯ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ ЯК ФАХІВЦІВ У СФЕРІ ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ВИКОРИСТАННЯ ЙОГО В УКРАЇНІ

Вивчення світового досвіду організації юридичної освіти дало змогу сформулювати рекомендації, спрямовані на вдосконалення процесу підготовки юристів як фахівців у сфері фінансових розслідувань: 1) до освітньо-професійних програм підготовки юристів доцільно включати вибіркові дисципліни економічного спрямування («Основи бухгалтерського обліку», «Основи податкового обліку», «Міжнародні стандарти аудиту», «Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансових розслідувань» тощо); 2) освітні програми доцільно адаптувати до особливостей подальшої роботи випускника не тільки у структурах публічного права, але й недержавного сектора економіки (наприклад, надання консалтингових послуг для бізнесу тощо); 3) державні Стандарти підготовки юристів доцільно періодично перезатверджувати, оновлюючи їх відповідно до вимог практики та світового досвіду організації навчального процесу юристів; 4) організація навчального процесу, зміст навчання, система оцінювання знань майбутніх юристів та підбір науково-педагогічного складу – прерогатива вузу, але вони мають бути студенто та практико орієнтованими. Такий підхід породжуватиме здорову конкуренцію, підвищуватиме авторитет та престиж вітчизняних вузів; 5) готовність та спроможність викладача (лектора) опанувати нові методи викладання, використовувати сучасні технології в навчальному процесі краще за все оцінять студенти шляхом бажання чи небажання вивчати запропоновані викладачем дисципліни та опанувати професію юриста в Україні, а не за її межами; 6) конкурентоспроможний юрист формується тільки в результаті наполегливого самостійного вивчення змісту нормативно-правових актів, ознайомлення з юридичною практикою та іншою фаховою літературою. Майбутні спеціалісти у сфері фінансових розслідувань мають до своїх юридичних знань додати ще й економічні.

Ключові слова: юрист, фінансові розслідування, навчально-професійна програма, навчальний процес, юридична освіта.

Постановка проблеми. Юрист як фахівець перш за все повинен мати фундаментальні знання у сфері права. Але юристу, який позиціонує себе як спеціаліст у сфері фінансових розслідувань, не обійтися без професійних економічних знань. Відповідно, запропоновані освітньо-професійні програми підготовки юристів у сфері фінансових розслідувань, щоб бути привабливими для абітурієнтів, серед вибіркових мають пропонувати навчальні дисципліни економічного спрямування.

Як показали дослідження всеукраїнського щотижневого професійного видання «Юридична газета online» (далі – «ЮГ») [1], щороку дедалі більше українських студентів роблять вибір на користь отримання юридичної освіти за кордоном. Серед причин – невідповідність освітніх програм професійним вимогам, які ставляться до юристів роботодавцями, зокрема юристів, як фахівців у сфері фінансових розслідувань.

Метою кореспондентів «ЮГ» було на прикладі «персональних історій успіху» респонден-

тів допомогти потенційним студентам зважити власні «за» і «проти», перспективи професійного розвитку та розкрити механізми здобуття правої освіти в західному світі [1].

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення особливостей процесу підготовки юристів як фахівців у сфері фінансових розслідувань та, враховуючи світовий досвід, сформулювати рекомендації щодо удосконалення цього напрямку освітньої діяльності в Україні.

Поставлена мета зумовила постановку та вирішення таких завдань:

– проаналізувати світовий досвід підготовки юристів;

– визначити особливості процесу підготовки юристів в Україні, у тому числі – юристів як фахівців у сфері фінансових розслідувань;

– сформулювати рекомендації щодо удосконалення системи підготовки юристів як фахівців у сфері фінансових розслідувань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як показало проведене нами дослідження, нормативно-правові акти України не містять терміна «фінансові розслідування». Для національної правової системи та юридичної терміносистеми словосполучення «фінансові розслідування» є запозиченням із міжнародного дискурсу. Цей термін активно вживають у своїх документах міжнародні організації, створені для боротьби з відмиванням грошей (коштів, майна), серед яких Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (англ. Financial Action Task Force on Money Laundering – (FATF)) та її регіональні організації (APG, CFATF, ESAAMLG, GAFISUD, PS-R-EV, COMMITTE), так звана Егмонтська група [2].

FATF під «фінансовими розслідуваннями» (виділено – нами) розуміє розслідування «фінансових справ» (виділено – нами), що мають відношення до злочинної діяльності, з метою виявлення масштабу злочинних мереж та/або масштабів злочинності, виявлення та відстеження доходів від злочинів, коштів терористів чи іншого майна, які підлягають або можуть підлягати конфіскації, і розробки (формування – уточнення наше) доказів, які можуть бути використані в кримінальному судочинстві [3, с. 141].

Виходячи із поставленої FATF мети та враховуючи транснаціональний характер організованої злочинності, можна зробити висновки, що «фінансове розслідування» як діяльність (процес) може здійснюватися:

– як у межах однієї держави, так і на міждержавному рівні (залежно від масштабу злочин-

них мереж та/або масштабів злочинності, місця (місць) знаходження доходів (майна, фінансів), одержаних від вчинених злочинів (за чинним Кримінальним кодексом України – кримінальних правопорушень) [4], коштів терористів чи іншого майна, а також знаходження осіб, причетних до злочинної діяльності, потерпілих та свідків, місця (місць) знаходження доказів, які можуть бути використані у кримінальному судочинстві тощо);

– розслідування «фінансових справ», що мають відношення до злочинної діяльності [3], і досудове розслідування кримінальних правопорушень (кримінальних справ) [4] – це не тотожні поняття. Термін «фінансова справа» є таким же узагальненим, як і «фінансові розслідування».

Викладене доцільно враховувати під час формування змісту освітніх програм, які передбачають підготовку фахівців у сфері фінансових розслідувань. Погоджуємось із думкою Ю. Федорченка, що саме освітні програми є одним із ключових елементів забезпечення якості вищої освіти. При цьому повноцінна освітня програма є органічним поєднанням навчальних програм, за якими вивчаються окремі навчальні дисципліни [5].

Враховуючи орієнтацію України на загальноосвітні фундаментальні цінності та євроінтеграційні процеси, юристи як фахівці у сфері фінансових розслідувань, мають бути здатними прогнозувати події, приймати рішення та передбачати їх можливі наслідки. Відповідно, навчальні програми доцільно адаптувати до особливостей подальшої роботи випускників не тільки у структурах публічного права, але й у недержавному секторі економіки (наприклад, надання консалтингових послуг для бізнесу тощо).

Як показує власний досвід, студенти позитивно сприймають, коли у процесі викладання обов'язкових навчальних дисциплін викладачі враховують кваліфікаційні особливості запропонованої освітньо-професійної програми. Наприклад, Освітньо-професійна програма «Фінансові розслідування» для бакалаврів – навчальна дисципліна «Кримінальний процес». Викладач зупиняється на процесуальних особливостях проведення обшуку в житлі та фіксації його результатів. При цьому увага студентів може бути звернена також і на особливості процесуальної фіксації результатів обшуку, проведеного під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері економіки та/чи фінансів. Такі приклади контрастують між собою і краще запам'ятовуються студентам. Особливо ефективним буде запропонований нами

досвід викладання, коли викладачі всіх навчальних дисциплін, задіяні в реалізації освітньо-професійної програми підготовки юристів як фахівців у сфері фінансових розслідувань, враховують та підкреслюють специфіку (особливість) освітньо-професійної програми, яку вивчає студент та її відмінність від інших бакалаврських програм підготовки юристів. За таких умов привабливою буде не тільки освітньо-професійна програма, але і вуз, який пропонує подібні програми.

Щоб досягти цієї мети, викладач, який готує юристів для сфери фінансових розслідувань, сам повинен мати досвід розслідування фінансових правопорушень, вміти міркувати креативно і подавати матеріал нестандартно.

В.І. Пліско, на нашу думку, слушно зробив висновок про те, що нині суттєво змінюється завдання вищої школи щодо професійної підготовки юристів. Для цього потрібен викладацький корпус із новим аналітичним та разом із тим конструктивним характером мислення, оскільки вирішення проблеми вищої професійної освіти є неможливим без підвищення інтелектуальної культури, обов'язкового подолання застарілих звичок, стереотипів, консерватизму в педагогічній науці і практиці [6].

До викладеного ми додали б, що освітній процес України потребує системних змін, які б стосувалися не тільки форм подачі інформації студенту, але й оцінки знань студента та організації навчального процесу взагалі. Системні зміни мають стосуватися також і процесу підготовки юристів, зокрема фахівців у сфері фінансових розслідувань. При цьому доцільно враховувати і запроваджувати світовий досвід підготовки юристів, але кращі традиції вітчизняного освітнього процесу докорінно знищувати не варто.

Сучасний світовий досвід організації юридичної освіти, зміст освітніх програм та системи контролю знань студентів проаналізуємо, використовуючи дослідження «ЮГ» [1], про яке ми вже згадували вище.

Так, Яртур Відан, який закінчив в Україні юридичний факультет Ужгородського національного університету, а на момент опитування (2018 рік) навчався в докторантурі Карлового Університету (Чехія, Прага), паралельно працюючи у празькому офісі міжнародного адвокатського бюро помічником адвоката, зазначив, що у Празі його найглибше вразила різниця у ставленні студентів до навчання. У Чехії навчання у вузі – складний процес подолання високої і дуже непростої вершини, успішність якої визначається масою витрачених інтелек-

туальних зусиль. В Україні навчання в університеті сприймається більшістю молодих людей та їх батьків як обов'язковий життєвий проміжний етап між школою і роботою. Визначальними факторами тут не завжди виступають наполегливість та підсумковий рівень професійних знань. Зважаючи на це, Яртур радить викладачам і студентам в українських університетах більше працювати з аналізом актуальних тенденцій у сфері *практичного* застосування права [1]. Поділяючи думку молодого юриста, також вважаємо, що студент, розуміючи, яке значення надалі, у процесі виконання професійних обов'язків, будуть мати отримані знання і як вплинуть на його кар'єрне зростання, серйозніше буде ставитися до навчання. Завдання викладача – постійно акцентувати увагу студента на можливості практичного застосуванні отриманих знань.

Заслугує на увагу також думка Яртура Відана про необхідність лібералізувати організацію навчального процесу. Студент повинен мати індивідуальну освітню траєкторію, тобто можливість на власний розсуд складати розклад семінарів та екзаменів, фільтрувати предмети, які бажає вивчати і які його не цікавлять. Таким чином буде можливість профілювати власну підготовку, починаючи вже з першого курсу [1]. Повністю погоджуємося, що студенто орієнтована організація навчального процесу завжди приваблює абітурієнтів. Вузи повинні максимально йти на зустріч студентів. Але при цьому правила гри мають бути прозорими. Від студента вимагається якість засвоєних знань. Яким чином особисто кожен із студентів це робитиме – це вибір студента, а не проблема вузу. Але вуз має забезпечити студента необхідними електронними та паперовими навчальними, дидактичними матеріалами, методичними рекомендаціями, очними та заочними консультаціями викладачів тощо.

Ярослав Любченко, який отримав юридичну освіту у Ризькій вищій школі права, також наголошує на тому, що основна відмінність зарубіжних університетів порівняно з вітчизняними – *орієнтація на практику, а не теорію*. Так, курс із міжнародного права в Ярослава викладав професор Тјасо Т. van den Hout, який протягом 9 років був секретарем Постійного арбітражного суду в Гаазі (Permanent Court of Arbitration), а також дипломатом Нідерландів. Цей професор ніколи не писав дисертацій, але вже давно викладає в університетах. Враховуючи практичний досвід цього викладача, слухати його лекції неймовірно цікаво. Зокрема, в університет приїзжав посол Японії та розповідав про плани країни на майбутнє,

географічних сусідів та ставлення до праці. Такі зустрічі, на думку Ярослава, є набагато кориснішими, ніж тонни найкращих посібників, оскільки дають змогу дізнатися про практичні аспекти, розвинути комунікаційні навички, завести нові цікаві знайомства. Ярослав також поділився враженнями щодо відмінної від української *методики проведення занять*. За кордоном немає лекцій у традиційному для України розумінні, коли група студентів, під запис, слухає монотонне читання лектором завчасно підготовленого тексту. Натомість студенти приходять на заняття вже підготовленими (тема заняття оголошується заздалегідь), із переліком питань, які виявилися незрозумілими чи які студент бажає виставити на обговорення. Саме ж заняття, як правило, проходить у формі жвавої, а головне – цікавої дискусії. Лектор тут виступає лише модератором. Поділяємо думку Ярослава Любченка, що такі підходи до організації навчального процесу юристів варто запозичити. Особливо ефективними можуть бути лекції для юристів у сфері фінансових розслідувань, якщо до їх читання залучати фахівців із практичним досвідом роботи: аудиторів, слідчих, працівників митної служби, банків та інших фінансових установ.

Святослав Грігораш, який отримав диплом бакалавра у Дніпровському університеті імені Олеся Гончара, згодом навчався на магістерській програмі з міжнародного права та права ЄС Вільнюського університету (Литва), також зазначив дві позитивні риси, які, на його погляд, є ефективними і допомагають студентам краще засвоїти матеріал. Перша – методика проведення лекцій, де замість нудного лектора, який читає сухий академічний текст, студент отримує «живе» спілкування. Друга риса – черговість вивчення предметів. Студенти магістратури Вільнюського університету вивчають одну дисципліну протягом 2-3 тижнів і одразу здають за нею іспит, що позитивно впливає на засвоєність навчального матеріалу і не «розпилює» студента одразу «на все». Ми додали б до сказаного, що при грамотно розробленій і застосованій структурно-логічній схемі освітні програми вдало поєднують нормативні та вибіркові дисципліни, забезпечуючи майбутніх юристів якісними знаннями, які будуть сприяти їхньому кар'єрному росту та примножувати авторитет вузу. У разі підготовки юристів як фахівців у сфері фінансових розслідувань – студенто та практико орієнтована навчальна програма дозволяє гармонійно поєднувати навчальні дисципліни правового та економічного спрямування та готувати конкурентоздатних спеціалістів.

Ніка Аврамчук, яка на час опитування здобувала ступінь магістра в Києво-Могилянській академії та раніше провела повний навчальний рік за обміном в Ягелонському університеті у Краківі (Польща), розповіла, що ніхто не змушує студентів ходити на пари. Викладачу байдуже, як ти отримаєш знання, а лекції і семінари не є обов'язковими як такі (екзамен можеш здати і без них). Підручники є більш комплексними, зокрема з права ЄС мали тільки один підручник з усіма важливими питаннями та кейси додатково. Крім того, в університеті діє електронна система запису на дисципліни і взагалі можна отримати усі адміністративні послуги, що дуже зручно [1]. Як ми вже зазначали, відвідування лекційних та інших форм занять також вважаємо не обов'язковим для студента. Але, на нашу думку, багато залежить від лектора. Якщо лекції цікаві, подача інформації нестандартна, лектор має практичний досвід роботи – студенти самі будуть приходити на заняття і вибирати навчальні дисципліни, які він викладає. Окрема тема – методичне забезпечення. Багато навчальних дисциплін, особливо вибіркових, потребують більш якісного методичного забезпечення. З огляду на те, що законодавство в Україні постійно змінюється, це можуть бути якісні конспекти лекцій. Але, на жаль, окремі лектори самі не слідкують за змінами законодавства і не оновлюють свої знання, не говорячи вже про студентів.

Порівнюючи процес підготовки юристів в Україні та Польщі, Марина Мокрецька, випускниця юридичного факультету КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, яка на час опитування навчалася за стипендією Уряду Польщі на магістерській програмі Studium Europu Wschodniej у Варшавському університеті (Польща), зазначила, що у Варшавському університеті викладач лише вказує дорогу до знань, а нагромаджувати та розширювати їх має виключно сам студент. Весь процес навчання розрахований на самостійне вивчення та поглиблення студентом своїх знань, виключно на особистому бажанні та мотивації. Українська система навчання, на думку Марини, має перевагу в тому, що викладач надає повний систематизований виклад необхідного матеріалу і це економить час студента. Але, за нашим власним досвідом, навіть систематизований викладачем матеріал окремі українські студенти не бажають опанувати, не говорячи про необхідність самостійного відбору та систематизації інформації в бібліотеці. Бібліотека у Варшавському університеті, за словами Марини, є «другим домом» для студента.

Жодного підручника тут не видається, є так звані «силабуси», де поряд з описом змісту навчальної дисципліни, вказується література, необхідна для вивчення. Інколи буває, що деякі з книжок недоступні до читання поза бібліотекою. Через це під час екзаменів бібліотека працює цілодобово, щоб кожен мав змогу прийти та ознайомитися з необхідною літературою. Саме необхідність самостійного вивчення матеріалу Марина радить додати до навчального процесу в українських вузах і ми погоджуємося з її думкою [1]. Повністю погоджуючись, вважаємо, що справжній юрист формується тільки в результаті наполегливого самостійного вивчення змісту нормативно-правових актів, ознайомлення з юридичною практикою та іншою фаховою літературою. Не є виключенням і майбутні фахівці у сфері фінансових розслідувань. Але вони мають до своїх юридичних знань додати ще й економічні.

У випадку Михайла Іскри система навчання в Коледжі Європи дещо нагадувала заочну форму: викладачі прилітали до студентів із різних університетів 3-4 рази на семестр, проводили заняття повні 2 дні, давали дуже об'ємне «домашнє завдання» і наприкінці семестру приймали екзамен. Заняття були сумішшю лекцій та практичного заняття: викладач робить презентацію по темі, а пізніше дає якийсь практичне завдання для вирішення або розмішує свою лекцію доповідями та презентаціями студентів, які отримують завдання заздалегідь. При цьому за свої доповіді та презентації студент не отримує жодних балів – оцінка формується виключно за результатом екзамену [1].

Така система, на думку Михайла, є дуже ефективною для магістратури, оскільки студент опановує матеріал у бібліотеці і витрачає час викладача (і свій час також) на обговорення складних та незрозумілих моментів та вирішення практичних завдань. Однак він не впевнений, що така система була б ефективною для підготовки бакалаврів. Екзамени на правничому факультеті College of Europe усі письмові, а імена студентів – зашифровані, тобто викладач, оцінюючи роботу, не знає, чий текст перевіряє [1].

Українські студенти не звикли до такої форми організації навчального процесу та системи оцінювання знань. Необхідність накопичення певної кількості балів кожним студентом, оцінювання кожного виду роботи студента, на нашу думку, створює поле для корупції, перетворюючи викладача на бухгалтера, який постійно підраховує бали студентів.

Випускник Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого та магістр у галузі інтелектуальної власності у University of New Hampshire School of Law (Конкорд, штат Нью-Гемпшир, США) Іван Чайка, аналізуючи американський процес підготовки юристів, зауважив, що вітчизняним вузам доцільно було б перейняти: інтернет-системи комунікації та оцінювання знань; практику запровадження більш глибокої спеціалізації на перших курсах по окремих навчальних дисциплінах; «кваліфікаційну більшість» для практичного контенту замість теоретичного «предмет, метод і функції»; значну свободу побудови курсу для викладача і заборону «начитки з листочка» лекцій; роботу в юридичних клініках як окремий посилений предмет тощо. Хоча частина із цього вже впроваджується в Україні, поки що «old school» все-таки залишається, констатує молодий правник [1].

Досить позитивні враження залишилися в Івана Чайки від інтерактивної подачі матеріалу більшістю викладачів в університеті: були онлайн-статті, презентації, судові справи, аналітика, власні книжки, відео, роздатковий матеріал, особисті консультації. У результаті він мав десять предметів за рік, де більше половини обрав сам (за виключенням 3-4 обов'язкових) [1]. Щодо кількості предметів та можливості їх обирати, на нашу думку, кожен вуз може вирішувати самостійно, затверджуючи відповідну навчальну програму. Але, як показує власний досвід, надмірна кількість навчальних дисциплін – не сприяє якості підготовки майбутніх юристів та популярності запропонованих вузом навчальних програм.

Наталя Тужеляк, що захистила кандидатську дисертацію за правничим напрямом у Національній академії внутрішніх справ, розповіла «ЮГ» про свій досвід вступу та навчання в Університетському коледжі Лондону. Фокусом навчання у цьому випадку було вивчення арбітражу, комерційного вирішення спорів, а також міжнародного приватного та публічного права.

За її словами, на рівні магістратури надзвичайно важливою є змога студентів вибирати предмети для вивчення. Протягом першого тижня навчання студент відвідує вступний курс, на якому представлені всі модулі, які пропонує університет. Можна прийти і послухати 5-хвилинні лекції від професора, який викладатиме курс, познайомитися, задати запитання. Це однозначно допомагає студенту зробити правильний вибір [1].

Другою відмінністю від вітчизняного підходу в освіті Наталя Тужеляк називає кількість модулів, оскільки її магістерська програма протягом

року складалася із вивчення загалом 4 предметів (із 30 кредитів кожен) і написання магістерської роботи. При цьому кількість предметів у додатках до українських дипломів Наталі неодноразово дивувала англійських колег і ставала предметом довгих пояснень і дискусій [1]. Поділяємо думку Наталі. Як ми вже зазначали вище, обмеження кількості модулів тільки підвищить якість підготовки юристів.

На час опитування Наталя Тужеляк продовжувала освіту у Великобританії і здобувала рівень бакалавра для того, щоб кваліфікуватися як англійський юрист. За її словами, бакалаврська програма для правників там складається з десяти предметів. Після цього студенти роблять вибір: стати барістером (судовим адвокатом) чи солісітером (юристом без права представляти клієнта в суді). Таким чином, відповідно до свого вибору, вони вивчають процесуальну частину протягом однорічного практичного курсу Legal Practice Course, якщо бажають стати солісітерами або Bar Professional Training Course, або барістерами. Проте на цьому їхнє навчання не завершується: після навчання загальною тривалістю 4 роки студенти проходять дворічний тренінг в юридичній фірмі або однорічний тренінг в адвокатській колегії (залежно від вибору професії) [1].

На бакалавраті британські студенти-правники не вчать ні теорію держави і права, ні історію держави і права зарубіжних країн та інші, на думку Наталі, «абсолютно зайві предмети». Втім, за бажання, студент може вчити ці дисципліни уже на магістратурі чи в докторантурі [1].

Перевірка знань у британському вузі є окремим питанням. Усі екзамени на рівні магістратури та бакалаврату – письмові. Три питання, три години, ручка, папір, у деяких випадках – закони чи витяги із законів. Усе інше потрібно знати. Списування, або академічна нечесність (academic dishonesty), як це називається в Англії, жорстоко карається, у т.ч. виключенням з університету. На екзамені також не обійтися й простими відповідями, оскільки екзаменаційні питання вимагають застосування знань до практичних ситуацій або пропонують написати критичне есе на запропоновану тему [1].

Навчаючись права в Лондоні, за словами Наталі, варто багато готуватися. Коментарі на семінарах жодним чином не оцінюються і не впливають на фінальний результат, оскільки, в принципі, питання для дискусій побудовані таким чином, щоб на них не було «поганої» чи «хорошої» відповіді. Все, що має значення, – обґрунтування і захист своєї думки [1]. Погоджуємося

з тим, що юрист має вміти грамотно і переконливо відстоювати власні думки. Навчитися цьому можна, але для цього не достатньо кваліфікованого викладача, студент повинен мати власні знання та належний запас юридичної лексики.

Зі слів Наталі, з метою формування знань студентів, зокрема майбутніх юристів, бібліотеки в університеті працювали цілодобово. Наталя також зазначила, що до Лондону вона ніколи в бібліотеках не вчилася. Якщо врахувати, що в Англії 80% навчання – це самонавчання, то неважко зрозуміти, чому бібліотека стає другим домом студента. Після закінчення університету, до речі, всі студенти Університетського коледжу Лондону отримують картку випускника, що дає змогу користуватися книгами та електронними ресурсами бібліотеки протягом всього життя [1]. Поєднуємо думку Наталі про те, що так має стати і в Україні. Особливо це стосується юристів, де самоосвіта та самонавчання мають бути правилом, а не винятком. Але для цього і українські бібліотеки мають бути іншими. Не всю правову інформацію можна і потрібно отримувати з Інтернету. Але паперові носії необхідно оновлювати, бібліотечні фонди поповнювати, а не виділяючи кошти на бібліотеку за залишковим принципом і сподіваючись, що викладачі своїми науковими та методичними працями самі наповнять бібліотечний фонд.

Вивчення світового досвіду організації юридичної освіти дало змогу сформулювати такі рекомендації, спрямовані на вдосконалення процесу підготовки юристів як фахівців у сфері фінансових розслідувань:

– до освітньо-професійних програм підготовки юристів доцільно включати вибіркові дисципліни економічного спрямування (наприклад: «Основи бухгалтерського обліку», «Основи податкового обліку», «Міжнародні стандарти аудиту», «Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансових розслідувань» тощо);

– освітні програми доцільно адаптувати до особливостей подальшої роботи випускника не тільки у структурах публічного права, але й недержавного сектора економіки (наприклад, надання консалтингових послуг для бізнесу тощо);

– державні Стандарти [7; 8] підготовки юристів доцільно періодично перезатверджувати, оновлюючи їх відповідно з вимогами практики та світовим досвідом організації навчального процесу юристів;

– організація навчального процесу, зміст навчання, система оцінювання знань майбутніх юристів та підбір науково-педагогічного складу –

прерогатива вузу, але вони мають бути студенто та практико орієнтованими. Такий підхід породжуватиме здорову конкуренцію, підвищуватиме авторитет та престиж вітчизняних вузів;

– готовність та спроможність викладача (лектора) опанувати нові методи викладання, використовувати сучасні технології в навчальному процесі краще за все оцінять студенти шляхом бажання чи небажання вивчати запропоновані

викладачем дисципліни та опанувати професію юриста в Україні, а не за її межами;

– конкурентоспроможний юрист формується тільки в результаті наполегливого самостійного вивчення змісту нормативно-правових актів, ознайомлення з юридичною практикою та іншою фаховою літературою. Майбутні спеціалісти у сфері фінансових розслідувань мають до своїх юридичних знань додати ще й економічні.

Список літератури:

1. Study abroad: закордонна освіта очима українських правників. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/study-abroad-zakordonna-osvita-ochima-ukrayinskih-pravnikov.html> (дата звернення: 08.11.2020).

2. Егмонтська група (створення і діяльність). URL: <https://thelib.info/tehnologii/2910785-egmontska-grupa-stvorennya-i-diyalnist/> (дата звернення: 22.11.2020).

3. Рекомендации ФАТФ. Международные стандарты по противодействию отмыванию денег, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения / Пер. с англ. Москва : Вече, 2012. 176 с. URL: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/FATF-40-Rec-2012-Russian.pdf> (дата звернення: 22.11.2020).

4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1415> (дата звернення: 22.11.2020) (по тексту – КК України).

5. Федорченко Ю. Про формування і реалізацію освітніх програм ЗВО. URL: <https://osvita.ua/vnz/geform/62689> (дата звернення: 10.11.2020).

6. Пліско В.І. Теоретичні і методичні засади формування готовності працівників правоохоронних органів до діяльності в умовах екстремальних ситуацій : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Академія педагогічних наук України ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти. Київ, 2004. 44 с.

7. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для другого (магістерського) рівня вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 17.08.2020 р. № 1053. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/standarty/2020/08/081-pravo-magistr.pdf> (дата звернення: 20.11.2020).

8. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.12.2018 р. № 1379. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/081-pravo-bakalavr.pdf> (дата звернення: 20.11.2020).

Tylchuk V.V., Chyhryna H.L. TRAINING METHODOLOGY FOR LAWYERS AS THE SPECIALISTS IN FINANCIAL INVESTIGATIONS: THE WORLD'S EXPERIENCE AND ITS USE IN UKRAINE

The study of the world experience of organizing legal education enabled to formulate the following recommendations aimed at improving the process of training lawyers as specialists in the field of financial investigations: a) it is advisable to include disciplines of the economic direction (for example: “Fundamentals of Accounting”, “Fundamentals of Tax Accounting”, “International Auditing Standards”, “Information and analytical support of financial investigations”, etc.) in educational and professional training programs for lawyers, in the list of disciplines that are studied by the student's choice; b) it is recommended to adapt educational programs to the peculiarities of the graduate's future work not only in the structures of public law, but also in the non-state sector of the economy (e.g., provision of consulting services for business, etc.); c) it is advisable to periodically re-approve state standards for training lawyers, updating them in accordance with the requirements of practice and world experience in organizing the educational process of lawyers. d) Organization of the educational process, content of the studied information, system of assessing the knowledge of future lawyers and selection of the teaching staff are the prerogative of the university, but they should be student- and practice-oriented. This approach will generate healthy competition, increase the authority and prestige of domestic universities, including legal ones.

A competitive lawyer is formed only as a result of persistent independent study of the content of regulatory legal acts, familiarization with legal practice and other professional literature. Future specialists in the field of financial investigations should add economic knowledge to their legal knowledge.

Key words: a lawyer, financial investigations, educational and professional program, educational process, legal education.

Відомості про авторів

Говорун Є.О. – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

Гуйван П.Д. – кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України, професор Полтавського інституту бізнесу Закладу вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая»

Калітник О.О. – студентка 4 курсу юридичного факультету Національного університету «Чернігівська політехніка»

Катеринчук К.В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри приватного та публічного права навчально-наукового інституту права та сучасних технологій навчання Київського національного університету технологій та дизайну

Козинець О.Г. – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін Національного університету «Чернігівська політехніка»

Колодій О.А. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ

Коробцова Н.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Лещинський В.П. – кандидат наук з державного управління, Київський національний університет будівництва та архітектури

Лоскутов Т. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри організації досудового розслідування Криворізького навчально-наукового інституту Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України

Мельниченко Б.Б. – доктор юридичних наук, доцент, Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

Мирославський С.В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та методики викладання правознавства Сумського державного педагогічного університету

Мозолюк-Боднар Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових та інформаційних технологій Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»

Пайда Ю.Ю. – доктор юридичних наук, доцент, проректор з навчально-наукової роботи ЗВО «Кам'янець-Подільський податковий інститут»

Пижова М.О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін Інституту управління і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Піддубна А.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

Плотнікова М.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного, європейського права та цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

Сазонова А.О. – помічник судді Касаційного адміністративного суду України

Сарнацький М.А. – аспірант кафедри службового та медичного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Сезонов В.С. – кандидат юридичних наук, старший судовий експерт Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України

Ситніченко О.М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу Київського національного торговельно-економічного університету

Сонько Я.В. – аспірант кафедри історії держави та права Національної академії внутрішніх справ

Тильчик В.В. – доктор юридичних наук, доцент, начальник кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Університету державної фіскальної служби України

Хачатурян В.Х. – студент 2 курсу магістратури навчально-наукового юридичного інституту Київського міжнародного університету

Хачатурян Т.Х. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Київського міжнародного університету

Череватий М.Ю. – аспірант 1 курсу очної форми навчання кафедри державно-правових дисциплін Інституту права, економіки та міжнародних відносин Міжнародного гуманітарного університету

Чигрина Г.Л. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри фінансових розслідувань Університету державної фіскальної служби України

Шабалін А.В. – кандидат юридичних наук, керівник сектору узагальнення експертної та судової практики Центру експертних досліджень Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України, адвокат

Юрків Р.Р. – аспірант кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Юридичні науки

Том 32 (71) № 1 2021

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *С. Калабухова*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33

Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 15,51. Ум. друк. арк. 16,97. Зам. № 0321/82

Підписано до друку 04.02.2021. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

03150, м. Київ, вул. Велика Васильківська 74, оф. 7

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.